

Beke György Csángó passió

BARANGOLÁSOK
MOLDVAI CSÁNGÓ-MAGYAROK
KÖZÖTT

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
ARA-KOVÁCS ATTILA

Európa Könyvkiadó
Budapest 1988

Az utolsó iskola

Tóth Gyuri bácsi ízes beszédét hallgatom. Minden szavát, minden mondatát mintha a szegény *Szabó Erzsiből* vagy más, Lészpeden otthonos balladából szakította volna ki. Érdekes magyar nyelv a lészpedi, székely létemre tökéletesen értem, mintha csíkiakkal beszélnék, s mégis furcsa, szokatlan. Szakemberek tudják megmondani, hogy a magyar nyelvfejlődés melyik szakaszán akadt el. Egy-egy fejlettebb kötőszót, újabb keletű kifejezést nem ismernek, de sajátos nyelvjárásukon azért éppoly erővel fejezik ki érzelmeiket, gondolataikat, mint székely földijeim a Kárpátokon túl.

Lészped mai életéről beszélgetünk, s mindegyre visszakanyarodunk a múltba. A mát itt csak úgy lehet ismerni, ha a múltból indulunk ki. Százados elnyomás feküdt rá valaha erre a tájra, hosszabb az ébredés is a lidérces, gonosz álomból. Ó, hányszor próbáltak lázadni a rabság ellen! Tóth Gyuri bácsi viharos időkről szól, 1907 tavaszáról, amikor a Beszterce völgyének parasztnépe is „revolúcióját csinált a prenc ellen”. Ő is részese volt a felkelésnek a herceg ellen, egyik vezetője a lázadásnak, amelyet a blegyesti románok és a lészpedi csángó-magyarok közösen vívtak. Oly természetesen beszél románok, csángók közös küzdelméről, közös küszködéséről az idők során, amilyen természetes e két nép viszonya itt, a Kárpátok keleti lejtőin. Sorsuk, éle-

tük összefonódik, mint egy anyától való testvéreké. A nép egyszerű gyermekei között soha nem tudott civa-kodást elhinteni az ármány. S amikor a legnehezebb kettős iga, nemzeti és társadalmi elnyomás sanyargatta a csángó népet, a szintúgy kiszípolozott román dolgozó parasztoktól hallhattak testvéri, biztató szavakat.

A közös elnyomásból mindig közös volt a szabadulás vágya románoknak, csángóknak ezen a tájon.

– 1947-ben vót először magyar előadás a színpadon – mondja Tóth Gyuri bácsi. – Mű magunk, falusiak tanultuk vót bé a szerepeket, magyar tanyítók akkor még nem vótak nálunk. A *Csudatevő orvosság*-ot attuk vót elő.

Így kezdődött a csángó magyarság ismerkedése Moldvában a kultúrával. Igen: az anyanyelvű kultúrával, hiszen 1944-ig nyelvüket, szokásaikat is kíméletlenül üldözte a hivatalos hatalom.

Az öregebbek közül, s azokból is csak néhányan tudtak magyarul olvasni, sőt egyáltalán olvasni. A felnőtt lakosság fele, pontosabban 49,4 százalék nem tudott. Nagyön előről kellett kezdeni itt mindent. Betűvető tanfolyammal, a betű megszerettetésével.

„Czikó Nándor, a Magyar Népi Szövetség központi végrehajtó bizottságának tagja útfjáról adott jelentésében leírja, hogy Bákó megyében ma mintegy 60 000 csángó él, ezenkívül kisebb-nagyobb települések vannak a környező megyékben is. Általában szegény emberek, kevés földjük van. Megélhetésüket a vasútnál, Bákó gyáraiban, mint alkalmi munkások szerzik meg, de kenyérkereső útjuk sokszor Galacig, Konstancáig is elvezet. Gaz-

dasági színvonaluk igen alacsony, nem ismerik a helyes és korszerű gazdálkodást, háztartásuk elmaradott és szegény...

Gazdasági elesettségük következtében közművelődési életük is szegény, szinte egyenlő a semmivel. Azok, akik tudnak magyarul, nagyon nélkülözik a magyar könyveket. Petőfit ismerik és szeretik, de nehezen jutnak hozzá. Általában nagyon félnek a hatóságoktól, aminek fő oka az Antonescu-uralom alatt szerzett tapasztalatokban keresendő, amikor – elbeszélők szerint – jármot akasztottak annak a gyermeknek a nyakába, aki magyarul beszélt.” (*Népi Egység*, 1946. szeptember 12.)

Kovács György 1949-ben járt ezen a tájon, s riport-könyvet írt látogatásáról. Megírta benne, hogy az év nyarán Lészped dolgozói iskola építéséhez fogtak. Az épület nagybárá közös munkával hamarosan el is készült, a falu gyermekei magyarul tanulnak benne. A csinos épület messziről magára vonja a figyelmet a bákó–buhuși országút mellett.

Tóth Gyuri bácsitól, falusi dolgozóktól s Zudor Attilától, az iskola igazgató-tanítójától érdeklődöm a lészpedi csángók mai életéről. Régóta nem adtunk hírt erről a vidékről.

A magyar iskola dolgában, hála, semmi újság Lészpeden. Öt tanerővel folyik itt most is a tanítás, s ha egy időben meg is csappant a tanulók száma, az utóbbi esztendőben igen örömdetesesen megsaporodott. Több mint száz gyermek jár megint a szép, új iskolába.

„Minden hatóság a legteljesebb jóindulattal kezeli a csángók ügyét, és támogatja őket az anyanyelvért vívott

harcukban” – írta a *Népi Egység* 1947. augusztus 14-i száma. – Lészpeditől szólva a lap Minucz páter alakját idézi fel, aki magyarul prédikált, az emberek sírtak az örömtől és meghatottságtól, de jászvásári – vagyis iași-i – előljároi eltávolították a faluból. Itt a helyi Magyar Népi Szövetség vezetőségének megválasztása után egy „képviselő és a megyefőnök szóltak az egybegyűltekhöz, szerencsét kívánva munkájukhoz. A népgyűlés megéljenzte őket...”

A tanítók a közművelődési munkában is igyekeznek eleget tenni népnevelői kötelességüknek. Épp a múltkoriban állt ki a tantestület új színdarabbal a falu közönsége elé. Tevékenykednek a könyvtárban, politikai, gazdasági előadásokat tartanak a művelődési otthonban.

Bár egy ilyen híradásban szokatlan, bíráló szót is kell ejtenem róluk. A művelődési otthonnak, a színjátszó csoportnak van már közönsége, de nincs még elegendő tevékeny munkatársa a falusiak közül. Nagyrészt azért, mert a tanítók nem igyekeznek bevonni a lészpedi fiúkat, lányokat a színjátszó csoport munkájába. Igaz, esetenül mozognak még a színpadon, de vajon otthonosabbakká válnak-e ott, ha ehhez az esetlenebb mozgáshoz sem engedik, vagy nem segítik hozzá őket? Gyakorlat teszi a mestert a műkedvelő színjátszásban is.

A kórus egyelőre nem nagyon ad életjelt magáról. Tavaly, amikor Kallós Zoltán volt itt a tanító, a lészpedi dalkör vendégszereplésre is eljárt a szomszédos falvakba. Azóta nem hallani róla. Ott, ahol oly sok gyönyörű balladát őrzött meg a nép, ahol századokon át az elnyomatás ellenére is virágzott a népköltészet, nagyobb

gondot kellene fordítani arra, hogy az emberek megismerjék az írott kultúra évezredes kincseit és napjaink művészetét.

Boér János tanfelügyelő arról értesít a *Népi Egység* 1948. január 1-jei számában, hogy „a bákói megyefőnök autóján érkeztek állomáshelyükre a csángó vidékre helyezett magyar tanítók”. Háromszékről négyen mentek: ifjú Bakk Pál, Deák Dóra, Kerekes Irma és Tompos Ferenc. Bákó városában felkeresték Kádár Istvánt, a Magyar Népi Szövetség megyei elnökét, aki nagyon szívesen fogadta őket. A tanítóknak Lészpedre kellett eljutniuk, de autóbusz még nem nagyon járt. „Ám a bákói megyefőnök megoldotta a kérdést. Nemcsak vendégül látott saját házánál, hanem saját gépkocsiján vitt el Lészpedre.” A falusiak szívesen fogadták őket, népgyűlésen tárgyalták meg az iskola ügyét. Ugyancsak Boér János tette ismertté – a *Népi Egység* 1948. február 23-i számában –, hogy a lészpediek önkéntesen 18 iskolapadot készítettek, hogy legyen mivel bebútorozni az iskolát. Klézsén a reakció előzőleg megrémítette a lakosságot, hogy aki magyarnak vallja magát, azt „messze földre” kitelepítik. Itt bizalmatlanság fogadta Boér Jánost, de a megyei hatóságok segítségére siettek. „Közben természetesen népgyűléseken világosították fel a népet, hogy nincs mitől tartania, a demokrácia nem ideiglenes valami, hanem örökkévaló eszme, amely végleges győzelmet aratott. Rövidesen 200 tanulót írtak be.”

Az örömdetes hírek között hallottam azt is, hogy egyik tanítónő végképp letelepedett Lészpeden. Katána

Józsi fia, János „után ment”, ami azt jelenti, hogy a Katána János felesége lett. Ez az első ilyen eset a faluban. Jól tette Drunek Mária, kétszeresen jól tette, hogy a szívére hallgatott, s így most már van egy „odavalósi” magyar tanítónő is Lészipeden. Olyan, aki meggyökerezett, nem vágyódik el innen. Sok bajt okozott eddig – más gátló, bémító körülményeken kívül –, hogy az idehelyezett magyar tanítók, tanítónők nem tudtak megmelegedni Csángóföldön. Legjobb esetben átmeneti állapotnak tekintették ittlétüket, némelyek meg egyenesen „száműzetésnek”. Mindent megtettek, hogy a következő tanévben elkerülhessenek innen.

Százados nyomorúsága, elnyomatása nem engedte meg a csángó népnek, hogy saját értelmiséget termeljen ki magából. A népi demokrácia most a csángó ifjak előtt is megnyitotta az érvényesülés kapuját. Tóth Gyuri bácsinak két unokája Erdélyben tanul, egyik „inzsellérnek” készül, a másik művészeti iskolába jár. Nincsenek egyedül. A csángó szülők nagy reménységgel gondolnak „a mi fiainkra”. Jogos ez a büszkeség, s az első csángó értelmiségi nemzedék remélhetőleg rá is fog szolgálni erre a büszkeségre, bizalomra.

Könyvekről, újságokról érdeklődöm. Ismerik-e ezt vagy azt az új regényt, verseskötetet? Milyen újságot olvasnak? Nagyon keveset az új romániai magyar irodalomból, de a román irodalomból sem többet. A *Moldvai csángó népdalok és népballadák* című, néhány évvel ezelőtt megjelent kitűnő gyűjtemény, amely ősi, íratlan művészetük gyöngyszemeit mutatja be, olyan ritka itt, mint a megáradt Besztercére merészkedő tutajos.

Kovács György 1949-es riportkönyvéről is csak hallottak, még Tóth Gyuri bácsinak sincs meg, pedig azóta is keresi, hiszen ő is „ki vót téve” benne.

Tompos Ferenc újonnan kihelyezett tanító téli vakációját Háromszék megyében töltötte, „és szünidő után nagy csomag könyvvvel és iskolai felszereléssel tért vissza állomáshelyére, ahol őt örömmel várják”. Igen nagy gond a csángó kisiskolások és a felnőtt lakosság ellátása könyvekkel, de még füzetekkel is. „A háromszéki tanfelügyelőség – nyilatkozta Boér János – most készít útnak ezer irkát. Mert az is kell. És főképpen könyv, könyv!” A *Népi Egység* 1947. december 3-i számának felhívása: „Adjunk könyvet a csángó gyermekeknek!” – egész Erdélyben visszhangzik. A szilveszteri mulatságokon a Magyar Népi Szövetség emberei kis emléklapokat árúsítanak, ezek árából könyveket vásárolnak a moldvai csángó gyermekeknek. Balogh Edgár 1948. február 2-án arról számolhatott be a *Népi Egység*-ben, hogy mindenki szívügyének tekinti a könyvküldési mozgalmat. Sőt, arra is gondolhatnak, hogy „minden megye MNSZ-szervezete vegye támogatásba egy-egy moldvai csángó falu népét, a Magyar Népi Szövetség országos központja segítségével teremtsen kapcsolatot vele, és értesülve művelődési és egyéb szükségleteiről, igyekezzék azokon segíteni”.

Bákóban, a tartományi könyvelosztónál megkérdeztem, hogy hány könyvet küldtek az elmúlt esztendőben Lészpedre. Egyet sem!

– Nagyon elmaradott népek lakják a csángó falvakat
– mondja kedvesen mosolyogva egy öregedő hölgy,

a könyvterjesztő vezetője. Majd csodálkozó tekintetem láttán, sietve hozzáteszi: – Különben is, nem tőlünk függ, hogy hová mit küldünk. Mi a néptanács kimutatója alapján dolgozunk.

Megvallom, furcsa okoskodás: elmaradott népnek nem kell könyv... Talán úgy gondolják a könyvterjesztő vállalat vezetői, hogy könyvek nélkül az elmaradott ember hamarabb felvilágosodik? Egyébként fennen tagadom, hogy elmaradott nép lakja ezt a falut. Olvasni is szeretnek itt az emberek. Hívjam tanúnak Pitikár Pétert, aki esténként felolvas a családjának, a szomszédainak? Ha már a művelődési otthon nem szervez olvasókört, szervezett ő, kedvtelésből, a kultúra szeretetéből. S Pitikár Péter nem tanult fiú, egyszerű falusi földműves. Tudásra vágyó dolgozó paraszt. Vagy hívjam tanúnak Tóth Gyuri bácsit, aki gondosan befűzve őrzi házában a *Falvak Népe* régebbi évfolyamait? Hiszen, amint mondja, olyan sok hasznos dolgot tanulhat belőle...

Mástól is hallhattam affélét, hogy a moldvai csángók elmaradottak. Mikor például a lészpedi termelőszövetkezet felől kezdtem érdeklődni. Nincs itt közös gazdaság, nem is gondoltak még a szervezésére. A moldvai csángó falvak közül egyetlen helyen alakult társulás, kezdetleges szövetkezet. Vajon ez a csángók eredendő elmaradottságát, távlatnélküliségét tanúsítja-e, vagy inkább azt jelzi, hogy nem egy helyen megrekedt a művelődési élet lendülete? Ami egy évtizeddel ezelőtt úgy elindult az Aranyosbeszterce partjain!

Hiszen a művelődés, az anyanyelvű kultúra, a könyv nem önmagáért van, fejtegette előttem, ha nem is ilyen szabatosan, az egyik lészpedi fiatal földműves. Érdemes lenne figyelni ezekre a szavakra, annál inkább, mivel ennek a fiatal csángónak alighanem igaza van.

(1957)

Földfoglalás Forrófalván 1907-ben

Fél századdal a nagy romániai parasztfelkelés után, élő kortanúk után kutatva járom a színhelyeket. Tudor Arghezi, a költő kalauzol Moldvában. Fent, északon Flăminziben lobbant fel először a lázadás lángja.

„Flăminzi és Stănileşti és Hodivoaia” ...Nyolcvannyolc kilométer szélességben, a Pruttól Moldva északi csücskéig egyetlen emberé volt itt minden. Huszonhárom falu... „Egy-egy barázdát tágul földje, amerre szánt” – így a költő. Itt érzem meg, hogy valójában szelíd ez a lázító sor, ha az egykori valósághoz mérem. Jobbágyok és szabad parasztok egyképpen Sturdza herceg kegyétől függtek. Hányszor kellett új, friss telepeseket hozni ide, mert pusztult a robotos, mint a barom. A fiatalok felét hazaküldték az újoncállításon, mert görbék és véznák voltak. Görbe hátúak 18 éves korukban! Paraszti asztalokon a puliszka a mindennapos vendég, s vele a pellagra, a szapora csecsemőhalál, ezerfajta népbetegség, jutnak eszembe József Attila szavai. A vasút nem jutott el idáig, a civilizációt jelentő tiszta víz csak a kastély lakóinak és az uradalmi állatoknak járt ki.

Ebben a faluban, amelynek még a nevét is megcsúfolta a lélektiprás, Éhségfalván – Flăminziben – „égnek tört a lángok árja”. Nem lehetett másként, itt és így kellett történnie. Olyan természetes volt ez, mint maga az élet folyása. Dumitru Gogescu hetvenharmadik évét taposó flăminzi parasztember, ama nevezetes 1907. februári

nap tanúja és részese, ma sem érti, hogy valóban olyan nagy dolgot műveltek volna ők ott, a jegyzői lak tornácán? Csak éppen „megszorongatták egy kicsit” az uradalmi intézőt, bizonyos Iorgu Constantinescu urat, mert őket még kegyetlenebbül szorította a nyomorúság.

– Meg sem tudtuk verni igazából, annyian voltunk. Egymást csapkodtuk bőszen. Az ár elszakította a gátat.

Századok szolgasága ütött vissza először itt, tétován és időtlenül.

Másnapra ágyúcsövek meredtek a falura a Melce és Bahnea-dombok tetején, amelynek szelíd hajlatai udvarhelyi tájak hangulatát idézik. E szelíd, békés dombokon ágyúk álltak akkor, a Maxim tanítót „lázítóként” hurcolták a megyeszékhelyre, Botosányba a csendőrök. Flămînziben bikacsök tanította újra az ősi alázatot.

*Szállt asztagokról asztagokra
Felgyuló falvakban a szikra
S szökdeltek fűrgé tűzek egyre
Új hombárokra s új házfedelekre.**

Szánguldott a tűz délnek, s mind magasabb csóvák égtek. Flămînziben csak az intézőt szorongatták meg az elkeseredett parasztok, amiért oly kegyetlenül szabja meg a bérelt földek árát. Ruginoasán, egy Paşcani melletti községben – Cuza fejedelem egykori falujában – már nyíltan földet követeltek, s itt a paşcani-i vasúti műhelyek munkásainak támogatását is érezhették a lázadó

* Tudor Arghezi: 1907. Szemlér Ferenc fordítása.

parasztok. Aranyosbeszterce mentén, Blăgești-ben – Lészped szomszédságában – szabályszerű harcot vívtak a parasztok az ellenük küldött katonákkal. Egy Alexandru Mihăilă nevű helyi parasztember az 1877-es függetlenségi háborúból hazahozott kürtjén fújta a riadót.

Ez a hullám lobbantotta fel a lángot a csángó falvakban is. Blăgești és Lészped népe együtt szállt szembe a katonákkal. A bosszú is egyképpen érte őket. Ahogy Tóth Gyuri bácsi Lészpeden mondta:

– A lovak farkikhoz kötték a vezetőket, s bé Bákóig kergették a lovakat velük.

A román parasztokkal századok óta úgyszólván egy kenyéren élő moldvai csángó magyarok Lészpeden és Szabófalván, Bogdánfalván és Forrófalván ott voltak a felkelők között.

Ruginoasán földet követeltek, a csángó Forrófalván hozzá is láttak a földosztáshoz. Ilie Grinberg bákói tanár mesélte el a lázadásnak ezt az epizódját.

„Hatvanhat éves vagyok most, tizenhat voltam azon a tavaszon. Gimnáziumba jártam, a képző harmadik osztályába, s éppen odahaza voltam, Forrófalván. Ezt a községet nagy többségükben csángó-magyarok lakják, dolgos emberek, akkoriban főként nincstelen napszámosok. Ami kicsi földesckéjük volt valamikor, abból is kiforgatta őket egy Exarcu nevű bojár, a környék ura. Emlékszem, hogy a parasztok évek óta pereskedtek a bojárral az elszántott földek miatt. Mintha csak erről a bojárról mintázta volna Tudor Arghezi: »...egy-egy barázdát tágul földje, amerre szánt«. Elkeseredés és elégedetlenség izzott a faluban.

Akkor érkezett meg a híre annak, hogy Fláminziben a parasztok megfutamították az uradalmi intézőt, a herceg helytartóját. A csángók esténként összegyűltek, tanácskoztak, hogy nekik is tenni kellene már valamit. Emlékszem, hogy egy Kicsi Péter nevű, alacsony termetű, bátor parasztemberre hallgattak legjobban a falusiak.

– Gyerünk, beszéljünk a bojárral – indítványozta valaki az egyik ilyen esti tanácskozáson.

– Gondolod, hogy szép szavunkra egyszerre meg fog változni? – vetette ellen Kicsi Péter. – S ha félelemből most meg is tenné, amit kérünk tőle, később úgysem tartaná be a szavát.

– Mitévők legyünk akkor?

– Tűrjünk és hallgassunk tovább? – türelmetlenkedett egy fiatalabb csángó.

– Nem azt mondom én, hogy tűrjünk, hanem hogy magunk tegyünk magunknak igazságot. A föld miatt támadt bajunk a bojárral, nekünk a földre van szükségünk, nem a bojárral való beszélgetésre.

– Mondd hát, mit csináljunk?

– Foglaljuk el a földeket, a mi földjeink voltak. Munkánk után is minket illet meg.

Ilyen beszédek jellemezték azokban a napokban Forrófalvát. Jól emlékszem, hogy egy reggel felkerekedtek a falusi emberek, cövekekkel, fejszékkel kimentek a határba, földet osztani. Kinek-kinek a családja meg a meglévő holdacskái szerint. Akinek volt egy kevés, azt felpótolták, akinek semmije sem volt, az annyit kapott,

hogy egyforma birtoka legyen mindenkinek. Nagyon vigyáztak arra, hogy igazságosan osszák fel a falu határát.

Mire a katonaság hozzánk is megérkezett, ki volt cövekelve Exarcu bojár birtoka. Mert a katonaság eljött hozzánk is, azt mondták akkoriban, hogy Gondopol, a bogdánfalvi bojár menesztette embereit a megyei hatóságokhoz, mert Bogdánfalván is felkeltek a csángók.

Két napig sem maradtak kint a határban a földfoglalók cövekei. A katonák ütötték ki onnan, bent pedig, a faluban megkezdődött a verés, a kihallgatások, kínzások. Az addigiaknál is rosszabb napok szakadtak a forrófalvi csángókra.”

(1957)

Albu Zsiga szomorúsága

Tudom róla, hogy itt van Bákó városában, mégis nehezen akadok rá. Pedig elmagyarázták, hogy a tanító-képzőt az állomás felé vivő úton találom meg, hosszú utca, nagyon figyeljek egy tágas udvar mélyén álló nagy épületre. A képzőhöz végül elvezet a jó szerencse és a bákóiak udvariassága, habár vagy ketten fürkészve nézegetnek, de az épületben eltévedek.

– Albu tanár úr?

– Igen, a matematikus.

– Nincs nálunk ilyen nevű tanár.

– Hogyne lenne. Biztosan itt tanít.

– Márpedig én tisztviselő vagyok itt, kérem.

– A magyar tagozaton...

– Vagy úgy? Az meglehet... Nem ismerem eléggé őket.

– Egy közepes termetű, sovány, nagyon sovány férfi.

– Menjen végig ezen a folyosón, talán ott lesz valahol

– mutat bizonytalanul az egyik ajtóra.

Bent ül, egymagában. Előtte az asztalon dolgozatfüzetek, azokat javíthatja. Meglepetten áll fel. Megismerjük egymást, hogyne, a közös diákkor egyféle családi közvetlenséget alakít ki, még nemzedéki különbségek ellenére is. De nincs is köztünk nemzedéki távolság, három évvel járt alattam a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban, bentlakó volt ő is, ami újabb híd az elválasztó esztendőök fölött. Sok mindent tudtunk egymásról az

internátusban, majdnem mindent, ami szükséges ahhoz, hogy barátokká vagy ellenségekké tegyen. Albu Zsigával ezenfelül még szomszéd falusiak is voltunk, ő zágoni, én meg abban az időben Nagyborosnyón laktam, mivel édesapám ott kereste a kenyerét. Zágon és Borosnyó annál is közelebb esik egymáshoz, mivel Borosnyó vasúti állomás Zágon számára is, ott szállnak le a zágoniak is, onnan vágnak neki a Mikes Kelemen szülőfalujába vivő néhány kilométeres útnak. Együtt jártunk haza vakációkra, s a vicinális vonat összerázott tréfákban, örömben, gondolatokban. Zsiga elsős kora óta tanárnak készült, meg se lepődtem hát, mikor néhány esztendővel ezelőtt azt hallottam, hogy tanár lett belőle, a matematika professzora, méghozzá a bákói tanítóképzőben.

– Vannak-e itt jó számtanistáid?

Ő ugyanis színjeles volt matematikából, ötöd- vagy hatodmagával az osztályában.

– Nem számtant javítok most.

Kérdőn nézek rá. Megmagyarázza, hogy földrajzrögtönzéseket íratott, azt vizsgálja.

– Nem számtant tanítasz?

– Azt is.

– És földrajzot?

– Meg vagy öt másik tárgyat.

Nem magánszorgalomból, hanem szükségből. Nincs elég szakos tanár a képző magyar tagozatán, valójában alig akad tanár. Albu Zsigmond így lett nagyon hamar és nagyon fiatalon afféle mindenese. Óraszámai nem nagyon nőttek meg ennek ellenére sem, mivel a magyar diákok száma úgy elapadt, hogy egyetlen osztálynyi maradt csu-

pán. Évek óta nem vettek fel újabb tanítójelölteket a bákói képző magyar tagozatára.

– Nincs szükség rájuk Csángóföld falvaiban?

– Én úgy találom, hogy nagy szükség lenne. De nem én szabom meg a felvételizők számát, Gyuri barátom.

Ezt a tagozatot a csángóföldi magyar iskolahálózat kiépülése tette szükségessé, vagy hét-nyolc évvel ezelőtt, az oktatás reformja után. Egymás után alakultak meg a magyar iskolák Moldvában, összesen vagy száz. Tanítókat erdélyi tájakról helyeztek ide. Csakhogy ezek a tanítók, tanítónők – tisztelet a kivételnek – nem erősítették, hanem gyengítették a moldvai magyar oktatást. A tantestület java része idegen maradt a csángó-magyarok világában, nem alkalmazkodott a falvak népének szokásaihoz, hagyományaihoz, ereje pedig nem volt ahhoz – vagy éppen azért nem lehetett, mert idegennek érezték –, hogy megváltoztassa ezeket a szokásokat, hagyományokat. Így aztán a kezdeti bizalmatlanság feloldása után – egy ideig a beidegződöttség, a félelem munkált a csángókban, hiszen hányszor hallhatták addig, hogy: *a magyar az ördög nyelve!* – most már a magyar tanítók és a csángó-magyar lakosság elidegenedése következett be igen sok faluban. Könnyű dolguk lett az anyanyelvű oktatást mindig is ellenző régi tanítóknak, hogy ezt a rést, amely a nép és az új pedagógusok között támadt, szakadékká tágítsák.

Saját soraikból kikerülő tanítóikkal nem lennének bizalmatlanok a csángók, vélték a tanügyi hatóságok, a minisztérium magyar szakértői. Begyűlt egy fiatal

csángó nemzedék a bákói tanítóképzőbe, s az innen kikerült első tanítók – főként fiúk jelentkeztek – el is foglalták helyüket.

Míg aztán . . .

Albu Zsiga maga elé néz, szomorú tekintettel. Maga sem érti, hogyan történt, mi is történt. Matematikus eszével nem tudta magyarázatát találni, hogy a matematika szabályai szerint fogyott a serege, s ha diák nem volt már, a tanárokat is elhelyezték mellőle. Pedig úgy tervezgette Zsiga, hogy egykor majd csángó fiatalokból fog állni a képző tanári kara is. A történelem során először kinevelődik a moldvai csángó-magyarok első értelmiségi rétege, amely új ösvényt tapos Csángóföld egész népének.

– Nem lehetne érvelni, magyarázni?

– Elkopott a tollam, annyit írkáltam ebben az ügyben.

– Mit válaszoltak?

– Írásban nem sokat. Érdemben. Személyesen is csak annyit, hogy ne féltsem az állásomat. Mindig lesz hely számomra a tanügyben. Ha nem itt, hát másutt. Vagy esetleg román nyelvű iskolában . . . Hiszen jól tudok románul, a nevem is romános hangzású . . . Magyaráztam volna, mondd, hogy a nevek becsaphatják a kívülállókat, különösen nálunk, Erdélyben, hogy az Albuk Zágóban mind egy szálíg magyarok, egyébként is a lélek dolga ez . . . Annyit mondtam csak, hogy én nem az állásomat féltsem, egyébről van most szó, Csángóföld népének jövőjéről, az anyanyelvről, az eszményekről . . .

Ez az utolsó osztály, ez, amelyiknek a földrajzrögtönzését javítgatja.

– Vakáció idején otthon voltam Zágónban – mondja, de hangjából hiányzik az az izgalom, az öröm, amivel hajdanán – alig tíz esztendeje? – otthoni látogatásainkról beszámoltunk egymásnak.

– Látogatóban jártál?

– Körülnéztem.

– Oda számítottál menni tanítani?

– Lehet, hogy tanítani. Lehet, hogy valami egyebet csinálni. Mit tudom én. Felcsapok kovácsnak!

– Kovácsnak?

– Annak hát. Szép kapukat kovácsolok a házak elé. Tudod-e, hogy mennyivel többet keresnék? S mennyivel nyugodtabb lenne az életem!

Nevetek, mint egy diákkori csínyen. Albu Zsiga szemében azonban most nem csillan derű. Mélyebben ül benne a szomorúság...

(1958)

Mintha vásárba indulna a falu

Lakatos Demeter szabófalvi népköltőt keresem Románvásár ipari negyedében. A csőgyár mindennapjával ismerkedtem, s ha már erre jártam, nem akartam elkerülni régi ismerősömet sem, hiszen egy ízben – váratlanul – ő keresett fel engem Bukarestben.

Szabófalva szomszédos Román városával, házai az országutat meg a Szeret partját kísérik jó darabon. Nagy község, nagy szegénység lakott benne. Emil Gîrleanu román író egyik elbeszélésében találkoztam először a szabófalvi szegénységgel, az emberek lelkét kiszikkasztó nyomorral. *A vízbefúlt* a novella címe, fordítóként ismerem meg... Halott legény tetemét hozza magával a Szeret vize. Míg a falusi előljárók a kilétét találgatják, egy másik faluból legény érkezik, vágatató szekérrel. Szabófalváról jön ez a legény, odaváló volt a vízbefúlt is. Akkor pedig csángó, mivelhogy ebben a nagy faluban csángó mindenki. A halott testvére a most érkezett legénynek, derül ki a novellából. Lisztért indult a malomba, magyarázza az élő testvér a halottról, a hídon összeakaszkodott valakivel, beleesett a vízbe. Egy lej volt a zsebében, a liszt ára. Ez az egy lej a testvéréé volt, az ide vágatatóé, neki akart rajta lisztet vásárolni. Ez után az egy lej után jött vágatva a legény, lehajolt a halott mellé, kihalászt a zsebéből az egy lejt, és mit sem törődve többé testvérel, nyargalt vissza.

Ez az egy lej, ez volt minden vagyona!

Megdöbrentő képe a lélektisztító nyomornak! Móricz „barbár világa” a Szeret mentén? Lakatos Demeterrel, meg társával, Deák Gyuri bácsival beszélgetek, szabófalviak mind a ketten, a románai vajgyárban dolgoznak, a csőgyár felé vivő úton.

Elmondom nekik a novella történetét.

Várom, hogy cáfolják meg, hogy ilyesmi nem esett meg soha Szabófalván. De mást mondanak, Deák Gyuri bácsi kezdi:

– Hát Rókáné nem addig sajnálta az ételt tulajdon fiától, amíg szárazbetegséget nem kapott?

– Szabófalvi ez a Rókáné?

– Há – feleli, vagyis: igen, az volt. – Meghót mán.

– Kevés volt neki is erősen – teszi hozzá Lakatos Demeter –, s akinek nagyon kevés jut, az fél igazán a még kevesebbtől. Ami kicsije van, a rossz időkre tartogatja. Az egy lejt is... Több neki az egy lej, mint a lelke... Mert a szükség megöli a lelket...

Deák Gyuri bácsi azt mondja, hogy ő ugyan nem hagyta volna ott halott testvérét, pedig neki is „kevés volt a házában” hosszú ideig. Egy rúd földje volt az apjának, hét gyermeknek nem termette meg a kenyeret. Deák György hol itt, hol ott cselédeskedett, mindenhez hozzáfogott, és mindenbe belebukott. Mint a szabófalviak java része...

– Ez sem kedvére való szolgálat? – kérdezem, hogy a nyomasztó hangulatot elűzzem.

Hunyorít szemével:

– Vénembernek meleg kell leginkább. S ez a kazán,

ezt kúrálom, annyi meleget ád, nekem a másvilágon sem kell fűtőznöm, hogy ne hűljenek ki a csontjaim . . .

– Egyebet nem ad?

– Ád egyebet is, ha okosan osztja be az ember. Egy ház kitelt.

– Mostanság építette?

– Mikor máskor? Nem olyan nagy, két szoba az egész.

Mások nagyobb házat építenek. Nekem elég ez is.

– Kik azok a mások?

– Csak szabófalviak. Hozzájuk mérünk. Máshoz minek? Csögyáriak meg téglagyáriak . . . De hát, hallgassa meg, a téglagyáriaknak szégyen is lenne a kicsi ház, nem igaz?

– Szabófalván építették?

– Ha egyszer odavalók.

Vagyis akkor miért építkeznének másutt? Az a falujuk.

Lakatos Demeter közbeszól csendesen:

– Úgy van az már, hogy Szabófalvát Romanban kell keresni. Többet megtudhat itt a szabófalviakról, mint otthon, a faluban.

– A szokásokról is? – kérdezem, mert még mindig kísért az a novellabeli „vízbefúlt”.

– Azok úgy változnak, ahogy az emberek élete. A gyárban másként élünk, hát otthon is másként kezdünk. Sok mindenben másként.

– Kipusztult az irigység, a közöny?

– Azért soha nem volt az ennyire fullasztó – mondja elgondolkodva, mintha túlzásnak tartaná az író vádló novelláját. Emlékeiben keresgél, hogy megtörtént-e

efféle valaha Szabófalván? Mikor élt az az író? A század elején? Lehet, hogy megesett. A népköltő nagyon hisz a betűknek. Egy ekkora faluban sok minden megeshetett, vagy tízezer ember lakik Szabófalván.

– S e tízezer közül hánynak az élete fordult Roman városa felé?

– Minden reggel vagy ezer ember hág fel a vonatra Szabófalván. Mintha vásárba indulna az egész falu...

(1959)

A sors száműzöttjei

(RÉSZLET A CSÁNGÓK BUKARESTBÓL C. SOROZATBÓL)

Ismerős vita nyomára akadok. Úgy látszik, ha egyszer odahaza, a szülőföldön elindult egykor, Bukarestben sem akarják abbahagyni. Kik is a csángók és van-e közülük a székelyekhez? Vagy éppen ugyanazok lennének? Tudósok szóltak bele súlyos érvekkel a vitába, lényegében el is döntötték, de néha még felvibrál az utóhangja. Mosolygok magamban rajta, mert én a magam részéről már nagy szintézisben oldottam fel a vitát: székely létemre csángó leányt vettem el feleségül.

Halász Gyula brassói tanár, költő, újságíró – a világhírű fotóművész, Brassai apja – idézi fel *A századik év küszöbén* című önéletírásában, hogy Horger Antal brassói főreáliskolai tanárként minden iskolai szünetben felkerekedett, tele hátizsákkal, és járta a Székelyföldet, hogy a székelyek és a csángók rokonságát bizonyítsa nyelvészeti érvekkel. Eljutott a gyimesi csángók közé, és nyelvjárási sajátosságaik mellett szorító földnélküliségüket is meglátta. Koós Ferenc bukaresti református lelkész és tanító, a későbbi emlékiró érdeklődését a múlt század közepén a bukaresti csángóság életének megismerése a moldvai csángók felé fordította. Ez valóban érdekes nyom: a különböző tájakon élő csángók közös vonásai vagy éppen különbözősége. Véletlen lenne-e az, hogy Moldvában, Gyimesben, a Barcaságban és Déva környékén ugyanígy nevezik őket? De közülük nem egy csapat, Déván s még bent, Moldvában is, Lészpeden székelynek

tartja magát. Történelmi ösztön munkálna tudatuk mélyén, így tiltakoznának a csángó sors ellen? Mert ha volt valami igazán közös a különböző vidékeken élő csángók között, akkor az, hogy száműzöttek, a sors száműzöttjei voltak mind. A nyelvészek (például Horger Antal) szerint ezt az elcsángálást, a székelyektől való elkerülésüket bizonyítja a megjelölésük is. Eszembe jut erre, hogy a nyáron a csíkszentkirályi havasokra mentem felfelé egy teherautó tetején, csíkiakkal. Havasi tanyára bukkant a tekintetem.

– Ki lakik ott? – kérdeztem a táj ismerőseit.

– Valamiféle csángó család.

Tovább érdeklődtem:

– Gyimesiek?

Vállat vontak:

– Csak innen a faluból.

Amihez magamban nyugodtan hozzátehettem a következtetést: aki ilyen havasi magányba vonul el a faluból, az bizony csángó, elcsángáló.

Mindig volt valami kuriózum a csángóságban, már amúgy a közvélemény szemében, főként az irodalomban festett kép alapján. Talán ez a kuriózumkeresés vezetett el engem is először a moldvai csángókhoz és a dévaiak közé, miután a barcasági csángók életét rokoni közelségből ismerhettem. Minden csángólakta tájról van már valamelyes személyes élményem. Ezek pedig kerek képpé állnak össze emlékezetem és gondolkodásom vásznán.

Moldva csángóiról írtak a legtöbbet. Könyvek sorát, köztük tudományos érvényű munkákat. Különösen fon-

tos, hogy a kolozsvári egyetem magyar nyelvészei az utóbbi két évtizedben végre feltérképezhették nyelvjárásukat, tájnyelvi sajátosságaikat. Begyűjtötték a népköltészetüket. Vannak immár értelmiségijeik. Tanárok, mérnökök – inzsellérnek hívják őket a moldvai csángók –, tanítók. Nem sokan, de azért vannak. A Beszterce völgyében lefolyt nagy építkezések, elsősorban a víz-erőmű telepe megmozgatta ősi földműves életrendjüket, sokan váltak közülük ipari munkásokká. Koós Ferenc több mint egy évszázaddal ezelőtt a magyarul tudó moldvai csángók számát a szereti, besztercei és tatrosi kerületekben negyvenezerre becsülte. Hangjából kicsendült, hogy ez a szám szerinte állandóan apadni fog. A mai nyelvészek, akik személyesen járták be a moldvai csángó falukat, valójában először közelítették meg módszeresen ezt a rendkívül érdekes nyelvjárási vidéket, ötvenezerre teszik a mai moldvai csángó-magyarok lélekszámát.

Emlékszem egy jó évtizeddel ezelőtt tett barangolásaimra a moldvai falvakban. Tanítók idéződnek fel előttem, Zudor Attila, Kallós Zoltán, mind a ketten Lészpedről. Kallós a dalkört vezette volt nagy igyekezettel és hozzáértéssel. El kell mennem hozzájuk újabb látogatásra, ki lehet még ott Lészpeden tanító ismerőseim közül, miután anyanyelvű iskola már nincsen? Szabófalván Lakatos Demeter népköltőhöz mehetek. Ez a „Lakatos Mitika” – ahogy a falujában nevezik – ipari munkás már, miként a tízezer lakosú Szabófalva férfinepe szinte kivétel nélkül az lett... Albu Zsiga most Zágónban tanít, emlékezhetem, milyen szenvedélyes szeretettel járt, tett, dolgozott moldvai tanár korában.

Emlékeznek-e még reá a csángók? És megvan-e még Tóth Gyuri bácsi Lészipeden, aki 1907-ben a legkeményebb lázadók között volt a Beszterce völgyében? Ló farkához kötve hurcolták be Bákó városába. Néztem csontos arcát, és csodálkoztam, hogy ennyi szenvedést miként bírhat ki az ember? De ő csak mosolygott: sokat kibírt a csángó az idők során, ez volt a sorsa. Arról beszélt inkább, miként ízlelgették meg 1947 táján az anyanyelvű művelődést, amelynek gyümölcsét addig nem nagyon kóstolgathatták. Látom, amint ládájából előkotorja a *Falvak Népe* régi évfolyamait, amelyeket a szomszédságnak is kölcsönadott, hadd olvassák minél többen.

Kíváncsian keresem ki a mai újságterjesztési kimutatókat. Jelenleg 5 darab *Falvak Népe* jár erre a tájra. *Előre* azonban több: Bákó megyébe 759, Neamt megyébe 53. E két megyében laknak a magyar csángók Moldvában.

Átugrom gondolatban Déva környékére. Csernakeresztúr csángói az erdőszélnek vivő nyílegyenes utcában laknak. Lent, a domb aljában a románok. A tízes években telepítették ide a csángókat – ők székelyeknek, bukovinai székelyeknek nevezik magukat – Bukovina nevezetes öt falujából. Kodály Zoltán 1914-ben köztük jegyezte le a *Molnár Anna* népballadát. Gazdag folklórjuktól elhozták magukkal dalaikat, táncaikat. Egy évtizeddel ezelőtt, mikor náluk jártam, János Szabina néni a művelődési otthon műkedvelőinek éppen a „hétféle” csángó népi táncot tanította be, amelyet ő a szülőfalujá-

ban tanult volt meg még gyermekfejjel. Virágos kötényben, díszes gyöngyökkel felékesítve járták a táncot. Nevezetes nap volt az Csernakeresztúron, akkor avatták fel a művelődési házukat. Együtt építették fel a falu román lakóival. Történelmet zárt, történelmet nyitott az esemény. Mindenkinek egy volt itt a sorsa, küszködés a Cserna patak menti dombok agyagjával a megélhetésért. A Habsburg-császárok idején a románok nyelvét szorították háttérbe, a Hohenzollern királyok idején a magyarokét üldözték. Hol a románokat nem túrták meg állami kenyérben, hol a mintegy ezer csángó közül alig négy maradhatott meg állami fizetésben, azok se sokáig. Ezt zárta le reményeik szerint örökre a közösen épített művelődési ház a két utca, a románok és a csángók utcája között, a téren. Az ilyképpen „felavatott” új történelem már előbb szinte valamennyi csernakeresztúri férfit ipari munkássá tett. Közel ide Vajdahunyad, a roppant üzembe járnak be. Őseik Hunyadi János zászlaja alatt találkoztak, ők a Hunyadi-kastély alatt, a gyárban, ez a biztosabb, szerencsésebb kötés; nem a háborúé – még ha igaz ügyért folyt is a verekedés –, hanem a békés munkáé.

Dévai székelyekkel – csángókkal – közeli rokonok azok az egykori bukovinai telepések, akik a dévaiaknál évtizedekkel később, hosszú hányattatás után, a Dunántúlon találtak jó otthonra. Róluk, sorsukról Tamási Áron, a székely népelet klasszikus ábrázolója adott először művészi hírt 1960-ban megjelent *Szirom és boly* című regényében. Szirom Antal öreg székely csángó

néphős, aki sok viszontagságon megy át családjával (szűkebb és tágabb családjával együtt), míg végre a mába elérkezik.

Erőteltjes színfoltja a körképnek: Gyimes. Róluk aránylag sokat tudunk. Ismerjük 1934-es nagy adósztrájkjukat, amelyet román földművesekkel együtt vívtak meg. Szívünket ma is átmelegíti az, ahogyan a gyimesi csángók összefogtak román sorstársaikkal a kínzó adóteher ellen, s ahogy a gyimesi románok a csángók magyar anyanyelvű oktatásának szabadságáért is szót emeltek a küzdelem napjaiban.

Ezek a gyimesiek szívesen nevezik magukat csángóknak. Pedig ők állnak legközelebb a székelyekhez nyelvjárásban, szokásokban, gondolkodásmódban.

Visszahajlik a kör a Barcaságra, ahonnan a bukaresti csángók is kiszakadtak. Iparosodó táj Brassó tövében. Leginkább itt érzik a modern idők változtató ereje: az ipari átalakulás hatása életmódban, lelkekben, érzelmekben. Az anyagi gyarapodás, szellemi emelkedés és a szívós ragaszkodás az anyanyelvhez. Ilyképpen a barcasági csángóság, noha szám szerint nem a legnagyobb csángó csapat, annyi küzdelmes század után, példaadóvá vált más vidékek számára is.

(1968)

Demse Antal Klézséről

Járom a sáros utcát, a szélén megyek, meg-megállok. A felvert sár és a kerítés között keskeny az ösvény, egy-egy katrincás asszony, leány vagy nadrágos, bakancsos férfi mindegyre kikerül. Katrinca és nagykendő minden asszonyon, de a férfiak már városi ruhát hordanak, vagy ahhoz nagyon közel állót. Minden alkalommal újra meg újra én szeretnék helyet adni nekik, de serényebbek, megelőznek. S meg is bámulnak, amiért a sárba lépnek vagy a kerítés oldalához húzódnék. Az ő kedvükért? Nincsenek hozzászokva az ilyesmihez.

Messziről köszönnek, jó hangosan. A gyermekek énekelve, az asszonyok mormolják a szavakat, mint az imádságot. Talán nem is várják, hogy fogadjam. Megszokásból, beidegződöttségből köszönnek, ahogy az ösvényen is félrelépnek előlem. Még a nehéz mozgású, idős férfiakat se tudom ebben megelőzni.

Hirtelen visszafordulok: vajon utánam bámulnak-e? Mennek a maguk dolga után, vissza se pillantva, közömbösen. Még nem ismerjük egymást. Valaki vagyok a városból, akinek autója a tanácsháza előtt áll. Elviselnek, mint ahogy az időt elviselik, ki tudja, mióta...

Lemegyek a patakhoz; sebes a vize, nem fagyott be, pedig hideg ül a környező dombokon. A falu beékelődik két domb közé, mint keréknyomba szorult víz, annak a cseppjei szorulnak úgy egymáshoz, mint néhol a klézsei házak. Fenn a dombtetőkön szél fúj, hajlonganak

a fák. Itt a völgyben meg se rezzennek az ágak. Okos emberek lehettek az első klézseiek, hogy e két egymás felé hajló domb közé bújtatták el otthonaikat. Az országútról se az északról, se a délről közeledő nem láthat be ide, nem is sejti, hogy Klézsen és a hozzá kapcsolódó, de még jobban rejtőzködő Somoskán majdnem hatezer lélek éli a maga életét. Csak a község egyik része, az újabban létesült Buda nevű fertály ugrik ki az országútra, az egyik szövetkezeti bolttal és iskolával meg néhány parasztházzal. Minden mást eltakarnak a dombok, közrefogják a patakot és a patak mentén kúszó főutcat, amelyből csak itt-ott ágazik el egy-egy mellékút, hogy gyorsan vissza is térjen hozzá, mint bűnbánó fiú az apai hajlékba. Fent nyargal a szél, néha annyira tombol, hogy a dombok lábánál, az országút másik szélén kanyargó Szereten hullámokat csap fel, de ebben a völgyben a viharok mindig megcsendesülnek.

Sodró kicsi víz, tovafut, egy tyúktollat visz a hátán, egyik-másik lapos kövön elakad ez a terü is, aztán a víz megint hátára veszi, és továbbviszi. Most egy tyúktollal is kínlódik, áradások idején azonban tépi a martot, látom a kanyarban megszaggatott partszegélyről. Talán az egész völgyet ez a patak ásta hajdanán. Néhány lépésnyire innen a híd nagyon magasan emelkedik a meder fölé, úgy látszik, a klézseiek tapasztalatból tudják, hogy ha megbokrosodik, jó elkerülni vele a találkozást. A szél nem tud benyargalni ide, de itt van helyette a víz, amely árad is, a partot mossa, szaggatja. Az élet soha sincs meg veszély nélkül, s ki tudja, melyik a nagyobb: a tomboló szél-e vagy a lassú, szakadatlan vízmosás?

Idősebb asszony jön át a vízen, kövekről kövekre lép. Ügyesen, otthonosan mozog, mint egy-egy gyermekleánya, hozzászokhatott az egyensúlyozáshoz. Nem mély ez a víz, de most hideg, kellemetlen lenne beleesni. A néni rövidít, pedig néhány lépés ide a magas fahíd. Talán eszébe se jut, hogy arra kerüljön.

– Hogy hívják ezt a patakot, néném?

Összerezzen, mintha tilosban kaptam volna, megnéz alaposan, alulról fölfelé, mustrálgat, s kelletlenül felel:

– Pataknak...

– Ilyen fukarok a klézseiek?... – próbálok tréfálkozni.

– Hogy mondá kied? Mik a klézseiek? – válik egészen bizalmatlanná.

– Még nevet is sajnáltak adni ennek a pataknak...

– Nekünk csak patak... Idegenyeknek Klézse pataka.

S megy fel a marton, szepletve, mint akit megbántottak. Isten bizony, nem akartam. De a lelkem mélyén örülök. Lám, azért haragudni is tudnak a klézseiek, még az asszonyok is. Meg tudnak sértődni, s ilyenkor csíp a nyelvük, mint a patak hideg téli vize. Jaj annak, aki már haragudni se tud, úgy belesüppedt az alázatba.

Meg tudnám-e magyarázni mindezt a tovalépő csángó asszonynak? Aligha. „Idegenyeknek Klézse pataka.” Pedig én nem érzem itt idegennek magam. A házak ismerősek, a kertek is, az arcok is. Az én székelyszülőfalumban, a havasok túlsó oldalán – „odakünn”, ahogy a klézseiek Erdélyre mondják –, ugyanilyenek a házak, s nagyon hasonlítanak az arcok is. És a patakmeder is,

a dombok is, az utca, a hangulat mind-mind otthonosságot sugall körém. Felkapaszkodom a meder partján, egy kút áll az út szélén, a tanácsházával átellenben. Közös kút, meríthet belőle, aki megszomjazik. Csuprot is kötöttek a kávájához. Belebámulok. Mohos kövek körben egymás fölött, mint egy öreg fa évgyűrűi. Vajon mikor áshatták ezt a kutat? Az én falumban is van egy öreg kút, vize most is jó, hiszen rendszeren takarítják. A kutak nem öregednek meg, ha takarítják őket, hiszen a forrásoknak sincsen életkoruk. Az én falum kútja ott volt már nagyapáink, ükapáink idején, úgy mondják, hogy egyidős a faluval. A kutak egyidősek a falukkal, hiszen az ember egyetlen napig sem bírná ki víz nélkül, szomjan. Bámulom a mohos köveket, de hiába, közönyösek, hidegek, nem adják ki titkukat. Ők ismerik egyedül ennek a falunak a teljes történelmét.

A kutak vizet adnak csak, azt jó szívvel, minden mást azonban magukba zárnak, mélyen, sejtelmesen. A kutak a legnagyobb titoktartók a világon.

Iszom egy kortyot, felüdít. Néha egy korty is elegendő. Télen különösen, amikor hideg szél nyargal a két dombon körülöttem.

Lakodalom volt vasárnap Klézsén. Egynapi újdonság. De ez is csak a tanácsház és a templom környékén, ahol minden fiatal pár megfordul. A távolabbi utcákba vagy a faluvégekre a híre se jut el egy-egy lakodalomnak. Nehéz is lenne minden esküvőt számon tartani, ezen az ősön-télen harminc fiatal pár kötött házasságot. Demse

Antal tanácselnök is csak az anyakönyv segítségével tudja felsorolni a friss házásokat. (Pedig úgy tűnik, hogy fejből tud mindent.)

Ezt a lakodalmat azonban mindenki napokig emlegette, s beszédtema lett még a szomszédos falukban is. Benke Róza, a menyasszony, a hegyek túlsó oldalára ment férjhez: Nagy György Lajoshoz, Gyergyóremetére.

Századokon át a havasi ösvények a Székelyföldről csak errefelé voltak kitaposva. Jöttek seregestől és egyenként, bujkálva, menekülve, vagy szerencsét keresve. Jöttek katonaszökevények és napszámosok, iparosok, marhakupecsek és pásztorok. Gábor Áron is erre barangolhatott, bojári udvarokban dolgozott, gépezeteket szerelt, javított, míg el nem jött ide érte a szabadságharc hívása. De szinte kivétel nélkül csak férfiak érkeztek mindig, letelepedtek a csángó falukban, csángó leányt vettek feleségül, s gyermekeik már röviden ejtették a hangokat és gyorsabb tempóban, mint az apjuk székely szülőföldjén szokás. A betelepülők egy-egy különös szót is hoztak magukkal, amelyeken a klézseiek előbb csodálkoztak, aztán mondani kezdték ők is, belement a mindennapi beszédükbe, és ott is maradt. Így fonódott újra egy-egy vékony szál a székelyek és a csángók beszéde között, s frissítette az emlékezetet is. És e szókapcsolatok akkor is tovább éltek, ha a rokoni kapcsolatokat már elfelejtették. A Csángóföldre kijött székelyek nyomát odahaza belepte a feledés. Egyesek rokon érzéséből sokszor faluk rokon érzése lett, ködös, ösztönös, de görcsös szívóságú, ahogy a Szeret szakadékos táján a fák kapaszkod-

nak bele a martba. Leányok soha vagy nagyon ritkán jöttek ide Csikból, Gyergyóból, Háromszékről. A természet önfenntartó rendje is, úgy látszik, ehhez a vándorlási irányhoz igazodott, s Klézsén hosszú emberöltők óta mindig több leány született, mint fiúgyermek. Hadd jusson feleség, családi otthon az üldözött székelyeknek is! Egy fiúra most is öt leány esik ebben a községben, s szinte minden házban él egy-egy pártában maradt vénleány is, családot alapított leány- vagy fiútestvéreivel, félig cselédként, félig családtagként. Nem látnak ebben semmilyen megaláztatást, még szerencsének is tartják. Ez a leányfelesleg a mostani gyermeknemzedékben is könnyen kiszámítható. Demse Antal közeli ismerősei közül az egyik postást említi példának, Kertész Józsefet: hét leánya van neki és csak két fia.

Klézsei leány addig alig-alig ment férjhez más vidékre, csak a somoskai meg a forrófalvi csángó legények választottak innen néha feleséget maguknak. A falu leányai most egyszerre nagyon kapósak lettek a távoli Gyergyóban, amelynek hírét is eddig csak a katonaviselt férfiak ismerték.

A véletlent, amely ennek és még sok más lakodalomnak a szülője lett, egy másik gyergyói, ugyancsak remetei legény hozta magával Klézsére. Ez a legény valamilyen megismerkedett Botezát Borival (ötféle változatát is hallottam a megismerkedésüknek), s már meg is tartották a lakodalmukat. Erre az örömdetes eszemizomra egy csomó remetei legény is eljött, száját tátani. Vagy talán, hogy kéznél legyenek, ha valaki belekötne a messziről jött nyirelbe, ahogy csángóul a völegényt

nevezik. A dolog vége az lett, hogy a remetei legények üres szívvel jöttek, tele szívvel mentek haza. És 1970 nyarán sűrűn nekiindultak, nem a havasi ösvényeknek (azok a turistáknak maradtak, szórakozásul, frissítőül), hanem a moldvai országútnak. Gyors járatú buszokkal jöttek ide, vizitába. Tizenkét leányt vittek férjhez egy év alatt Klézséről és Somoskáról Gyergyóremetére. A Demse, a Szász, a Benke-Kotár, a somoskai Benke, a Pálinkás, a Komán családok adták férjhez – szívesen – székely legényekhez a leányukat.

Megindult egy másféle vándorlás, mint amilyent ezek az öreg havasok megszoktak: Klézséről nyugati irányba, Gyergyóba. Nyújtogatták nyakukat a fenyők, kiálltak a kapuba a remetei öregasszonyok: milyen szép leányok teremnek Moldvában!

Kelengyésláda ment mindegyikkel, ágyneművel, asztalneművel, alsóruhával tele. Varrottas holmik, maguk munkája. Jánó Péter Somoskán alig győzte készíteni a díszes ládákat. Ő csinál legszebbet a környéken, mindegyik leány nála rendelte.

Egy törülközővel többet varratnak mostanában, két esztendő óta, a klézsei meg somoskai eladó leányok. Nem tartozik ez bele a stafírungba: Demse Antalnak ajándékozzák, viszonzásul, hogy a törvény nevében összeadja őket. Eddig csak a papnak járt ki ez az ajándék. Demse elnökösködése óta azonban őt is megtisztelik vele. Az esküszöveg elmondása után a menyasszony az elnökhöz lép, és jobb vállára teríti a varrottas kendőt. Ennyi a szertartás, amit a klézsei leányok találtak ki, s amivel a hivatalos ceremóniát a maguk kedvére megtol-

dották. Hadd legyen emlékezetes az elnöküknek is a lakodalmuk napja! Demse is ezt óhajtja, s még a vőlegény meg a menyasszony kívánságát is meg szokta érdeklődni, persze, csak tréfából, hiszen a törvény pontosan előírja neki ilyen esetre minden tennivalóját. A remetei Nagy György Lajosnak volt egy kívánsága: eskesse meg őket magyarul is az elnök, ahogy az Gyergyóban szokásos.

– Ne mondhasa majd a feleségem, hogy nem tudta, mire esküszik meg...

Demse Antal megvakarta a fejét:

– Megesketem én magukat szívesen magyarul is, engedi a törvény, nincs ennek akadálya. De a tekszt nekem nincs meg csak románul.

– Hozok egyet hazulról, Remetéről – vigyorodott el a legény. Vagyis elhozza ő falujából az eskü magyar szövegét.

És Benke Rózát ezen a télen Demse Antal magyarul is megkérdezte a klézsei tanácsháza elnöki szobájában, az ünnepi öltözetű csángó lakodalmi népség előtt, hogy tiszta szívből akar-e a Nagy György Lajos felesége lenni. Nem mondhatja majd, hogy jaj, nem tudtam, mire esküdtem meg!

– Hát mondta ezt már valamelyik remeteivé lett csángó leány? – kérdeztem Demse Antaltól. – Milyen hírek jönnek? Hogy ízlik az új helyen?

– Nem szabad az első esztendőben ilyent kérdezni egy fiatalasszonytól. Ha én mindjárt erről faggattam volna a feleségemet, talán most megint kereshetnék asszonyt magamnak...

S a maga történetét mondja, hogyan hozott ő feleséget magának ide, Klézsére, a Kárpátokon túlról, a Székelyföldről.

Megismerkedésük olyan volt, amilyent Nagy István ír le egy helyen önéletrajzi regényében a bukaresti magyar fiatalok hajdani életéről. Demse Antal postamesteri tanfolyamot végzett Bukarestben, felszállt az egyik villamosra, négy székely leány is utazott azon, kacarásztak. Demsének a szeme se rezdült, hagyta, hogy végigmustrálják, bírálgassák telt, sima arcát, barna szemét, hosszú, dús haját, amely csak itt-ott göndörödik meg, mint az érett szénafeje teteje enyhe szélverésben, s aztán egyszerre megszólalt szép, tiszta magyarsággal:

– Ha szidni akarnak, előbb szóljanak, hogy szálljak le...

Elakadt a lányok hangja, csak bámulták egymást riadtan, aztán harsogva tört fel a kacagásuk:

– Hát maga ugyanbiza kitől tanult meg ilyen jól magyarul?

– Én éppenséggel az édesanyámtól...

– Pedig maga nem székely, tudom jól – mondta az egyik lány, aki a legszemérmesebbnek látszott a négy közül.

– Csak a székelyek lehetnek magyarok? – élvezte a játékot a postatiszttanuló.

Közbeszólt egy idősebb asszony is, rokonféléje a szemérmesebbiknek, mert a leány odahúzódott hozzá:

– Kalotaszegi?

– Moldvai.

– Csak nem csángó?
– Az én, testemmel-lelkemmel.
– S mit csinál Bukarestben? Viselete után inkább városinak nézném... – fürkészte az idősebb asszony.

Demse Antal felelt neki valamit, hosszú lett volna elmesélnie addigi élete sorát, egészen a postatiszti tanfolyamig. Alig múlt akkor huszonnégy esztendő, de sorsa végighordozta már a fél országon. Kovács Dénes tanító keze alatt tanulta meg a betűvetést szülőfaluja, Klézse magyar iskolájában. Tizenöt esztendő korában egyik rokona elhívta magához Háromszékre, Mikóújfaluba. Egy esztendőt töltött el ott, szép hangja volt, kántort akartak nevelni belőle. Visszavágyott a klézsei dombok közé. Hazajött, és beállt postásnak. Édesapjának is ez a mestersége. Többször találkoztam öreg Demsével a klézsei utcán. Nagy bőrtáskát cipel a nyakába akasztva, kezében síp, egyik-másik kapunál megfújja. A háziak tudják ebből, hogy megjött a posta: levél vagy újság. Ha nem jön elő senki a sípszóra, a kicsi kapu sásfájához vagy a kerítés hasadékaiba dobja be a küldeményt, és indul tovább. Nagy a falu, egyedül járja. A rádió- és tévé-előfizetéseket is az utcán gyűjti össze. Ötletes ember, gondoltam, mikor először hallottam sípolni. Később öreg klézseiek mesélték, hogy az egyik bojári intézőtől tanulta el a szokást. Klézset többségében szabad parasztok, „részesek” lakták mindig, de azért a falu felső végében egy Alexandrina nevű bojárcsalád is megtelepedett, s lassan a fél falu a bojár adósává lett. Munkával törlesztettek... A fiatalok már nem emlékeznek a bojári intézőre, őket nem bántja a sípszó (azért az öregeket se nagyon,

a postamester várta legjobban a mindennapi postát. Levelekben kedveskedtek egymásnak, és levelekben kötődtek, amíg szépen el nem tervezgettek közös életüket. Katica Bukarestben a nagybátyjánál lakott, s ez a Horváth család igen szigorú házirendet tartott. Demse Antal sokáig be se rehte a lábát a házukba; az utcán, a Císmigut népkertben találgoztak, vagy moziba mentek. Mikor a fiatalok már a házasságukat is eltervezték, Horváth megadta magát, felkerekedett, eljött Klézse-re, hogy lássa a legényt otthon, saját portáján belül. Klézse-ről egyenesen Udvarhely tájaira, Cséhetfalvára vette útját, vitte a hirt, hogy rendes csángó legény ez, bátran hozzáadhatják Katicát.

Két lakodalmat ülték 1966-ban, egymás után. Egyet a menyasszony szülőföldjén, másikat itt, Klézsen. Először volt, hogy széke ly leány jött férjhez Klézse-re. Megszokta-e, s hogyan szokta meg a széke ly fiatalaszony Csángóföldön? Demscéeknek két gyermekük születte: Antalka három és fel esztendő, Ilonka fél éves. Ez is mérce, mégpedig fontos jelzője a házassáletnek. Az első esztendő, a beleszokás, nehéz lehetett a széke ly asszonykának, ez tetszik ki a Demse Antal szavaiból. A klézsei csángó asszonyok idegennék érezték maguk között, s ki is mutatták érzelmeket. Demscéné ugyanis nem csinálta-tott kátrincát, nem vette át a csángó viséletet. Különös módon mér a talu itélete. Azokat a csángó feleségeket, Klézse-ről elkerült csángó férfiak asszonyait, akik szintén nem alkalmazkodnak a helyi népviselethez, nem szölyák meg. Azok mások, azok nem klézsei lakosok. Demscéné azonban az ő rendjükhöz, szokásaikhoz kell hogy iga-

csak éppen megjegyeztek), jönnek ki a kapu elé a levél-
 írt, hozzák a rádió-elfőfizetést. „Harminc para kellene.
 Itt csak huszonöt van...” – mormogja öreg Demse.
 „Jövő héten megadom a többit” – feleli a fiatal Ben-
 kéné. A postás máskor is hitelezett már neki. A falu fele
 most öreg Demsenek adósa, igaz, csak apró összegekkel,
 s pontosan megadja mindenkí, a postás fel sem írta.
 (Parán persze lejt értenek, a török időkől maradt
 elnevezést használják öregek, fiatalok egyképpen.)
 Úgy indult a Demse Antal eleve is, mint az apjaé
 folyik. Hordta a leveleket, újságokat. Mikor eljött az
 ideje, bevonult katonának. Jászvásáron szolgált, irással,
 olvasással is megbizizták, jól forgot kezében a toll, tekintete
 gyorsan és biztosan járt a betűkön. Leszerelése után
 megpályázta a klézsel postamesteri állást, s meg is kapta.
 Azzal a kikötéssel, hogy majd elvégzi a szakitanfolyamot.
 Hat éppen ezt végzte Bukarestben, amikor felszállt
 arra a villamosra, amelyről elfelejtett leszállni.
 – Maga meddig utazik? – kuncogtak a székelý lányok.
 – En éppen a végállomáshig... – felelte. Ami biztos, az
 biztos. – S maguk?
 – Mi is éppen odaig.
 De a lányok hamarább leszálltak. Hirtelen, mintha
 meg akarnák tréfálni a nagydarab, barna legényt. Demse
 Antal is leugrott utánuk. S ezzel meg is volt az ismeret-
 ség. A négy közül a legzsemérmesebbet úgy hívták, hogy
 Kovács Katicá. Ot kísérté haza. S azt se bánta, hogy
 velük jön a városi asszonyhag is, a leány nagynénje.
 Két esztendőig leveleztek azután, hogy Demse elév-
 গেzte a tanfolyamot, és hazakerült Klézsérc. Akkoriban

kozott a bákói 4-es líceum esti tagozatára, most készül az érettségire. Öreg diák. Igaz, az osztályban van egy társa, aki négy esztendővel idősebb nála. A tanulás sobhase szégyen, csak a tudatlanság. Deimse Antal a déli busszal utazik be Bákóba, a késő estivel jön haza. A kémiai és a mennyiségértant tartja a legnehezebb tantárgyaknak, a többivel nincsen semmi baj.

Emelkedése akaratlanul is sugallja a kérdést: hányan tanultak a régi Kézseőről, és kik kerültek ki innen, ki vált értelmiségivé a kézsések közül az utóbbi két évtizedben? Számolgatjuk házak szerint a régi csanógó kiröppeneseket. Mennek el innen eleget, de a század hatodik évtizedéig egyetlenegyből se lett értelmiségi, még csak finansz vagy vasutas se. Vallan balyuval itt nem labolt ki a népsegből a nép fia, ahogy József Ártilla írta. Régi kézselsi értelmiségiekről nem tudnak.

— Petras Ince Jánosról hallottak-e? — kérdezem.

Sokan vagyunk a faluházban, az elnök, a titkár, képviselők, tisztviselők, többségük helybeli csanógó.

— Petras? Még a nevet sem... — rázza a fejét az elnök.

— Kézsen lakott? — csodálkozik el egy kíváncsi öreg.

— Itt bizony. S még a lexikonok is számon tartják.

— Mondhatna nekünk is valamit róla. Ha már annyira ismeri — így Istók Márton, a téessz elnök, aki szintén odakertült közben. Ha autóval jön valaki, hamar összefut a falu vezető rétege.

Majd később, igérem, s tovább latolgatjuk, kik is tanultak hajdanán Kézseőről. Sokra nem megyünk. Könyvebb számba venni itt az egykori írástudatlanságot. Az 1930-as összeírás szerint minden száz kézselsi

Demse Antal elnöké választása nagy egyéni emelkedés a falu szeméhen. Odaszámítják most őt is az értelemiségiek közé. Hivatala miatt. Noha elsősorban nem az értelemiségért, hanem a tudásért, megszerzett műveltségért számíthatnak oda. Még postamester korában beírat-

★

hanem ő alakítson valamennyit a falun. zseinek lenni. Ugy, hogy ne a falu alakítsa őt kedvére, után, aztán megörölte a szemét, és nekilátott igazán kitépedig nem kérheti az áthelyezését. Sőt egyet a választás választották a közösségi néptanács elnökévé. Az elnök Addig várt az asszonyka, amíg 1969-ben a férjét megvárjon még egy keveset. sen hallgatta az asszony zsörtölődését, és csitította, hogy veszen fogadnak a Székelyföldön is. Demse Antal csendes-ternek nem olyan nagy dolog az áthelyezését kérni. Szíakart jónni Kézseről, férjestől, családosól. A postamesternek Ez a szándéka friss keleti. Előbb mindenképpen eldolkodásán, életfelfogásán. Sikertől-e neki? hogy sok mindenkiben változat a klézsei asszonyok gomban. Demsené most konok makacssággal elhatározta, mind több rokonszenves vonást fedeznek fel egymással. Igazi béke nincs még Demsené és a falu között. Pedig tozának.

nek, delben mennek, annyi, mintha nem is a faluhoz tartól észre se veszik. Igaz, hogy ezek a tanárnok reggel jónmás vidékekről idekerült tanárnok, tanítónok városi viselkedéshez, s ezzel sortot is vállalt. A szinte kivétel nélkül zodiék. Mert nemcsak ide költözött, de csanóhoz ment

közül csak harmincöt tudott írni-olvasni. Más csángó falukban, Lészpeden, Trunkon, Diószézen, Pusztinán jobb volt az arány. 1952-ben viszonylag még mindig itt volt a legtöbb írástudatlan a csángó faluk közül. Az akkori néptanácsi kimutatások szerint Bogdánfalván, Dózsa Györgyben, Forrófalván, Ketrisen, Lujzikalagorban, Nicolae Bălcescuban, Traianban, mindenütt százon alul volt a betűvető tanfolyamok résztvevőinek száma, Klézsén azonban 158-an még akkor ismerkedtek az első tollvonásokkal.

– Írástudatlan maradt-e valaki? – kérdezek közbe.

– Úgy mondanám, hogy azóta sokan megint elfelejtették, amit megtanultak.

Keserűen hangzik ez azon a tájon, ahol 1466-ban a *Müncheni kódex*-et másolták, s ahol a múlt században akadémikus szintű tudós élt, Petrás Ince. De úgy ígérem, hogy róla később szólok.

Gyorsabban és könnyebben megy a két utóbbi évtizedben értelmiségivé lett klézseiek rögtönzött „népszámlálása”.

Istók Mihály, a téeszelnök fia, Kolozsváron elvégezte a tanárit, most Maros megyében tanít.

Benke István tanítóképzőt végzett, két évig Klézsén tanított, azután elment valamerre.

Csicsó Antal tanító lett, itt él most is.

Demse János katonatiszt, alezredes, Tg. Măgurelén lakik.

Dömő Mihály minisztériumi tisztviselő Bukarestben.

Mokán Demeter mérnök Bukarestben.

Mokán Gergely vegyészmérnök valahol.

És így tovább, sorolják egymás után, összesen huszonöt nevet, huszonöt értelmiségi foglalkozást és majdnem ugyanannyi várost vagy falut. A klézsei születésű értelmiségiek közül egyedül Csicsó Antal maradt idehaza.

– Mihály fiam szívesen hazajönne, ha lenne itthon mit csináljon – szakítja meg a hirtelen támadt csöndet Istók Márton.

Istók Mihály csakugyan ragaszkodik szülőföldjéhez, nyári vakációkra hazajön, a nagyobb ünnepeken is hazanéz, lélekben nem szakadt ki Klézséből. A huszonöt innen kinőtt értelmiségi közül azonban legalább húsz eltépte az ide kötő hajszálgököket is. Nem vagyok romantikus álmodozó, tudom, hogy egy mérnöknek vagy egy katonatisztnek nincs mit kezdenie Klézsén. Szakmája szerint. De a szülőföld kötése jogán itt talán még inkább lenne tennivalója, mint bárhol másutt. Eszembe jut hirtelen annak a Bihar megyei falunak a neve, azt hiszem Vasad, amelynek kirajzott fiai, munkások és értelmiségiek, minden esztendőben találkozóra jönnek össze odahaza, s a viszontlátás öröme túl, falujuk éppen időszerű gondjait is meghányják-vetik egymás között. És úgy tudom, hogy sok esetben segítettek kidöccenteni a kátyúból a falu szekerét. Az elszármazott klézseiek nem nagyon érznek ilyen kötést, hűséget, nosztalgiát – nevezhetjük bárhogy – felnevelő falujuk iránt. Így aztán bármilyen magasra fut fel a karrierjük, csupán egyéni emelkedés, szerencse vagy győzelem lesz belőle, a közösség haszna nélkül. Talán nem is tudnak igazán róluk Klézsén, s így nem is becsülhetik meg tehetséges szülőtteiket.

Mondhatnók, hogy Klézse háromszorosan is visszakapta az országnak adott tanult fiait. Csupán tanár, tanító hatvannégy dolgozik a községben (beleszámítom a Klézséhez tartozó Somoska és Kispatak, régi nevén Pokolpataka falukat is). De miként említettem, a pedagógusok döntő nagy többsége csak a fizetési listákon klézsei: reggel jön, délben megy; közel ide Bákó városa, naponta hétszer fordul a busz. Aki az alsó iskolában tanít (a műút közelében), az jóformán még a felső iskolánál alkalmazott kollégáit sem ismeri. A falu és a tanárok, tanítók mérhetetlen távolságra élnek egymástól, míg egyazon sáros utcát tapossák.

– Jó is, hogy nem nagyon akarnak beleszólni az életünkbe – jegyzi meg hűvösen, tárgyilagosan a tézselnök.

– Miért?

Az egyik képviselő megmagyarázza. Esztendőkkel ezelőtt nagy buzgalom fogta el a klézsei tanítókat, hogy ők majd tudományos világlátásra nevelik a falu népét. Kihozták Bákóból az ember eredetéről szóló képmontázásokat, s mindenkinek, még az öregeknek is el kellett vonulniuk előttük. S a kijáratnál kérdezni lehetett, ha valakinek valamilyen kételye támadt volna. Csak egy suttyó legénykének akadt kérdése: hogy azokban az ősrégi időkben is szerelemből születtek-e a gyermekek. Mert nem tudja elképzelni, abból, amit látott, hogy is ment még akkor a szerelem...

Jótól kérdezte, egy bákói vénlánytól. Az felugrott, mintha kigyó csípte volna meg, és hadonászott, ordító-

zott, hogy ő ilyen szemérmetlen és elmaradott népek között egy percig sem ül tovább. Másnap bezárták a kiállítást.

Nevetünk, előbb keserűen, aztán mintha már nem is érezném keserűnek a nevetésemet. Mi a haszon, mi a kár, mindenütt más a mércéje ennek. Klézsén klézsei mérce kell hozzá. Ebben az „elmaradott faluban” Istók Márton déli szalonnázgatás közben, a lakásán, olyan talpraesett előadást rögtönzött a méhészet titkairól, hogy ha azt így le is tudná írni, beillenék a méhészek szakfolyóiratába...

Mégis, a hatvannégy közül hány pedagógus lakik Klézsén? Demse Antal gyorsan előszámlálja őket. Csicsó Antal, róla már esett szó. Klézsei születésű. Itt épített házat magának, a felesége óvónő.

– Ne sajnálja a fáradságot, nézzen be az óvodába – kalandozik el egy pillanatra Demse elnök –, Csicsónéért rajonganak az óvodisták. S az ő tanítványai azt is el tudják énekelni, hogy „Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske...” Csilingel a hangjuk, mint a csengettyű...

Szívesen meg is győződtem erről.

Klézsén lakik még a tanítók közül Vastag János és a felesége, aki tanítónő, aztán Tompos György. Egy Beszterce menti csángó faluból, Lészpedről való. A felesége kedvéért költözött ide, az asszony ugyanis, Vajdók Eugénia, klézsei születésű tanítónő. És nemrégiben Klézse-re költözött, kvártélyba, egy fiatal legényember tanító is: Ion Enache.

Heten laknak a faluban. Újrakezdhetem a számlálást, csak annyi jön ki – összegez Demse Antal. – Az

telepszik meg nálunk, akit valami ideköt, erősen, végképp. Egy ház, egy asszony, az emlékei.

Két agrármérnök is dolgozik Klézsén, Bákóból ingáznak. Ez még nem is olyan nagy baj a klézseiek szemében. A régi doktorra inkább panaszkodtak, hogy reggel jött, délben ment, a buszjárás és nem a betegek után igazodott. Annál nagyobb most az örömük, hogy az alig egy hónapja idehelyezett fiatal orvos, Vasile Horopciuc, egyből ide is költözött. És éjszaka is fel lehet költeni, ha nagyon beteg valaki, nem haragszik meg érte. A régi körorvos tudóskodó ember volt, kísérletezett, tanulmányokat végzett, Horopciuc doktor gyógyít, biztat, és főleg itt lakik velük. Klézsén klézsei a megbecsülés és a tekintély mércéje, nem is lehetne más...

Nem becsülik itt az értelmiségit, hallottam ingázó tanároktól. Inkább önigazolás volt ez, mint vád. Nem becsülik? Kovács Dénes az ötvenes évek elején tamított Klézsén, a magyar iskolában. Most is emlegetik. És ha tehetik, felkeresik. Csak úgy, minden ok és cél nélkül, ahogy jó ismerősöket szokás. Kovács Dénes jelenleg Bákó városában él, tisztviselő.

Igazságtalar: lennék, ha minden ingázó értelmiségit egy kalap alá vennék. Nuşa Natalia Iordăchescu tanárnő lyukasóráit arra használja fel, hogy néprajzi falumúzeumot létesítsen a felső iskolaépület egyik szobájában. A gyermekekkel kifaragtatta egy múlt századi csángó szekér mását, összegyűjtötte a helybeli női és férfiviseletet; van itt kilencvenesztendős női ruha, katrinca, magas szárú cipő, ósdi csergőóra, amely azonban még mindig jár, nyaklánc, amelyet a klézsei legények drótból siríte-

nek a leányoknak, s minél hosszabb a lánc, annál erősebb a szerelmük, ha pedig összevesznek, a leánynak vissza kell adnia ezt a különös nyakéket... Látni itt török pénzt is, III. Musztafa idejéből, s különös történelmi elegyességet a csángók múltját illetően. De mégiscsak múzeum, ahová be lehet hordani a falu kallódó régiségeit. Néprajzi anyaga például egészen kiváló, s maholnap talán pótolhatatlan lesz.

Ingázó a községi párttitkár és a helyettese is. Mindketen 1970 őszén jöttek Klézsére. Kislaposi Gyulának hívják a titkárt, apja a bákói papírgyár munkása volt, így került Moldvába a család. A titkárhelyettes Gyurka László, alapfoglalkozása tamító, még Albu Zsigmond idejében végezte el, az ötvenes évek közepén, a bákói képzőt. Diószéni születésű csángó legény, ha vékonydongájú is, szívós fajta. Egészen fiatalon részt vett a moldvai csángó folklór gyűjtésében, az 1954-es kiadású kötet tizenegy népdalát és népballadáját ő jegyezte le. Szívesen emlékszik vissza Kallós Zoltánra, azóta tartja vele a barátságot, tud a *Balladák könyvé*-ről, nagyon örül annak, hogy a Bákó vidéki csángók népköltészete is szerepel benne. Nyolc esztendőn át az ifjúsági szervezet funkcionáriusa volt, Bákóban lakott. Felesége is csángó, mégpedig egyik nagyanyja révén hadikfalvi. („Vannak ott még most is csángók – mondja. – Egyszer jöjjön el velem oda.”) A titkár és a titkárhelyettes is abból az egészséges megyei meggondolásból került Klézsére, hogy a csángókkal tudni kell „bánni”, anyanyelvükön kell szólni hozzájuk, hogy igazán megnyíljon a lelkük.

Gyurka László nagy terveket melenget. Azzal kezdi,

hogy egy lebontott csűr anyagából – az állami gazdaság ajándéka – egy termet csatol a felső iskolához. Eddig nem volt hol összegyűlniök a klézseieknek, szükségből a moziterembe húzódtak be. Ha széttekintünk képzeletben Bákó környékén, nagyon sok csángólakta faluban láthatjuk ugyanezt a képet: a jobb kereset csak anyagi gyarapodást hoz. Mintha a csángók maguk zárkóznának el a művelődéstől. Egyik faluban ezt mondta, indulatosan, a helyi vezető ember:

– Mi lehet az oka, nem tudom kitalálni. De úgy magukba fordulnak ezek az emberek, mint csiga a házába. Nehéz őket onnan előcsalogatni.

Gyurka László e csigaház helyett akar valami mást emelni a klézsei emberek feje fölé. De nagyon óvatosan szól a terveiről, még óvatosabban fogott hozzájuk, abba-abbahagyja, megint nekirugaszkodik.

Csángóföldön vigyázni kell a tervezgetésekkel, ő tudja a legjobban, hiszen annyi volt itt a keserű csalódás!

★

Demse Antal tanácselnököt elődeiről kérdezgetem. Miként az ő élete is sokat elmond a falu jelenéről, a megelőző elnökök a régi állapotokról, hangulatokról, eseményekről tehetnek vallomást. Fejtjük fölfelé az idő fonálát, de a negyvenes éveknél döccenni kezd az emlékezés, majd kihagy egészen.

– Na – biztatom –, mikor jutunk el így Mesterke Mártonhoz?

Gondolkozik nagyon:

– Mesterke? Van ilyen nevű család, nem is egy. De hogy bíró lett volna valaki közülük?

– Régecske, az igaz. Majdnem száz esztendeje, 1872-ben.

– Ezt megint honnan tudja maga? – kapják fel a fejüket mind.

– Attól a nevezetes Petrás Ince Jánostól.

– Jó lenne, ha mi is tudnók végre, ki volt az tulajdonképpen.

A falu emlékezete olyan messze nem nyúlik vissza. Írásos feljegyzések pedig, ha voltak is, ugyan hol lehetnek? Maradjunk még egy ideig a falu élő emlékezeténél. Ami nem hullott ki belőle (gyér szita, és sokat rázogatták ide-oda), az bizonyára nagyon fontos a klézseiek számára.

1944 után az első községi bíró, akit fel tudnak idézni, Róka János volt. Egy somoskai ember, tisztakezű, nyers szavú, nem engedett az senkinek, ha az igazságról volt szó. Talán azért ragadt meg ennyire bennük a jelleme, mert Róka János éppen emiatt drámaian végezte az életét. 1947-ben történt, földosztás után, mikor sok minden még kialakulatlan volt a csángó falukban is, mint a Szeret partja nagyvíz után. Voltak, akik senki földdarabját nem tisztelték volna, juhosgazdák, akik átlósan legeltették a nyáját a határban. Letapostatták a friss vetést, kitúratták a magot. Róka János szép szóval kezdte, haragosan folytatta, majd amikor ez se használt, be akarta hajtani a juhokat a határból, zálogul.

Kapával vágta szét, megcsúfolták. Kik tették, név szerint? Aki el nem bujdosott, az megkapta a büntetését,

ne faggassam őket erről. A csángók szívesen elfelejtik az ilyen emlékeket, mintha éreznék, hogy ha sok felgyűlne belőlük, élni se tudnának tőlük. A szomorú emlékek hamar lehúzzák az embert.

Így mosódnak el lassan a küzdelmek, a fájdalmak és az örömök emlékei is. Néha csak a csodálkozás marad utána, hogy ez is megesett volna velük, vagy hogy milyen különös is az emberi természet. S még jobban meglepődnek, naiv álméltkodással, ha önnön természetüket sem értik jól. Mert ki értené például Kósa Istvánt, aki az ötvenes években molnár volt Klézsén, hangos szavú, mindenbe beleszóló, pedig lehetett volna elég gondja a malom miatt, másokat kevesebbért kuláklistára tettek. Neki haja szála se görbült. Ő kezdte el mondani, hogy kérjük, emberek, a magyar iskola megszüntetését, minek az nekünk, nem ad kenyeret. Duruzsolt az emberek fülébe, míg a kő a búzát, a rozsot őrölte. S aztán jött a nagy meglepetés: Mária leányát Sepsiszentgyörgyre vitte iskolába, magyar szóra. Amit a falunak akart, azt ő a maga számára nem vállalta. Ki értheti meg ezt?

– Trunkon él most is, kérdezze meg tőle – jegyzi meg epésen Istók, a téesz elnöke. – De hiába kérdezi, nem beszél ő erről senkinek.

Vagy Habari István. Ő Bukarestig vitte a kérését, hogy nem kell Klézsén magyar iskola. De Róza leányát ő is Szentgyörgyre küldte, a magyar tagozatra.

– Sokféle anyagból van összegyúrva az emberi lélek – jegyzi meg valaki az újra feltámadó csöndben. Demse? Igen, ő az, de a hangja most fakó. – Arany is, sár is, kibem mi a több. Ahol sok eső hull, ott több a sár, úgy látszik. . .

Folytatjuk a bírók, tanácselnökök sorát, s velük a falu történetét.

Róka Jánost egy másik somoskai, Vastag János követte. Utána jött Istók Márton.

– Maga? – nézek a téesz elnökére.

– Én lettem volna – pislog –, de nem sokáig... Azt mondták, hogy erélyesebb ember kell, mert nagy a harc.

Egy üzemi munkást hoztak Klézsére, Comăneștiből. Toma Buzaru volt a neve. Bizonyára jó munkás lehetett a gyárban, de itt nem tudta, mihez kezdjen. Azzal volt erélyes, hogy hangosan beszélt, és állandóan gyanakodott, hogy a klézseiek nem akarják betartani az utasításait. Nem is nagyon tartották, de ezt furfanggal csinálták, hogy ne lehessen rajtakapni őket. Sok mindenre megtaát az idő, ha sokáig ül egy falu fölött.

Csurár Péter lett az utódja, klézsei ember, hamar itt hagyta a hivatalt, elment gyári munkásnak. A megyék 1968-as újjászervezése után jött egy Páll Ferenc György Gyimespalánkáról. Egy esztendő tőltött ő is. Rendes ember volt, nem lett volna semmi baj, csak éppen...

– Tudja – folytatta a gondolatot Gyurka László –, a csángók között nehéz vezetőnek lenni. Tiszteljük, szeressék és okosabbnak ismerjük el. A sors furcsán kovácsolta össze a moldvai csángót. Alázatos is, lázadó is. Azt mondják, 1907-ben nagyon kemény revolúció volt itt. Vezetőnek azt ismeri el a csángó igazán, aki vele együtt nőtt fel, ismeri a lelke zugát is, de akire mégis fel tud nézni.

– S hogy felnézzenek valakire, azt hiszem, a pantalló is kell itt.

– Az is – hagyja reám. – De...

Később, búcsúzás előtt, amikor Demse Antal nincs a közelünkben, Gyurka László ezzel folytatja:

– De nehogy azt gondolja, hogy Demsét csak a pantallójáért tisztelik Klézsén. Erről alkalmam volt már meggyőződni.

★

Petrás Ince Jánosról mesélek. Hátha így valamit Kléze is megtud arról az emberről, aki eddig talán a legtöbbit tette érte.

Nyelvész-tudós és folklórgyűjtő arcának melyik vonását villantsam fel először, hogy felszikkazzék az érdeklődés iránta? Engem Koós Ferenc, a múlt századi bukaresti tanító és református lelkész, a későbbi brassói tanfelügyelő vezetett el először Petráshoz, mégpedig szellemes, színes útinaplójával. Nyomtatva megtalálható a *Brassó* 1889. évfolyamában. Idézni kezdem.

Koós 1858-ban járta be Moldva csángó falvait. Augusztusban indult útnak, szekérrel. „Foksányban egy derék magyarral ismerkedtem meg – így Koós –, Horváth István mérnökkel... Ő dugdosta sok ideig Bartóczt római katolikus papot, az 1848-beli hírneves népszónokot, mikor 1850-ben a marosvásárhelyi várból megszökött, s Moldvába menekült. Horváth mérnök szerzett nekem is egy biztos örmény szekereset, jó három lóval, de fedetlen szekérrel, aki Foksányból Szászkuutra s onnan Bákóba röptsen.

Midőn a gyümölcsfákkal szegélyezett országúton Bákótól egyórányi távolságra lehettünk, és a nap már hanyatlóban volt, szekeresem, hátrafordulva, mondá

nekem: »Uram, az az asszony csángó asszony, szólítsuk meg.« Pár perc alatt beértük a gyalogló asszonyt, s szekeremet megállítva, beszédbe ereszkedtem vele. Fiatal, bőbeszédű asszony volt, apró csontú, aminők a moldvai csángó magyar asszonyok általában. Szekeresem mellett foglalt helyet, de azért engemet tartott beszéddel. Kérdésemre elmondá, hogy nekik magyar csángó papjok van... nagyon derék, jó tisztelendő úr, s már koros ember.

Addig dicsérgette papjokat, míg bennem is felkeltette a kíváncsiságot, hogy megismerkedjem vele. De hogyan térjek le az országútról? Ezen tünődésemből kisegített a fiatal csángó asszony. Éppen egy útszéli vendéglőhöz érkeztünk, ahonnan a község, Klézsefalva balra esett, egy kis völgyben...

A szekeres ismerte a vidéket, tudta, hogy a csángó menyecskének itt le kell szállni, tehát szó nélkül megállította lovait. Az asszony is tudta ezt, de mielőtt leszállott volna, felém fordulva mondá: »Tudja mit, uram! Ne háljon itt, s Bákóba se igyekezzék ma már. Ne álljon meg itt, mert tolvajos hely ez, s az Isten tudja, mi történhetik az éjjel. Jöjjön be hozzánk, s háljon a tisztelendő úrnál.«

Már jól beesteledett, midőn a faluba érkeztünk. Ott azonban a csángó menyecske egy ismerősétől már a falu végén megtudta, hogy a tisztelendő urat ma kirázta a hideg, s most nagyon beteg. Ott tehát nem szállhatok éjszakára.

»Sebaj – mondá az asszony –, lesz nálunk isz hely, eddig a gazda isz hazaérkezett a munkából, mi szegények vagyunk, de szívesen látjuk az urat.«

Nem lehetett a szíves meghívást el nem fogadnom. Nemsokára az egyik ház előtt megállott a szekér, az asszony leugrott, kinyitotta a kaput, a házból pedig két férfiú jött ki előnkbe, egy öreg s egy fiatal csángó-magyar. Az asszony valamit sűgött férjének, s ez hozzám közeledve, lesegített a szekérről, mondván: »Hozta Isten az urat szegény házunkhoz.«

Bementünk a szobába, mely szegénységet éppen nem árult el. A fiatalasszony egyet-kettőt perdült, most ki, majd be, mialatt én a két csángóval beszélgettem, s nemsokára szépen sült tyúkot tett az asztalra, mondván: »Szeresse, kérem uraságát, amíg jó meleg« – s jó barna kenyeret s egy oka bort és egy tányér szép nyári almát is rakott az asztalra. Egyedül eszem, mert egyik sem akart addig hozzányúlni, amíg én nem ettem. Aztán jutott nekik is a tyúkból és a borból, mely megnyitotta ajkaiukat, s egész bizalommal kezdetek velem beszélgetni. Nem kérdezték, ki vagyok, s én sem mondtam egyebet, csak azt, hogy bukaresti vagyok.

Vacsora után a világ állásáról kérdezősködött a csángó gazda, hogy feljön-e valaha a szegény csángók napja, mert ha nem, »megesznek minket a bojárok.«

Reggel Koós Ferenc felkereste a falu papját, aki nem volt más, mint Petrás Ince János. „Templomozás után a cinteremben beszélgetni kezdettem a csángó legényekkel és leányokkal, s bámultam, hogy milyen jól beszélnek magyarul, s midőn efelett a lelkésznek csudálkozásomat nyilvánítám, ez mosolyogva jegyezte meg: »Ugye, tisztábban, mint Debrecenben?« (Ez a kálvinista Rómának szólt – B. Gy.) Figyelmeztetett, hogy nézzem meg

a temetőt is: megtettem, s ott még inkább csudálkozhattam azon, hogy minden sírfán tiszta magyar síriratot olvashattam. Le is írtam a páter Petrás szülei sírfájára általa készített szép sírverseket, de legnagyobb sajnálatomra ma már nem bírom megtalálni azokat irataim között.

Midőn a temetőből a házigazdámhoz visszatértem, szekeresem már befogott, s csak reám várakozott. Amint az udvarba beléptem, előmbe szaladt a fiatal csángó menyecske, a kezeimet megragadva, örömtől ragyogó arccal így kiáltott fel: »Jaj, uram, be jó volt, hogy nekem szót fogadott! A múlt éjjel abban a kocsmában valami zsidók megölték a zsidó kocsmároszt, feleségesztől, gyermekesztől, családosztól. Jaj, uram, ha ott maradt volna, mikor az úrnak isz fiatal felesége van Bukaresztben.«

Ámuló tekintetek.

– Az országuúti kocsmá lehetett az, ahol most a szövetkezeti bolt van – véli Demse.

– Ki hitte volna?

– És Petrás? – kérdezik.

Koós Ferenc a magyar tudományos élettől való viszonylagos elszigeteltségében, úgy tűnik, nem tudta, hogy páter Petrás akkor már tapasztalt folklórgyűjtő volt a csángók között. Igaz, maga Petrás is titkolta ezt akkor is, később is. „Kérelmem... hogy nevem elhallgattassék” – írta Toldy Ferenchez küldött egyik levelében. Álnéve, amely fölött gyűjtései és cikkei megjelentek: Rokkonföldi.

És küld egy dalt, elsőt a Moldvában lejegyzett magyar népdalok közül. Címe: *O, szegény, bűnösöd leány...*

A moldvai csángó népköltészet gyűjtése ezzel indult el – Klézseről.

Petrás további csángó dalokat jegyez le és küld el 1842-ben. A következő esztendő gyűjtésének eredménye például hatmincnyegy újabb népdal.

Nyelvészek, tudósok attól kezdve sűrűn keresik fel a klézsei parókiát. 1868-ban hárman érkeznek egysszerre, az úgynevezett Veszely-Imets-Kovács csoport. „Kül-seje megnyerő” jellemzik Petrás Ince Jánost –, termete izmos, közép, képe tojásdad, színezete barnás, szeméi mandulavágásúak, orra kissé hajlott, bajusza fölfele pödört, szakállja szürkés, begyezett, modora... mi a szí-vében, az a nyelven.” 1873-ban Szarvas Gábor látogat el Klézserre, 1877-ben Munkácsi Bernát, aki írásban is közönyt mond Petrásnak „azon kiváló buzgólkodása-ért, mellével évek óta folyó becses közlései által tőle telhe-tőleg igyekszik hatni nyelvtudományunk fejlődésére, s azon szíves, hasznos utasításokért, mellével mint min-den urazót, csekély személynem is elhalmozá”...

Rubinyi Mózes nyelvész, aki maga is gyűjtött moldvai csángó népdalokat, éppen a századfordulón jár Kléz-szen. Két év múlva a *Magyar Nyelvőr*-ben egy csokor újabb csángó dal jelenik meg, Rubinyi e magyarázataival: „A csillag után következő dalokat Petrás Ince János, Klézse oly szívesen vették át Ferenc-rendi papja gyűjtőre, ugyanaz, aki Rokonföldi néven nem egy szép dalt tett közre a *Nyelvőr* régebbi kötetében. A kéziratot-

Petrás Ince János, Kilezse és az egész moldvai csángó-ság tudós búvárja a litteratortársaság sárja volt. Egyik öse, Petrás Mihály írta meg 1671-ben Kilezse mellét, Forró-falván a moldvai magyarok első krónikáját, amelyet a legendás Zöld Péter, Szabófalva papja még ismert, és forrásképpen fel is használt. Apja, Petrás Ferenc forró-falvi énekvezér, magyarul, „moldovánul” latinul és olaszul egyképpen jól tudott, s Pázmány Péter könyveit forgatta. Petrás Ince János 1813-ban született, erdélyi iskolában végzte tanulmányait, majd pusztnai működése után, harminnévves korában került Kilezsére. Már két esztendővel azelőtt Borszék tüzdőjén megismerkedett Döbrentei Gaborral, az Akadémia titoknokával. A tudósok körében akkoriban, Gegő Elek 1836-os rövid moldvai utazása és 1838-ban megjelent könyve nyomán, eleven érdeklődés támadt a moldvai csángó fölklör iránt. Gegő említi Dimitrie Cantemir moldvai fejedelem munkáját, amelyben a tudós krónikás 1716-ban feljegyezte a csángókról, hogy megtartottak nemzeti nyelvüket, de „moldovánul mindegyikük ért”. Döbrentei szöben is, írásban is kíváncsian fordul Petráshoz: „Vannak-e magyar dalaik, lehetne-e ilyen kapni?” A litterátor Petrás akkor még nem ismeri a csángók népköltészeit, de hazatérése után már így válaszol Döbrentének: „...a tapasztalatok után, íme, az sül ki, hogy voltak is, vannak is dalok, melyeket a moldvai serdülő lányok estvéken szoktak dalolni, főképp teli hosszú estvéken, midőn összejönnek a rokkaikkal fonn, és ezen összeövezték »guzsalyas«-nak nevezik, minthogy a rokokát itt is »guzsaly«-nak hívják.”

kat még 1900-ban megtaláltam a klézsei kántorlak padlásán, poros katekizmusok között.”

Az utolsó Petrás gyűjtötte népdalok 1917-ben jelentek meg, jóval Ince páter halála után. A folyóirat jelzi, hogy e dalok még az 1848 előtti gyűjtésből valók. „Egy részük megjelent a *Nyelvőr* 1874–1881. évfolyamaiban. A meg nem jelenteket is közölni fogjuk.”

Ígéretét a folyóirat nem válthatta be. A kéziratok a második világháborúban megsemmisültek.

A „szerencsétlen vég”, amelyre Rubinyi utal, 1886. szeptember 6-án következett be. Állítólagos rablók törtek Petrás Ince Jánosra, és meggyilkolták.

– Éppen úgy, mint a falu végén a zsidó kocsmárost – dőbben meg egyikük a körülöttem ülők közül a klézsei tanácsházán.

– Éppen úgy...

– A kocsmárost is vándor zsványok ölték meg. Klézseiek ilyent nem tehettek – védekezik bennük a kétségbeesés.

– Nem tudni, kik voltak – felelem. – Sose jutottak a nyomukra. Csak az a különös, hogy Petrás nem mondta meg támadói nevét. Pedig felismerte őket, mert nem halt meg azonnal. Barátja, a bogdánfalvi pap még beszélt vele. Petrás hallgatásával védelmezte a gyilkosait. Megbocsátott nekik.

– Nagy lélek lehetett – tűnődik el Demse Antal.

– Talán kincseket sejtettek nála, úgy tudták, hogy sok a pénze – folytatom. – Pedig csak a szíve és a tudása volt az egész vagyona.

Így idézgetjük, én szóval, a klézseiek csodálkozó,

mohó hallgatással Petrás Ince János emlékét. A nyelvész és folkloristáét, aki nagyjából Vasile Alecsandri és Alecu Russo, a román folklórkutatás úttörőivel egy időben indította el a moldvai csángó népköltészet felbúvárítását – innen, Klézséről.

Petrás és néhányan az ő nyomdokain járók csak szöveget gyűjtöttek. A moldvai csángó folklórkutatás második korszakának feladata lett a dallamok lejegyzése. Bartók Béla 1924-ben még azt írta *A magyar népdal* című művében, hogy Bákó környékéről hiányzik a népzenei anyag. A dallamgyűjtésre Domokos Pál Péter vállalkozott 1929-ben, s ezzel elindította a csángó-magyar népzene gyűjtést. Domokos Pál Péter csak helyszíni feljegyzéssel dolgozott, anyagát pedig megjelenés előtt Bartók és Kodály is átnézte. Domokos Pál Péter jegyezte fel például a *Budai Ilona* és a *Júlia szép leány* dallamát, addig e balladák énekes változatát nem ismertük.

A harmadik, legnagyobb arányú gyűjtés 1950 táján kezdődött el a moldvai csángók között. Jagamas János, Faragó József sűrűn megfordultak a Szeret, a Beszterce, a Tatros, a Tázlók mentén, s velük Mitruly Miklós, az akkor még diák Szabó Gyula, a regényíró, meg Kallós Zoltán.

Az ötvenes évek gyűjtői több ezer népdalt és dallamot jegyeztek le. A magyar népzene olyan ősrétegét tárták fel, amely más vidékeken csak szórványosan fordul elő. Olyan népdalokat is találtak, amelyeknek változatai másutt nincsenek meg. Különösen gazdag a begyűjtött

balladaanyag. Nyolcvan, sőt száz verssoron felüli balladákra bukkantak. Egy falu, Trunk teljes zenei anyagát összegyűjtötték. E gyűjtés eredménye volt az 1954-ben megjelent *Moldvai csángó népdalok és népballadák*, szöveg és dallam együttesen, Faragó József és Jagamas János szerkesztésében.

És e gyűjtőutaknak vagy legalábbis serkentő hatásuknak eredménye Kallós Zoltán új, méltán ünnepeelt *Kriterion*-kötete, a *Balladák könyve*, amelybe a hajdani lézpedi tanító természetesen a moldvai csángó balladák közül is felvette a legszebbeket.

A folkloristákkal egy időben járták be Moldvát a kolozsvári magyar nyelvészek, akik roppant nagy munkával összegyűjtötték a csángó nyelvjárási atlasz anyagát. Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes és Vámszer Márta ugyanazt az utat tette meg, amit valamikor Wichmann György, a moldvai csángó szótár szerzője, és Csűry Bálint, a moldvai csángó igeragozás bűvárlója; csak előbbieik sokkal több helyre jutottak el, lényegében az egész moldvai csángó nyelvjárásterületet bejárták. Munkájuk felbecsülhetetlen tudományos fontosságú, sajnos, a nagyközönség még mindig nem ismeri...

Nyelvészek és folkloristák bűvárkodása egyképpen alkalmat nyújtott ahhoz is, hogy a román–magyar együttélés nyelvi, népköltészeti hatását megfigyeljék itt, ahol talán ez a leginkább érződik. A moldvai csángók élete, története, íratlan művészete tanulságos példákat kínál, elsősorban a magyar nyelvészek és népköltészeti szakemberek számára. A román tudományosság igazán haladó, realista vonulata sohasem zárkózott el ettől

a témától. Ez jutott eszembe, amikor – éppen klézsei utazásom idején – a bukaresti *Scînteia*-ban Mihai Pop írását olvastam Kallós Zoltán balladagyűjteményéről. A Román Akadémia Néprajzi és Folklor Intézetének tudós igazgatója lelkesedéssel köszöntötte a Mezőség, Kalotaszeg és a moldvai csángó-magyarok népköltészetének impozáns kötetét, a romániai magyar népi epika antológiáját. „Mint ismeretes, Klézsen, mintegy száz kilométernyire Alecsandri Mircești-jétől, 1841–1842-ben Petrás Ince János gondolt először egy ilyen antológiára...” – írja kiváló tárgyismerettel Mihai Pop, s szívet forróság önti el. Oly sokszor idéztük már a moldvai csángók életéből a sötét színeket. Nem akarok rózsaszínűre festeni a múltból semmit, nem használna senkinek, csak árthatna. De őszintén örülök, ha a baráti tudományos érdeklődéssel találkozhatom. Ezt sem szabad kifelejtenuk a múltbéli képből. A teljesség igénye nélkül – ahogy éppen eszembe jutnak – epizódokat idézek fel. Gegő Elek figyelemébreztő útikönyvét, *A moldvai magyar telepek*-ről, megjelenése után egy évvel a *Foaie pentru minte, inimă și literatură* című folyóirat is közreadja, román fordításban, majd a Román Földrajzi Társaság kinyomtatja. Dimitrie Cantemirt említettem, aki nagyon természetesnek találta – fejedelemként is –, hogy a moldvai csángók megőrizték magyar anyanyelvüket. A nemzetiségükhöz való ragaszkodás csángó vágya gyakran találkozhatott moldvai fejedelmek rokonszenvével és támogatásával. „...úgy különösen legjobb akaratot táplálunk keblünkben a moldvai fejedelemségben lakó magyarokat... ápolni” – válaszolta Sturdza fejedelem

Miből élnek a kiezseiek? Földművesek-e, pásztrok-e, vagy mielőlc mesterséget űznek? Dobrentei harmincnyolc kérdése között ez volt a har-

*

Lám csak, van azért, amire a moldvai csángók tanít-
ertől...
masutt, még a Székelyföldön is, sűrűn elfeledkezünk
– Dehogynem! – sietek a válasszal. – Csakhogy
sza, egy pillanatra elbizonytalanodva.
– Hát nem így kell mondani magyarul? – kérdez visz-
– Mindig így szokta? – kérdezem meglepetten.
szépen.

a né, és hogy született ennek meg ennek. Pontosan,
mindegyiket, férje teljes nevét mondja, hozzáteszi
Martonné született Koryorka Mária...” – így sorolja
a kiezsei nőrafak sorsának alakulásáról beszél. „Szabó
Egy dologra nagyon felfigyelek, míg Demse Antal
vesen elénkli.
voltam / Már én akkor házasodni akartam.” Most is szí-
hivjak. Az énekelté volt: „Már mikor én tizennyolc éves
tizenhét éves Szabó Máriát most Habarics Mihálynének
Mária sem. „Fiatalnak való olyan csalni...” Az akkor
minckilenc éves Szabó Martonné született Koryorka
mágában, ha nem hallja senki. Nem énekel az akkor har-
tendős öregasszony. Nem nagyon énekel már, csak
négy népdalt énekelt el, el, jó egészséggben, hatvanöt esz-
Józsefné született Kánya Katalin, aki egy maga tizen-
ben tartják, hogy kiket „énekeltettek volt meg”. Csural

Gégo Eleknek. Említhetem újra meg újra Radu Rosetti tárgylágos vagy egyencsen csángóbarát munkáját 1905-től (*A moldvai magyarakról és katolikussá válásukról*), vagy Nicolae Iorga oklevélgyűjteményét, amely szintén a történelmi tények tisztázását mutatja. Ugyanígy szel-lemű magyar tanulmány jó néhány született a két világ-háború között, a tények feltárása és a modus vivendi megkeresése szándékával. Bitay Árpád minden elfoglaltságtól mentes - felekezeti elfogultságtól is, s ez nagy dolog a csángókértédsben! - történelmi áttekintése jut eszembe az *Erdélyi Irodalmi Szemle* egyik 1926-os szá-mából.

Vannak e vonulatnak még előbbi és későbbi csúcsai, de most csak jelezni kívánom egy közelítési módot, egy utat, hiszen a jövőbe csak ez vezethet el igazán.

„...En dolgozni akarok. Elegendő / harc, hogy a múltat be kell vallani” – fut át rajtam a József Attila-vers két sora, de hangosan ki se mondom. Magyarázhatnám, hogy ki is volt József Attila, és hogy egyáltalán... Itt sok-kal, de sokkal előbb kell kezdeni. De miért ne lehetne ezt itt, a Pázmány korában maradt nyelv rajain olyan modern eszközzel elősegíteni, mint a rotációs nyomott-újság? Demse Antal postamcstere idején nyolcvanhá-rom *Előre* járt Klezsére, azután esett a példányszám. „A postától sok függ. Nálunk az emberek szívesen olvas-nak.” Így meg is egyeztünk, hogy vagy ötvennel több magyar újságot rendeltem az utódjával.

Különbben az ötvenes években itt járt folklórgyűjtőkre az idősebbek még jól emlékeznek. Nem a nevekre, inkább az arcokra, ahogy Istók Márton mondja. És ész-

közepén az egész lakosság: 131. Somoskán 324, Kézshén 890 portát tartanak nyilván. Említettem, hogy itt sokkal több leány születik, mint fiú. Leány vagy fiú, csak szüléssel! Demse Antal 1970-ben 150 születést jegyzett be az anyakönyvbe. A helybéli iskolákba 1250 gyermek jár. Csáládönként 4 az átlag (a szomszédos Forrófalván még több: 6). Gyepes István házában azonban 12 gyermek ül az asztalhoz.

Hej, Kalotaszeg büszke népe! Hej, kevely Homoród mente! Halljátok-e, tájak, emberek?!

A főútcán szekérről, talicskával asszonyok vizzik haza-felé a most osztott kukoricát, a pújt. A szekérből egyetlen tehen fogva, a házáj. A szekéren, a székért körül csupa asszony. Jelképet is láthatok ebben. Kézshén minden-kább az asszonyokra marad a földművelés, legalábbis a mezei munka, még az aratás is. Istók Márton két kézen-felsorolja, hogy hány fiatalember maradt itthon, a técs-ben dolgozni. Éppen tíz, ahány ujj van a kezén.

– Nem jött ki az emberek számítása, elcsengettnek a faluból – mondja, de hangjából nem érzek ki keserű-séget.

– S hol dolgoznak most a kézszei férfiak?

– Elmennek azok még Brassóig is, a vasúthoz. Mások ide, Újfaluba, most Dózsa Györgynek mondják, az állami gazdaságba. Ott harminc lejt kapnak napjára és egy barna kenyereit.

– A técs mit osztott 70-ben?

Sorolja, egykedvűen:

– Két kilo búzát, három kilo pújt meg hét lejt.

– Nem sok.

madik. Igaza volt, hogy olyan előre tette, hiszen ezen alapszik sok minden, a kultúra is, a szokások is. En előbb talán tulajágosan is elkalandoztam másfelé.

Petrás Ince János így felelt volna:

„Legnagyobb számmal földet, búza, árpa, len, kender és legtöbb tengeti vagy törbüza ala (melyet puinak neveznek) kitüő szorgalommal művelnek... Mivelik továbbá a szölet is, nem is kis szorgalommal, hanem mindenütt is, és a bor eltarására szükségessé edényeket, hordókat készítenek, nemcsak magoknak, hanem nagy mennyiségben az orosz- és lengyelországi borártsók számára is, Moldvából minden évben nagy mennyiségben kivieendöket... Az asszonyok nagy szorgalommal fonják és szövök a gyapjat, lent, kender, selymet és pamutot, melyekből mind ünnepi, mind viselő ruhájokat, férjeik, gyermekeik, magok és leányaik tulajdonkezeikkel készílik el; el is adnak len, kender, gyapot, vászon és gyapjúból mindenféle színekkel készített szötyeket, amelyeket tulajdonképpen festékeseknek neveznek...”

Forduljunk Demse révén a mához. A község férfiakosságának többsége nem idehaza, pontosabban nem a termelőszövetkezetben dolgozik. Köös Ferenc 1858-ban 1262 készseilakost jegyzett fel. (Köös az egész moldvai csángóság pontos statisztikáját közölte, azokét is, akiknek egyházi nyelve már nem a magyar volt.) A Kézsé községhez tartozó Somoskán akkor 537, Pokolpatakan, a mai Kispatakon 109 lelket talált. Demse Antal fejből tudja: alig néhány házával, a község lélekszáma 6000. Kispatakon most több a házával, mint a múlt század

– Nem. Gyenge volt a termés...

Igen ám, de a szomszédos Forrófalván is éppen ilyen gyenge volt a termés, s ott mégis húsz lejt osztottak, terményben és pénzben. Többet is oszthattak volna, de a jövedelem negyven százalékát építkezésekre, beruházásokra, gyümölcsfa- és szőlőtelepítésekre tették félre. Mondom ezt Istók Mártonnak. Tudja jól. Minden csütörtökön a bákói hetipiacon találkozik a környékbeli csángóság, mindent azonnal megtudnak egymásról.

– Forrófalva közelebb esik Bákóhoz – mondja az elnök, nem túl nagy meggyőződéssel.

A száz hektáros forrófalvi zöldségesre gondol, mikor ezt mondja, s van is ebben valami igazság. De zöldségese Klézsének is lehetne, száz hektáros is. 1500 hektáros a falu határa, a Forrófalváé kevesebb ennél, csak 1260. Ott is szinte kizárólag az asszonyok művelik a földet, kapálnak, gyomlálnak, szőlőt kötöznek. Csak a brasso-ploeshti-i vasútvonalnál, pályamunkán, százhatvan forrófalvi dolgozik, s ezenkívül még hányan járnak be Bákóba. Mégis a megye legjobb téese a forrófalvi. Csángó lakói konok, szívós, dolgos népek, és önkínzóan takarékosak. Az egyik forrófalvi agrármérnök, Anatolie Untilă mesélte, hogy egy csángó gazda, a hetvenéves Kósa Mihály házában látta, amint ebédre hamuban sült tojást ettek. Így került a legkevesebbe, a tűz úgylis égett, a hamu meleg volt. A rántottához zsír kell vagy olaj. És ne gondoljam, hogy ez a Kósa Mihály valami elesett szegény ember. (Nem is úgy mutat, megismerkedtem vele.) Harmincezer leje van a takarékbán, kamatra, s gyermekekről sem kell gondoskodnia, mivel magtalan.

Ez az önkínzó takarékoság és önhajszoló szorgalom Klézsén sem hiányzik. Az irányításban lenne a hiba? Demse Antal szerint Forrófalvának nagy szerencséje, hogy tapasztalt mérnök-elnöke van. Így kellene lennie ennek Klézsén is? Talán igen, ha magunkból nem telik ki megfelelő elnök – valami ilyesmit mondott, félszavakkal, hogy azért mégse bántsa meg Istók Mártont.

S mikor ketten maradtunk, Demse Antal okos, nagy terveket vázolt fel néhány mondattal arról, hogy miként is lehetne felvirágoztatni Klézsén és Somoskán a mezőgazdaságot. Valaha a somoskai csángók olyan híres gyümölcsstermesztők voltak, hogy a bojárok az egész Szeretmentén őket hívták el gyümölcsöseik gondozására. Csak a saját gazdaságukhoz ne lenne tehetségük?

Míg beszélt, belehevülten, sajnáltam, hogy nem két Demse Antal él Klézsén. Akkor az egyik a téesznek juthatna...

Istók Mártonnál ebédelek, szalonnás káposztát. A belső szobában a háziasszony sző.

– Ne töltsen ingyen a napot – mondja Istókné, s éppen csak egy pillanatra hagyja abba a munkáját, szemével int a menyének, hogy kínálja a vendégeket. Sző tovább. A szövőszék mögött könyvtár, magyar és román kötetek, Mihály fiuké, aki tanár a Maros mentén. Istók Márton ebéd közben a méhekről beszél, szakszerűen, szinte áhítattal. Száz család méhe van, ő a környék leghíresebb méhésze. Az egykedvűségnek most nyoma sincs a hangjában, mintha nem is ugyanaz az ember lenne, aki a gyenge közös termésről, osztásról éppen csak hümmögött...

Unokaleányka lábatlankodik a szövőszék mellett, s Istókné, talán hogy őt is „befogja” maga mellé a munkába, beszélni tanítja. Nem is beszélni, hanem énekelni, és énekelve szavakat mondani:

– Fut a bacsó bába után, rezeg a szekálla...

Ámul a leányka, s úgy ivódik bele eszmélkedő tudatába, hogy a dal, a beszéd és a szövőszék, a szövés, a munka összetartoznak, egyik meg sem lehetne a másik nélkül, egyik a másikat élteti. Talán itt a forrása a ropant csángó munkabírásnak. És a megőrzött anyanyelvnek, amely összeköti a csángó nemzedékeket századok óta egymással és a munkával. Az iskolában majd írni tanulnak meg a gyermekek, de szerencsére kész anyanyelvi tudással mennek oda, s azzal a beléjük oltott ösztönnel, hogy a nyelv munka is egyben. Miként a dal, a beszéd csakugyan mindig hű kísérője volt az emberi munkának. Gellért püspök hajdanában, messze századokkal ezelőtt munkadalt jegyzett le magának először az íratlan magyar irodalomból. Éjjeli szállásán egy malomkövet forgató asszony énekét hallgatta, amely a munka ritmusát követte, s így fordult társaihoz: „Ímé, a magyarok szimfóniája.”

Csattog az osztováta – szövőszék – a csángó házban, minden csattanásra felcsap egy tréfás dal is az anyai nyelv dallamán:

– Fut a bacsó bába után, rezeg a szekálla...

Ímé, feleim, mondom magamban, a csángó asszonyok nemzedékeken átvívó, megőrző szimfóniája: a nyelv és a munka.

Ebéd közben Istókék felemlégetik, hogy esztendőekkel előbb kedves vendégek jártak itt Kolozsvárról. Egyik szobrász, Szervátiusz Tibor, másik író, Banner Zoltán. A szobrász lerajzolta a legkisebb Istók fiút, Pávelkét, aki akkor háromesztendős volt, az író megírta, hogy a gyermek játékká tette vendégeskedésük három napját.

Az értelem nem vész ki az emberből idő múltával, hanem még növekszik benne. Pávelke a legokosabb most is az utcában, de játékos kedve mintha elszállt volna. Tíz esztendő telt el azóta. Az ágyon gitár. A Pávelkéé.

– Mit játszol rajta?

– Ott né, mindent...

Az apja kiegészíti a feleletet:

– Amit a rádióból hall... Azt éneklük most Klézsén a fiatalok...

Másnap Gyurka Lászlóval elmegyek az épülő kultúrteremhez, amelyet az állami gazdaság lebontott csűrjének anyagából emelnek.

Gyurka a fiatalság szórakozásairól beszél. Csárdást és városi táncokat járnak leginkább, tangót és keringőt.

Eddig a szomszéd falusi cigányok muzsikáltak a tánchoz, most a klézsei legények közül néhányan megtanultak hegedülni.

Fonó, guzsalyos, amit Petrás Ince János emlegetett?

– Télen az is van. Énekelnek, mesélnek.

– Milyen nyelven?

– Mesét magyarul mondanak. De magyar énekeket már alig tudnak. Csak azt, amit a rádióból hallanak.

– A Kossuth adóból?

– Nem hallatszik el az ide... A Petőfi még kevésbé...

Szóba hozza a tévét is. Mostanában a moldvai relék is közvetítik a csütörtöki és vasárnapi magyar tévéműsort, persze Bukarestből. Összegyűlnek olyan házaknál, ahol tévékészülék van, vagy az ideiglenes művelődési házban. Az első műsor volt a legnagyobb élményük.

– Né, magyarul beszél! – kiáltott fel egy idősebb férfi, aztán megmerevült, s moccanás nélkül nézte végig a műsort, mintha attól tartott volna, hogy elrezzenti a képet, vagy a hangot – magyar hangot – a képernyőről.

Míg a falut járjuk, s öletszerűen a művelődési életet, a szokásokat, az emberek sorsának változásait vesszük számba, Demse Antal végig velünk van, nem fizikai, hanem úgymond, szellemi valóságában. A múzeumban az alapító tanárnő Demsét dicséri, hogy az elnök mindjárt megértette, miről van szó, és ő volt a legbuzgóbb támogatója a kezdeményezésnek, másként nem lett volna belőle semmi. A művelődési ház dolgában ő járta el a hivatalos ügyeket, volt elegendő járnivalója. Lassan úgy tűnt nekem, hogy ez a Demse Antal szinte már azonos Klézsével magával.

Délebed után Demse Antal útra öltözködik, téliesen, mert huzatos az autóbusz. Belepillant táskájába, mint egy diák-gyermek: a könyvek, füzetek rendben vannak-e? Ott-e az uzsonnára csomagolt vajás kenyér? Négy órakor mindennap (szombat kivételével, mert az estiseknek a szombat szabad) ott ül az iskolapadban, jegyez,

felel, izgul vagy örül, hogy megúsza a felelést, s még a diákcsoportokban is részt vesz.

Egy suttyó legényke szalad felfelé az utcán, hadarja:

– Tátija üzeni, hogy jöjjön rögvest... met a turma
béjött a földekre, s nem még menyen el...

Az elnök megvakarja az üstökét:

– Jól van, na, megyek, de hol legeltet most a tátid?

A legényke kilendíti a karját, úgy mutatja, hogy
merre.

– A Dióskútnál?

– Nem ott.

– A Zaboshegyen?

– Nem.

– A Bükkösben?

– Ott, ott...

S mint akire nincs többé szükség itt, nyargal vissza. Szavainak muzsikája fülemben cseng sokáig, és megint úgy érzem magam, mint odahaza, a Székelyföldön. Ott is így vagy szinte így mondaná a faluba beszalasztott bojtárlegényke. Koós Ferenc még sz-nek hallott itt Klézsén minden s hangot, miként az északi csángóknál ma is úgy hallani... Koós érzékeltette is ezt a klézsei sz-elést írásban, moldvai utazásáról kelt beszámolójában.

Nyelvészek közül sokan keresték a magyarázatot erre a moldvai csángó sz-elésre. Horger Antal szerint a Szerémségből idemenekült husziták honosították meg. A szlavóniai magyar nyelvjárás egy-két pontján szintén megtalálható. És a Szerémségből menekült husziták csakugyan jelentős szerepet játszottak egykoron a moldvai magyarság életében, közülük került ki Tamás és

Bálint pap, akik a XV. században Tatros várában először fordították le magyarra a Bibliát. Weigand Gusztáv lipcei professzor kun eredetűnek vélte az sz-elést. Márton Gyula professzor véleménye szerint sem az egyik, sem a másik feltevés nem helytálló, mert az sz-elés minden valószínűség szerint megőrzött régiség, amely csak a magyar nyelvterület két szélső pontján, a moldvai csángóban és a szlavóniai magyar nyelvjárásban maradt fenn. Másutt feloldódott.

Éppen ez a kérdés: egyik helyen miért oldódott fel, másutt miért nem? Vajon megmagyarázhatjuk-e csupán a nyelv belső törvényszerűségeivel vagy a nyelvfejlődés tendenciájával? Lenniük kell olyan tényezőknek is, amelyek néha erősebbek a nyelvi törvényszerűségeknél is. Lelki, lélektani tényezőknek.

És akkor Klézse nyelvjárásának átváltása sz-előről a magyar nyelvjárások nagy többségét jellemző kiejtésre? Márton Gyula ezt így magyarázza, kíváncsiskodásomra: az idők során székely telepések érkeztek Klézsére, hatásukra a megőrzött régiség a magyar nyelv egyetemes fejlődési szintjén feloldódott.

Hány székely telepedett be Klézsére? A helybeliek alig húsz-huszonöt családról tudnak. Vagyis ötven–száz ember a több ezer közé. Ennyien képesek lettek volna ilyen hatást gyakorolni a klézsei tájszólásra, mikor az állandó és sokkal erősebb más nyelvű környezet alig változtatott rajta?

Ha igen, akkor csak azért, mert ez az impulzus – a lélekre hatott...

– A juhászok, ugye? – kérdezem Demsét.

- Igen. Télen örökké bajunk van velük.
- S most mi lesz a délutáni iskolával?
- Van még busz később, azzal menyek...
- Beírják hiányzónak?
- Tudják, hogy valami baj esett...

Róka János szomorú sorsa jut eszembe, azt is egy téli napon, azt is a pásztorok...

– Maga mesélt arról a somoskai emberről, tudja, Rókáról, hát vigyázzon magára, Demse Antal.

Elneveti magát, jóízű, magabiztos nevetéssel:

– Megszelídültek már a pásztorok is... Nem először veszekszem velük. Csak ennyi bajom lenne mindig... Többet is kibír ma egy klézsei bíró, többet kell kibírnia.

Lóbálja kezében iskolatáskáját, játékosan vagy a sietéstől.

Oldott kedvvel készülődöm útra, el Klézséről, a kellemes téli délutánban. A szél ma nem fúj, mint tegnap reggel, vagy nem érzem itt a völgyben, lehet, hogy hozzá szoktam, észre se veszem már.

Vannak jókedvű perceim, amikor a derűnek nem nagyon tudnám okát adni. Jön, feltör, s eltölt, szinte ösztönösen.

Petrás Ince János, ha másutt mindég nem is, itt Klézsén optimista volt:

„Egyébiránt, hogy a nyelvhez buzgó ragaszkodással vannak, ha nem szólanék is, már onnan is világos volna, hogy annyi sok viszonyok s változások között, századok elmúltával is, habár hibásan is, magyarul beszélnek...”

Koós Ferenc is derűsen távozott Klézséről:

„Hű nyelvörök a moldvai csángó-magyar nők, kik családi körükben csakis magyarul beszélnek... Tisztelet a csángó magyar nőknek!”

A klézsei csángó asszonyok megtartották szokásaikat. De az asszonyok válla nem mindig elég erős. Petrás vagy Koós, ha most a helyemben lenne, elébb ezt a tagbaszakadt, tiszta tekintetű, okosan makacs, értelmesen mai csángó vezető embert, ezt a csupa szív és erős férfit dicsérné, aki most mindjobban távolodik, megy a Bükös felé...

Csángóföldnek ő az igazi, mai reménysége.

Még tegnap, benn a tanácsirodán, mikor a lakosság gyarapodásáról beszélgettünk, szépapját említette, Gergely Mihályt, akinek több mint háromszáz leszármazottja él a faluban. Demse, Gergely, Mátyás, Lőrincz, Istók, Szabó, Mesterke, Kádár, Csicsó, Orbán, Kotyórás, Simon, Tamás... ki győzné összeszámolni a szépapától szétágazott családokat...

– S magának hány testvére van? – kérdeztem meg akkor.

– Egy. Marika. Dodán Jánosné, egy klézsei csángó felesége, aki most a Tatros völgyében él.

– Csak egy? – szaladt ki a szájamon, mert csakugyan sajnáltam, hogy ebből a Demse-fajtából nincs több, jóval több. Nagyon sok kellene.

(1971)

Lakatos Demeter portáján

Szabófalva, Románvásártól északra, közel a Szeret és a Moldova folyók összetalálkozásához. A szövetkezeti boltnál balra kell fordulni, aztán jobbra, s egy apró falusi háznál Lakatos Demeterhez érkezünk.

A ház végében odatoldott helyiség, iparosműhely benyomását kelti. De szerszámok helyett asztal áll az egyik sarkában, durván ácsolt falusi asztal, fölötte Krisztus-kép, olajnyomat, a fal mentén polcok, rajtuk irattartó. Lakatos Demeter ezekbe gyűjti a kéziratait.

Ceruzával írja verseit, füzetlapokra, mégis messze idők írástudatlan népköltőjét látom benne. A papír és a ceruza csak a memóriáját segíti; olyan jelekkel rögzít, amelyeket igazán jól csak ő tud megfejtetni. A nyelvtani szabályok sem gátat, sem mankót nem jelentenek számára. Nem ismeri a magyar helyesírás szabályait, nem ismeri a magyar ábécét sem. Magyar verseit román ortográfiával jegyzi le.

Magyar nyelve így is pompás költői virágokat terem. „*Kacag a mező, mint egy nagy lány / Egy szíp himesz ingvel hátán.*” Ő maga, költői tudatossággal „*Fűzi a csillagokat koszorúba / Ész illatot keresz minden burjánba...*” Szabófalva fölött a „*Napnak patakban úszik képe*”. Fogalma sincs esztétikáról, de ilyesmit ír le a költői mesterségről: „*Kereszed szemmibe szípet / Vigasztald verszvel a nippet.*” Legtöbb versében azonban a téma, a mondanivaló erősen köznapi, egy falu határán túl alig érdekes. A nyelv

varázsa fogja meg az olvasót, a gondolati költészet mai világában is. A moldvai magyar népnyelv írja ezeket a verseket... Mert a nyelv időnként hírt akar adni magáról, talán nagy változásait, átalakulását vagy eltűnését érezve. Ezért maradt fenn, e titkos törvény ereje folytán – amely egyedül a lélek törvénye lehet – századokig rejtőzve egy kódex hátlapjában, az *Ómagyar Mária-siralom*. Talán ezért kellett Lakatos Demeternek megszólalnia...

Ha másként szólal meg, belevész a szürkeségbe. Románul írt verseiből is elhoztam néhányat, szerettem volna közreadni őket, együtt eredeti csángó-magyar verseivel. Egyik legjobb költőnket kértem fel fordításukra, de Kányádi Sándor azt felelte: ne tegyük ezt Lakatos Demeterrel, mert azonnal érdektelen rímfaragó válik belőle, amilyen majd minden faluban akad kettő-három.

Magnetofonszalagra rögzítettem a szabófalvi népköltő élő beszédét. Átírva, most, sajnos, alig-alig érzékeltethetem varázsát. Ízelítőnek megőrzöm a hagyományos írásmódban is jól feltűntethető szabófalvi sz-elést, ebben Lakatos Demeter beszéde nem mindig következetes, talán mivel neki tartósabb kapcsolata volt a modern magyar nyelvvel, mint falustársainak, egyestendős kolozsvári tartózkodása idején.

– Demeter bátyám, mióta ír verseket? – kérdezem, költői néven szólítva. Személyazonossági igazolványa szerint ugyanis Vasile Demeter, vagyis Demeter László, de Lakatos Demeternek vagy Lakatos Mitikának szólítja őt mindenki.

– Hét éves korom óta – feleli.

– S hány verset írt mostanáig, hatvanestendős koráig?

– Körül-belül, magyart, románt vagy negyven-ötven ezeret.

– Itt, ennél az asztalnál szokott írni?

– Igen, ha kedvem van. Itt csak leírom.

– S mikor gondolja ki őket, mikor jutnak eszébe?

Munkába menet vagy hazajövet?

– Télbe-nyárba, jövet-menet...

– Örökké ezen gondolkozik?

Bólint.

– Emlékszik-e, hogyan jutott eszébe először az, hogy verset írjon?

– Gyermekek voltam, jártam a bonyhánd, juhokkal, lovakkal. Nekünk nem volt lovunk, de mentem a Rotaru lovával, volt egy nagy lova...

– Azzal járt ki a legelőre?

– Azzal, egész nyáron elforgtam a bonyhánd, a forrásnál, a pataknál, a gátnál, a malomnál, és kezdtem énekelni, szütyülni és írni verszeket.

– A szütyülés furulyázást jelent, igaz-e?

– Azt, azt... szütyültem és verszet írtam...

– Nyomtatásban is megjelentek a versei?

– Meg. Több magyarul, mint románul.

– Nem emlékszik, hol jelentek meg?

– Megjelent Kolozsváron a *Jóesztét*-ben, *Ellenzék*-ben, *Magyar Nép*-ben, *Keleti Újság*-ban.

– Úgy tudom, hogy az *Igaz Szó*-ban is...

– Az *Igaz Szó*-ban? Az már ebben a demokráciában. A *Vörösz Zászló*-ban, *Ifjúmunkász*-ban, *Utunk*-ban.

– Egy irodalmi estre is emlékszem, amelyen Marosvásárhelyen felolvasott...

– Igen, igen, Érdekes volt. Levették magnetofon bandára...

– Felvették szalagra.

– Igen. Ész akarták Kolozsváron is eccer. De aztán nem lett meg.

– Emlékszik-e, hogy utoljára a románai vajgyárban találkoztunk? Hallom, most a csőgyárban dolgozik. Jobb ott?

– Közelebb ide.

– Mit csinál a gyárban? Lakatos?

– Nem, fókiszt, hogy mondják?

– Fűtő.

– Moszt éppen szabadszágon vagyok. Voltam a fiúnál Onyeszten.

– A maga fia? Mit csinál ott?

– Gyárban. Meg van nőszülve.

– Egy gyermeke van magának?

– Még egy leány. Férjhez van menve. Nagyszebenbe. Visszament oda, honnan az anyját hoztam ide...

– Demeter bátyám, itt, Szabófalván tudják-e magáról, hogy verseket ír, hogy költő?

– Igen, kicsi koromtól. Itthon mindig írtam a viacá kulturáléba, hogy mondják?

– Faliújságot akar mondani?

– Igen. Szegítem ezeket mindig, éneket csinállok újesztendőre a legényeknek.

– Rigmust ír nekik?

– Azzal járják a falut. Régi szokász. Száz évek óta tart ez a szokász. Voltam színész igazgató isz, szintársz igazgató.

-
- Micsoda, színházigazgató? Hol?
  - Itt. És egész Molduvában. Volt társzulatom.
  - Ez mikor?
  - Vagy tíz évig jártuk a falukat, 1937-ben. Haragudtak a bojárok, csúfoltuk őket...
  - Demeter bátyám, szeretném megkérni, olvasson fel néhányat a versei közül.
  - Mivel a csángók mennek hehejgetni?
  - Nem a rigmusait, hanem a versei közül néhányat.
  - Benn a házban. Melegebb van.
- Itt, a műhelyszerű épületben nagyon érződik december.

(Lakatos Demeter versei közül olyan rangos irodalmi folyóirat is közölt, mint a *Kortárs*, éppen egy évvel előbb, Ujváry Lajos festőművész közvetítésével és illusztrációjával. Éppen ezeket a verseket várom most – élőben.)

Bemegyünk a szobába. Szabófalvi borral kínál, savanykás, direkt termő, saját termés. Lakatos Demeter leül, felteszi a szemüvegét, de nem olvas. Tudja kívülről minden versét.

*Moldavának szép tájaind
Születtem.
Máshoz ünnöit a bonyhánd
Öresztem.
Csak a Ziszen tudja hánszor
Nem ettem.
Mégis luza alatt nyáron
Szültültem.
Mezőnd néztem egész nyáron*

*A búzát
Tarisznámba enni tettek
Pulickát.
Szokcor átkoztam gondomban
A gazdát,
Mégisz szeretem halálíg
Molduvát.
Itt születtem, hul a Szeret
Szompolyog.
Szülőföldje mindenkinek
Szent dolog.
Nagytatám lelke körülöm
Itt bolyong.
Szegénységben hitvány lelkem
Itt boldog.
Innen nem menek, ha éppend
Kergetnek,
Énekelem új illetét
Nipemnek.*

Megáll egy pillanatig. Ezalatt feljegyzem, hogy az üdő
tehenet jelent, a luza pedig fűzfát; csángó tájszavak.
Lakatos Demeter belekezd a másik versbe:

*Nem tuttam, hogy kültű lenni,
El kell felejteni enni,
Álmodba isz verszet rágni,
Egyedül házba beszilni.
Kanált, villát fülhez vinni.
Mett a gondod szok, hogy írni.*

*Kereszed szemmibe szípet,
Vigasztald verszvel a nípét.
Gonddal járod az országot,
Szokcor írsz meg bolondságot.
Nem tudtam, hogy verszben méreg,
Szép virágba áll rút féreg.*

– Demeter bátyám, miért írsz verseket?
– Szeretem. Még kérdezték, mondtam, hogy szeretem. Szírní sze szoktam, kacagni sze. Inkább verszet írok.

– Verseinek témái, tudtommal, a falusi élet, Moldva, a táj, a csángó-magyar falusi legények katonáskodása, szerelme...

– Mászt isz írtam, de Zsida úr azt mondta Kolozsváron, hogy Demeter, maga hagyja a mászféle verszet, azt mászok isz tudnak írni. Én csak írjak csángó verszeket. Azt csak én tudok írni.

– Dsida Jenő?

– Igen, igen, nészték a verszemet, kérdeztek mindenről. Másznap ott volt a zújságban a verszem. Oda volt írva föléje, hogy *Láttjátuk, feleim, szümütükkel...*

Mintha századok dübörögnének fel a kicsi szabófalvi házban!

– Tudja-e, Demeter bátyám, hogy honnan való ez az idézet?

– Nem én...

– A *Halotti beszéd*-ből, az első magyar nyelvemlékből. Azért írhatta oda a maga versei fölé Dsida Jenő vagy mások a szerkesztők közül, mert az akkori önyelvet érez-

ték ki a maga magyar szövegéből... De mit csinált maga akkor Kolozsváron?

- A zújságnál vótam. Koreszpndent.
- Tudósító? Melyik újságot tudósította?
- A *Zuniversul* újságot.
- A bukaresti *Universul*-t, ezt a tekintélyes konzervatív lapot? – kérdezem, mert nagyon elcsodálkozom rajta.
- Egy esztendeig.
- Mikor volt ez?
- Nem emlékszem.
- Mielőtt színtársulatot alapított?
- Úgy, úgy. Visszajöttem Molduvába, és színtársz igazgató lettem.

– Tehát a harmincas évek közepén élt, egy esztendeig, Kolozsváron. Dsida Jenőn kívül kire emlékszik az akkori kolozsvári költők, szerkesztők közül?

- Nem jut eszembe senki.
- Fogy a kancsóból a bor, s melegít. Vagy nem is a bor?
- Demeter bátyám, szokás ilyenkor megkérdezni, hogy mik a tervei, mire készül ezután.
  - Hát mire? Verszeket írok. Szeretek verszeket írni. Csak ne haragudják meg érte senki. Mett szokan megharagucnak érte. Mintha én... mit tudom... valami olyat tennék... mint a tolvajok szoktak... Maga, Beke György, rég ismer engem, tudja, hogy szeretem a verszeket.

– Tudom, Demeter bátyám, írjon sok-sok verset ezután is, a maga kedvére, gyönyörűségére. Minél szebb verseket. Teljék öröme bennük. Tiszta szívből kívánom.

- A Ziszten áldja meg érte.
- Magát is, Demeter bátyám.

A kapunál sokáig szorítja a kezemet, mintha fia vagy
édes öccse lennék...

(1971)

Kallós-motívumok

Szerénység nélkül talán nem is lehetne népköltészetet gyűjteni. Alázat ez is, mint a műfordítás. Tolmácsolás, továbbadás, szolgálat. Míg a nótafákat: énekeseket, mesemondókat megkeresi és szólásra, éneklésre bírja, míg gyűjt, addig a szerénység egyenesen kötelező. Szakmai követelmény. Inspektorok előtt nem nyílik meg a nép szíve, csak baráti szóra, a közülük valóság megérzésére.

De ím, kezünkben a kész mű, immár tudnunk kell a gyűjtőjéről. Immár emberközelből kell ismernünk, miként ő ismeri a nótafáit, énekeseit. Számunkra ő a nótafa, a kapocs a nép százados, íratlan művészete és írásos kultúránk között.

Olyan nehezen nyílik meg, mint egy moldvai csángó nótafa.

Szabó T. Attila professzor, a *Balladák könyvé*-nek gondozója, kijelölte a folklórgyűjtő Kallós Zoltán helyét a magyar tudományos életben. „Nincs nemcsak romániai, hanem egyetlen más magyar balladakiadvány sem, amely egyszerre ennyi és ilyen terjedelmes ballada- és balladás énekváltozattal gyarapította volna a romániai balladavilágra vonatkozó ismereteinket, mint ahánnyal e kiadványban találkozunk.” Majd: „A Kallós gyűjtötte anyag rendkívüli értékét illető véleményünk még csak erősödik, ha számba vesszük a *Balladák könyve* zenei

anyagának gazdagságát.” A kiemelkedő jelentőség, a gyűjtői érdem állandóan visszatérő jelzők Szabó T. Attila előszavában, pedig közismerten fukar a minősítésekkel, megválogatja, kinek mi jár.

Kallós Zoltán úgy tartja magáról, hogy még az útja elején áll, a kiadásra váró, kész kéziratainál is jóval több a terve. Csak bírja az iramot. Ötven felé tart. Egyik ember ilyenkor még fiatal, másik nagyon idős. Attól függ, milyen élet áll mögötte.

Kallós Zoltánt érte annyi keserűség, csalódás, hogy beleöregedhetett volna. De nem engedik meg ezt neki a tervei, az elvégezni való munkája, amit önmaga elé tűzött.

Miként kezd folklórgyűjtéshez egy eljövendő tudós? Kallósnak maga a folklór kínálkozott fel még gyermekkorában. A folklór választotta ki őt magának. Észak-Mezőség talán feledettnek is tartott magyar népköltésze. Válaszúton, a falujában hallott először régi énekeket. Egyik unokatestvére énekelte, meg akarta tanulni ő is. Úgy nyílt meg a lelke az ének előtt, ahogy a nép fogadta be évszázadokon át, és továbbadta nemzedékről nemzedékre. Ha Kallós Zoltán nem a kolozsvári református kollégium diákja, hanem válaszúti parasztleány marad, nótafa válik idővel belőle, akit esetleg városról érkező folklórgyűjtők úgy vallatnak meg, mint ő teszi a nótáíival. Ha egyáltalán Válaszútra vetődik egy gyűjtő...

Átment az édesanyja falujába, Feketelakra. Új népdalokkal tért haza onnan. Lejegyezte őket, hogy jobban

megtanulhassa. A ceruza még csak az ösztönös szépségvágy kielégítésében segítette. Még nem volt számára tudományos eszköz, csak játék.

Vászúton, Feketelakon ma is szívesen tanulnak a fiatalok az idősebbektől népdalokat, balladákat. Néhány esztendővel ezelőtt Kallós Zoltán egész fiatal legénykéket, leánykákat kérdezett meg ezekben a falukban, ők is tudtak népdalokat. Újabbakat is, melyeket Kallós akkor hallott először.

Ötödik gimnazista korában kezdett el tudatosan gyűjteni. Diákok jártak a kolozsvári kollégiumban, Debrecenből, a debreceni református kollégiumból, és népdalokat énekeltek a kolozsváriak előtt. „Hát ti milyen népdalokat tudtok?” – kérdezték. Nagy Géza felügyelő tanár a vászúti legényre nézett: „Énekelj, Kallós!” És Kallós Zoltán olyan népdalokat énekelt el, amilyeneket a debreceniek soha nem hallottak. Ez 1942-ben történt. Nagy Géza biztatni kezdte: „Írd össze ezeket a dalokat, Zoltán.” Falujában most már módszeresen sorra járta az asszonyokat (ahogy azóta fél Erdélyben és Moldvában, a Szeret mentén, a csángók között teszi), s mindenkit megvallatott. Kalló Mártonné Fodor Rébi énekelt először „a gépész fiának”, aztán sorra kerültek az idősebb vászúti asszonyok mind. Az *Iffjú Erdély* című kolozsvári ifjúsági folyóirat pályázatán Kallós Zoltán első díjat nyert lejegyzéseivel. A kollégiumban előadást tartott diáktársainak – és a tanároknak – vászúti népdalgyűjtéséről. Az iskola lapjában, *A remény*-ben népszokások leírását közölte.

A „gépész”, vagyis az apja, Kallós Mihály, amolyan

„kényszergazda” volt Válaszúton. A húszas évek elején a román nyelvvizsgák ürügyével kitették a vasúttól. Valamiből meg kellett élnie. Nyugtalan szíve mindörökké „vasúti” maradt: ő volt a kommunisták egyik helybeli szervező embere. Zoltán emlékszik rá, hogy gyermekkorában a csendőrök esztendőnként legalább egyszer felforgatták a házukat és környékét. Röpcéket kerestek. Kereshették: a református templom orgonájában voltak eldugva. Mikor szorult a hurok, egy Augustin Meseşan nevű román ember, akinek nem volt családja, s úgy érezte, hogy őt nem siratják meg olyan keservesen, a román csendőrök előtt magára vállalta a felelősséget a szervezkedésért. Akkoriban jelent meg az egyik kolozsvári újságban: „Kommunista sejtet lepleztek le Válaszúton”... 1944 őszén Kallós Mihály alapította meg a helyi pártszervezetet, elnöke lett a Magyar Népi Szövetségnek és a helybeli szövetkezetnek. Majd... jöttek az ötvenes esztendő, megérintette a keserűség. Bíróság elé került, mert „többet vetett az előírtnál”. Így lehetett olvasni az akkori újságokban. Ha kevesebbet vetett volna? Akkor azért kerül törvény elé. Nagy háza volt, éppen székháznak való a termelőszövetkezet számára. Igaz, a házat később visszaadták, és azt mondták, hogy felejtsem el mindent. Nem volt ereje felejteni. Közben amúgy is eszébe jutott, hogy ért a gépekhez. Elment traktorosnak. Kolozsváron, Tordán dolgozott traktoron, dicsérték, szerették is.

Fia, Zoltán is vándorló, de tudatos vándor, sokkal nagyobb átfogójú körben, mint az apja. Az ötvenes évek végén találkoztam először hírével a moldvai Lészpeden.

Ő már nem volt ott, de jó emlékezet maradt utána. A lészpedi csángók szívesen emlegették a Kallós szervezte kórusukat, amely ismert volt a Beszterce egész völgyében. Egy darabig a Kallós szelleme még éltette, aztán nem daloltak többet a lészpediek...

Lészped előtt tanított már Vistán, aztán három és fél évig a kolozsvári Zeneakadémia növendéke volt. Vistáról elvitték katonának, az akadémián elvették az ösztöndíját... az apja miatt. Jagamas János, jó tanára, maga is neves gyűjtő, biztatta, hogy menjen át Moldvába. Így került Lészpedre, tanítani, gyűjteni, kórust és életet serkenteni. És csalódní. Ez, úgy látszik, végigkísérte eddig mindenütt. Egy évig és három hónapig maradt Lészpeden. A falu népe nagyon sajnálta, amikor távozott. A falvak népével Kallós mindenütt azonnal megtalálja a lelki kapcsolatot, azonnal összeforrik közöttük az a láthatatlan szál...

Nem ment messzire, csak a Gyimes völgyébe, hogy azért közel maradjon Moldvához. A felsőlóki iskolában tanított két évig, majd nyolc esztendőn át a középlóki faipari vállalat alkalmazottja volt. Az oktatással sehol nem volt szerencséje... De nem nagyon bánta. Ő inkább tanulni akart mindig. A Gyimesekben volt is mit tanulnia.

Hivatalosan még mindig felsőlóki illetőségű, a személyazonosságí igazolványa szerint.

Kolozsváron Sipos László fiatal festőművész műtermében beszélgettünk. Meghívna magához, de nincs hová. Szűkösen lakik a szüleivel, nincs egy kicsi fészke, egy szobácskájá, ahol meghúzódhatna.

Talán ezért övé a fél ország...

Izgat a kérdés, hogy Kallós Zoltán balladaskönyvében a 267 gyűjtött darab között miért nincs egyetlen székely se. Haralambie Grănescu román műfordító éppen most megjelent balladaskönyvében, a *Virágok vetélkedése*-ben, amely a romániai magyar, német, szerb, ukrán és bolgár folklórt mutatja be román fordításban, a legtöbb magyar népballada a Székelyföldről való, ami a székely népköltészet elismerten fontos helyét bizonyítja a magyar folklórban. Egy összefoglaló jellegű kiadványban, az Ortutay Gyula és Kriza Ildikó gondozásában 1968-ban megjelent *Magyar népballadák*-ban a kétszázhetven balladából (megszámoltam) hatvanhat székelyföldi lejegyzés. Kallós Zoltán miért fordította el tekintetét és figyelmét erről a tájról?

Éppen azért, mert aránylag ez a legismertebb vidék magyar népköltészeti vonatkozásban. Itt már nagyon sokan gyűjtöttek. Könnyebb is gyűjteni. Kallós oda vonzódott, ahonnan kevesebb a népköltészeti híradás. Lát-szólag ott a könnyebb, mert több eredeti anyagot, még le nem jegyzett balladát találni. Ez igaz, de más szempontból összehasonlíthatatlanul nehezebb a gyűjtő helyzete. A magyar folklorista nem annyira otthonos Moldvában vagy a Mezőségen, mint a Székelyföldön, sűrűn fogadja gyanú, bizalmatlanság. Kallós a mellékutcán ment fel Klézsére, hogy ne okozzon kellemetlenséget a nótafáinak, vendéglátóinak, vagy éppen saját magának a helyi őrson... A mezőségi Búzáról egyszer a törvénytörésekre citálták ikonokkal való kereskedés vádjával...

Moldva és Mezőség, látszólag két távoli világ. Kallós gyűjtése azt bizonyítja, hogy régiségében, lelkiségében sok a közös vonás a két táj magyar folklórja között. Ugyanazok a dallamtípusok. Néha egyenesen megdöbentő az azonosság. A *Tavaszi szél vizet áraszt* című népdalt Domokos Péter Pál jegyezte le először Moldvában. Csángó népdalként ismerjük. Dallama azonban megtalálható a mezőségi Mezőkeszűn is, lakodalmi kontyolóként.

Hallgassam csak, mondja Kallós, és eldúdolja.

Vagy íme, a teljes egyezés. Forrófalván (ahol Kallós gyűjtött először népballadát) egy lakodalmi dal így hangzik:

*Kákovai templom előtt
Háromágú diófa nőtt.
Háromágú, hat levelű,
A nyírásza Erzse nevű.*

Kákova Forrófalva ragadványneve, nem is gúnynev, hiszen lakói egymás között is így emlegetik a falut, a nyírásza pedig a moldvai csángó nyelvjárásban menyasszonyt jelent.

Ugyanez a dal Magyardécsén, a Szamos mentén:

*A décsei templom előtt
Háromágú diófa nőtt.
Háromágú, hat levelű,
A menyasszony Erzsi nevű.*

Kallós Zoltánnak utoljára Gyimesközéplekon volt állása. Otthagytá, és Kolozsvárra jött, hogy összegyűjtött népköltészeti anyagának megjelenését szorgalmazhassa, a kötetnek, melyet azóta oly jól ismerünk, és tervezett további gyűjteményeinek utat törhessen. Mások a gyermeküket hozzák be a nagyvárosba iskoláztatni. Kallósnak nincsen családja, nincsenek gyermekei, az ő családja, az ő gyermeke, akinek gondját kell viselnie: a népballada, a népdal, a népi keservesek.

Ezeket szereti legjobban, a keserveket! Azt a szemérmes visszafogottságot, amellyel a nép elmondja a fájalmát. Ez az igazán rokon érzés Kallós számára.

Állás, fizetés biztonságából a Kallós-életmódot könnyen megszólhatnak: könnyelműség, megszállottság. Bizonyára vannak, akik meg is szólják.

Mennyire kellene nekünk az ilyen magányos megszállottak! Helyettünk is vállalják sorsukat.

Magányos lenne? Minden csángó faluban, minden mezősegi faluban ismerik, szeretik, szállás várja és terített asztal. Pedig ezek az egyszerű emberek nem tudják értékelni gyűjteményét. Csak baráti, őszinte érzéseit viszonzozzák. Megérik benne a közülük valót, a sorsukkal lélekben azonosulni tudót. A láthatatlan szálakon átfut Kallósból házigazdáiba és viszont a barátság, rokonság, a lélek villamossága.

Tudósok, könyvkiadói szerkesztők nyújtják feléje immár oltalmazó karjukat. Asztalomon itt a *Balládák*

könyvé-nek harmadik kiadása. Miként lehetne magányos az, akinek ilyen népes olvasócsaládja van?

Magnetofonját saját pénzéből vásárolta, a szalagok is az ő tulajdonát képezik. Fényképez, szintén a maga költségén. Egyáltalán: egy mozgó „folklórintézetet” tart fenn egymaga, igaz, meglehetősen szűkös költségvetéssel.

Szépségvágya falvak, egész vidékek szépségvágyától felerősödve talál kielégülést, teljességet.

Felfedező, aki mindent másnak fedez fel, de maga fizeti meg a felfedezés „költségeit”. Nem is annyira pénzben, mint inkább idegekben, években, életenergiában.

★

Több lábbelit szaggatott el a moldvai és mezőszéki utakon, mint Napóleon bármelyik katonája a világot megrémítő, de meg is csodált hadjáratokban. Mégsem érzi még Kallós Zoltán maga mögött igazán a megtett távolságot. Mert mindig csak előretekint. Sok még az elintéznivalója. Moldvában is vannak feltáratlan népköltészeti kincsek, pedig azt hihetnők, onnan már nincs mit hozni. Prála falut említi, Adjud közelében. Lakói a múlt században Háromszékről menekültek ide, most is magyarul beszélnek. Ebben a faluban éppen csak futólag fordult meg Domokos Pál Péter, a harmincas évek úttörő, nagy csángó folklórgyűjtője. Más gyűjtő nem is járt Prálán. A falu népköltészete várja felfedezőjét. De a Mezőségen is rengeteg az érintetlen anyag. Visontán se járt gyűjtő, Órsön, Sófalván, Szásznyíresen se. A mezőszéki

falukban a magyar tánc- és zenekultúra legrégibb emlékei találhatók.

Van immár „Kallós-divat” is: oda mennek, ahol ő gyűjtött, utánozzák, nyomába erednek. Nem szereti ezt, nem híve a tallózásnak. Igyekszik minden kalászt begyűjteni, nem hagy semmit a tarlón. „Időpocséklás egymás nyomában járnunk – véli –, mikor oly sok az elvégeznivaló.”

S tájakat, falukat sorol fel, ahová a fiatal gyűjtőket irányítaná. A Küküllő alsó vidékére, Vámosgálfalvára, Medvesre és a többi helységekbe. Megismétli: a folklór-gyűjtő nem tallózó, más után szedegető, hanem felfedező.

Ilyen felfedező volt Petrás Ince János, aki Klézsén kezdte el a moldvai magyar népköltészet gyűjtését. Ez a népköltési gyűjtemény, amely – Szabó T. Attila jellemzése szerint – „szinte minden előzmény nélkül már jelentős számú népballadát és balladás jellegű dalt tartalmaz, a Petrás Incéé, elsőként éppen a moldvai csángóság népköltési anyagából mutat be klasszikus szépségű darabokat”. Petrás Ince nyolcvannyolc csángó éneket jegyzett le a falujában. Kallós Zoltán még harmincöt teljesen ismeretlen népballadát talált itt, Klézsén.

A két sorsot én valahogy egymást teljesítőnek tartom.

Petrás Ince gyűjteményét sokáig közöny takarta. Életét, sorsát most sem tartjuk kellően számon. Észrevétlenül mentünk el halálának nyolcvanötödik évfordulója mellett. Jó, nem volt kerek évforduló. De a hetvenötödiken is éppen ilyen süketek és némák maradtunk!

Kallós Zoltánt ma tudományos és népi érdeklődés öleli körül, szeretettel és gondoskodással. Munkájában, különösen a moldvai csángó-magyar folklór gyűjtését tekintve, sok nagy, áldozatos előd kellően nem méltányolt tevékenysége is teljesedik, kap immár kellő hírt, fényt és lélekmelegséget.

(1971)

János vitéz Holocsesten

Neki nincs most születésnapja, tiltakozik. De hát a naptár, makacskodom. Az nem számít.

– Április az Ön szülőhónapja.

– Nem szeretem. Áprilisban halt meg Florica...

Jebeleanu halkán, inkább magának mondja ki a felesége nevét, mintha messzi, belső világokból szólongatná. Szemének tükrében a megtört ember magába zárt fájdalma. Makacs, soha nem múló fájdalom, éppen ez a csendes egyszerűség, amellyel a felesége nevét kiejti, mutatja a mélységet, ahonnan feljön. A nagy fájdalmak mindig halkán, egyszerűen szólalnak meg.

Fájdalma egy kötet elégiát termett. *A letört virágszál elégiája*-t az egyik legtekintélyesebb fiatal román kritikus Eugen Jebeleanu legtragikusabb könyvének tartja. Jebeleanut mindig vonzották a tragikus témák: gondolkunk a magyarul is megjelent *Hirosima mosolyá*-ra. Egy város, egy nép, egy nemzedék tragédiája az, mégis felcsillan benne a mosoly. Az élet mosolya. Hiszen a nagy közösségi tragédiákból mindig hamarabb megtalálni a kivezető utat, mint az egyéniekből. Az igazi, nagy dráma mindig a magányos lélek drámája...

Eugen Jebeleanu a lélekkavaró s örökké nyugtalanító érzelmek költője. Az is volt mindig, noha – legalábbis mi, magyarok – a forradalom költőjeként ismertük meg. Forradalmi időkben kötöttünk ismeretséget vele, s ő maga is legjobb forradalmi lényünket, Petőfit, Adyt,

József Attilát kereste és találta meg közöttünk. Akkor a költői szó heve ragadott meg és lelkesített nála, most azokban a régebbi művekben is meglátjuk a mélyen érző, mélyen szenvedő költő fájdalmait. Ideje megéreznünk Jebeleanu költői beszélyeiben az emberi fájdalmak költői visszhangzását is. Annál inkább, mivel csak így érzékelhetjük Jebeleanu költészetének művészi teljességét, amely immár a világ más tájain is dicsőséget szerzett neki, s így a román költészetnek. Amelynek jogán és nevében legutóbb az Etna-Taormina-díjat nyújtották át – Quasimodo, Tristan Tzara, Anna Ahmatova és Giuseppe Ungaretti után – Eugen Jebeleanunak.

Dehogy kívánnám, hogy Eugen Jebeleanuban ezután csupán a szenvedés költőjét lássuk. Hisz a múlt nagyjai közül azokat kereste meg s ébresztgette, akik hagyományaik révén társadalmi, emberi nézeteinek alakítói voltak.

*Segítsetek, ti elfelejtett holtak,
Helyettetek is én szeretnék lenni
Balta, tűzvész, földet-eget
Megdöntő bosszús fergeteg.*

(SZEMLÉR FERENC FORDÍTÁSA)

Majdnem harminc évvel ezelőtt leírt invokáció ez. Fogadalom és költői program, amelyhez mindig hűségesen tartotta magát. De sosem egyszerű letudnivalót, napi penzumot látott ezekben a témákban. Igazi költő, tehát nem lehet szerepjátszó. Éppen ezért eszmetársai vagy – mint műfordítót – Petőfi Sándor egész élete, emberi teljessége érdekelte és vonzotta. Az öröm mellett a fájdá-

lom is, a forradalmi hevület mellett az egyéni tragédiák komorsága is. Ezt a költői és emberi teljességet kell meg-látnunk benne is, ha az igazi Jebeleanut ismerni akarjuk.

Szinte már önbecsülésünk parancsa, hogy mi, magya-
rok alaposan ismerjük a teljes Jebeleanut. Elképzelhetet-
lenül sokat tett a magyar irodalomért, különösen pedig
Petőfiért, Adyért, József Attiláért. Fordította, szavalta
őket, bűvárolta az életüket. (Ő találta meg 1956 őszén azt
a házat, amelyben 1909-ben József Attila szerencsétlen
sorsú apja, József Áron lakott. Általa vált ismertté az
a körözőlevél, amelyet Havaselnén adtak ki a szabadság-
harc leverése után, a feltevések szerint ott bujkáló Petőfi
Sándor elfogatására.) Vissza-visszatérő szomorúságunk,
hogy mennyire ismeretlen a világban a magyar költészet,
a magyar irodalom. Jebeleanu a rokon érzelmek és rokon
sors jogán vállalta magára a követi szerepet, s ezzel egy
időben valóságos hullámot indított el a román irodalom-
ban a magyar irodalom megismeréséért. (Veronica
Porumbacu költőnő beszélt nekem egy ízben arról, hogy
számára Jebeleanu volt a magyar irodalom igazi értékei-
nek felfedezője, és Jebeleanu nyomdokain indult el egy
egész nemzedék, Porumbacu nagy álmú generációja
a magyar–román kölcsönös megismerés, tisztelet útján.)
Követi tisztét Jebeleanu mindig a legszentebb hivatás-
nak tekintette. Talán mert önként vállalt követség.
A királyok személyesen választották ki hajdanán a köve-
teiket. A költő-követek maguk választják meg – ezúttal
fordítva – azokat, akiknek a követséget vállalják. Jebele-
anu önmagát is kifejezi, amikor Petőfit vagy Adyt tolmá-
csolja. Másként elképzelhetetlen volna az a teljes azono-

sulás, amely tökéletes, hív és művészi újraköltést eredményez. Tíz évig „harcolt” Adyval, amíg az 1955-ös román Ady-válogatást elkészítette. Szemlér Ferenc, a régi barát és fordító kolléga újra meg újra értő, szigorú vizsgálódás alá vette Jebeleanu magyarból készült műfordításait. Ady tolmácsolásaiban a teljes költői azonosulást bizonyította be. Petőfi-fordításairól ezt írta le, ítéletként: „Jebeleanu szövegeinek olvastán önkéntelenül ugyanaz a lendület ragad magával, mintha az eredetit tartanók a kezünkben. A szorgos aprólékossággal elvégzett tudományos munka helyett tehát az élmény sugalló ereje tanúskodik.” Próbát tettem magam is, talán az ellenőrzés, talán a kíváncsiság próbáját. Felütöttem a kétnyelvű kötetben azt az oldalt, ahol *A Tisza* kezdődik. A jól ismert költemény úgy él bennem, diákkorom óta, mint egy népdal minden szava, a szavak hangulata, lejtésük, egyéniségük. Csak az első sor volt szokatlan: „Intr-o vară în amurg, odată” – aztán már mintha a magyar szöveget hallottam volna magamban:

*Megállék a kanyargó Tiszánál
Ott, ahol a kis Túr siet beléje,
Mint a gyermek anyja kebelére.*

Izgatottan lapoztam előbbre, egy másik verset kerestem: *Fürdik a holdvilág az ég tengerében...* Ennek a zenéje is él bennem, örökre, kitörölhetetlenül. Édesanyám, amikor szegény még fiatal és jókedvű volt, cimbalmon sokszor eljátszotta nekem. (Egyetlen hangszer volt

a házunkban egy öreg cimbalom, miért éppen ez, immár sohasem fogom megtudni.) Ez a vers bennem muzsikál, itt minden hamis hangot azonnal megérzek.

*Se scaldă raza lunii-n a cerurilor mare
Stă gînditor haiducu-n pădurea-n inserare.*

Úgy körülvesz a dallam, a hangulat, hogy fájdalmat érzek az emlékezéstől. Tisztító, jobbító fájdalmat...

Rég bennem élhetnek ezek a gondolatok, egy pillanat alatt rohannak át agyamon, míg csönd támad a bukaresti Írók Házában, a vendéglői asztalnál, s magasra emeljük poharainkat. Tolakodás lenne, ha mindezt elmondanám Jebeleanunak. De valamit meg kell említenem neki. Egy levelet, amelyet éppen a napokban közölt a csíkszeredai *Hargita*, Veres Péter halálának egyéves évfordulója alkalmából. Kitűnik belőle, hogy Veres Péter egy Mátyás Ferenc nevű küköllőkeményfalvi emberrel is levelezésben állott, s egy 1955-ös levelében ezt írta Keményfalvára: „Nemrégiben itt járt Szemlér Ferenc brassói író és Eugen Jebeleanu román író. Sokat beszélgettünk a magyar irodalomról is.” El kell mondanom, mert jellemző jegye annak, hogy mennyire benne él Jebeleanu a magyar irodalom és írók tudatában. A követ számára sohasem közömbös, hogy „megbízói” miként vélekednek a munkájáról. Márpedig a költő-követek a kiválasztott költő, író művei révén egy egész nép követését is magukra vállalják. Jebeleanuban zsilipet tépek fel az emlékezés vize előtt. Neveket, találkozásokat emleget, ahogy éppen eszébe jutnak. Íróasztalának fiók-

jai régi és újabb képeket őriznek, egyiken Illyés Gyulával, a másikon Veres Péterrel van megörökítve, a harmadikon romániai magyar írókkal, költőkkel. Villódnak az emlékei:

– Egyszer mindezt meg is kell írnom. Majd... Hogy is hívják azt a műtörténészt, aki a pesti Nemzeti Galéria igazgatója? Pogány Ö. Gábor? Igen, ő vette meg Florica grafikáit a múzeumnak.

Aztán:

– Mindig szívesen elmegyek, ha hívnak, a magyar írók, költők ünneplésére. Éppen a napokban Gaál Gáborról emlékeztünk meg Bukarestben...

Egy régi Jebeleanu-interjú jut eszembe, szóba is hozom. Mikó Ervin készítette, az *Utunk*-ban jelent meg, még Florica Cordescu életében. Annak a Florica Cordescunak az életében, aki az első ismert „román Petőfi-portrét” készítette. Florica Cordescu arról beszélt Mikó Ervinnek, hogy Eugen Jebeleanu Petőfi és Ady verseivel hódította meg őt.

Visszatérünk hát megint a fájdalomhoz?

Egy friss élményemet mesélem, ebben a hangulatban. Moldvából hoztam az élményt, Hălăucești faluból, a Szeret bal partjáról. Koós Ferenc még Holocsestnek írta; 1858-ban 1319 lelket talált benne, csángókat, akiknek egyházi nyelve azonban ma már nem egykori magyar anyanyelv. Katolikusok most is, de csak emlékeikben élnek még elvéve régi-régi magyar szavak, mint ősök kódós emlékei. Nem megtagadták magyar nyelvüket, nemzetiségüket, hanem – idők és körülmények kényszerére – lassan elfelejtették...

Ebben a faluban, egy téli este találkoztam Petőfivel, Jebeleanu fordítása révén. Azzal a Petőfivel, aki a korabeli történészek szerint el akart jutni Moldvába, el is indult 1849. július végén az Ojtozi-szoros felé, de Bem akkor már jött vissza néhány napos sikertelen moldvai hadjáratából. A költő és a tábornok berecki találkozását jól ismerjük – főként Illyés Gyula Petőfi-könyvéből –, de Petőfi moldvai utazásának tervét Kővári László hajdani erdélyi magyar történész feljegyzései őrzik csak.

Petőfi így aztán igen nagy késéssel érkezett el Moldvába, a Szeret mentére. Hodi Károly tanító ajándékképpen egy kétnyelvű Petőfi-kötetet kapott egyik kolozsvári barátjától. Jebeleanu 1969-ben megjelent fordításait. Benne a *János vitéz*, vagyis a *Ianoș viteazul*. Hodi felelése a művelődési otthon igazgatónője, a férj tehát átadta neki: olvasna fel belőle valamit a falu csángóinak. Románul persze, hogy értsék. S hogy Hodiné is értse, csángó szülők kései gyermeke. Igaz, hogy Hodiné, Cecília asszony ért magyarul (a gyermekeitől tanultat, azokat meg apjuk a diószéni csángó-magyar, Hodi Károly tanítja, mert így tartja rendjén lévőknek), csak beszélni nem tud. Akadozna, s szégyellné, hogy akadozzon.

Összegyűlt a művelődési házba a fél falu, ami a kétezer lélekszámú Hălăuceștiben ezer ember. Csángók valamennyien, immár románul beszélő moldvai csángók, Koós Ferenc óta, nemzedékek óta. Cecília asszony olvasni kezdte előttük a *Ianoș viteazul*-t.

Figyeltem az arcokat, a szemeket. Mesét hallgattak, gyermeki lélekkel fogadták magukba a kalandokat, amik

ezzel a különös Kukorica Jancsival megestek; a többség hitte, elhitt mindent, még a griffmadarat is.

Tündérországba, a szerelem és feltámadás országába érve – Cecília asszony egyvégtében olvasta fel az egész elbeszélő költeményt – a háláucestiek szemében felparázslott a remény. Nem, a mese törvényei szerint nem lehet végzetes a sorsa ennek a két szerelmesnek, Jancsinak és Iluskának. Találkozniuk kell, boldogoknak kell lenniük, még a lehetetlenség árán is. Az emberi lehetetlenség árán is. Ami persze, csak a mesében esik meg.

Néztem az arcokat, s közben magamban mormoltam magyarul azt, amit Cecília asszony – Jebeleanu tolmácsolásában – hangosan olvasott románul:

*De csodák csodája! mit látott, mit látott!
Látta Iluskává válni a virágot,
Eszeveszettséggel rohant a habokba.
S a föltámadt leányt kiszabadította.*

Cecília asszony ezt imígyen mondta el:

*Dar, minune mare! Ce văzu? Zvîrlită.
Se schimbă rașura-n Iulișca iubită.
Scos din minți, Viteazul s-avînta, și-ndată.
Mîntui din valuri fata învîiată.*

A szemek kifényesedtek, a fejek megfeszültek, s az emberek között is kifeszült a roppant csönd és nyugalom. Igazságérzetük szerint a szerelmesek egymásra találtak, megtörtént a csoda: a feltámadás csodája.

Még akkor is, ha csak mesében történt meg. A józan csángók tudják, hogy csak mesében történhet, mégis elégtételt ad nekik.

Magamban nagyon forró szeretettel gondoltam abban a pillanatban Eugen Jebeleanura, aki elhozta ide, a Szerethez, azok közé, akik soha nem hallottak róla, s annyi más helyre vitte el – Petőfit.

(1971)

Székely csapatban

Baráti szívességből utaztam ki ide, a feketehalmi vegyipari üzem új részlegének építőtelepére. Egy acéllemez mérőszalagot kell átadnom. Ajándék. Aki kapja, mesterember, nagy szüksége lehet a szerszámra, nem halogathattam tovább az utazásomat. Borzos János a neve, ács, a moldvai Rekecsény faluból való, csángó ember.

Moldvai csángókkal eddig is sűrűn találkozhattam a nagy építőtelepeken vagy állami birtokokon és a dunai lápok lecsapolásánál. Napszámosok, kubikosok, cipekedő emberek majdnem mindenütt. Így is emelkedésnek tartották ezt az otthoni életükhöz képest, s főként a biztos fizetés, az állandó bér vonzotta el őket a Szeret mentéről.

Falujukat is magukkal viszik a csángó-magyar vándorlók, szokásaikat, gondolkodásmódjukat. Valea Călugarească, Románia első szőlőkísérleti állomásán az igazgató áradozva mesélt a moldvai csángó idénymunkások szorgalmáról és erkölcsi érzékenységéről. Példákat is említett. Ebben a gazdaságban a csángók közös szállásáról eltűnt valami kevéske pénz, talán egyetlen napszám összesen. Megbolydult a raj, két napig nem volt nyugtuk. Kétszáz napszám árát keresték volna meg azzal az idegességgel, amivel gyanakodtak, mustrálgatták egymást és a környezetüket. A pénz végül is megkerült, nem lopta el senki. De a csángók addig sajátos szertartás sze-

rint folytatták le a maguk külön nyomozását. Sorra behívták egymást a templom udvarára, és megesküdtek egymás előtt, hogy nem nyúltak a pénzhez. A kísérleti állomás egyik intézője távolról leste őket, nem tudta elképzelni, mit tárgyalnak olyan hevesen egymás között. Senki idegent nem engedtek közel magukhoz.

– Emberek, én kifizettem volna saját zsebemből az elveszett pénzt – képedt el az intéző, amikor mégis megtudta a történeteket. – Ezért nem kellett volna annyit kínozniuk egymást.

Fejüket rázták a csángók:

– Nem a pénzért, uram, hanem a becsületért. Tolvaj ne legyen közöttünk.

– Hiszen maguk római katolikusok.

– Azok vagyunk.

– Az pedig ortodox templom.

– De templom, uram...

Ezek a kényes erkölcsű emberek napszámosok voltak, jó kezű szőlőkapások, „szapatorok”, ahogy önmagukat – román kölcsönszóval – nevezték.

Borzos János azonban, akihez igyekszem, ács, mesterember. Kitért egy körből, s talán valami új kezdődött el vele a rekecsényiek sorsában is. Akárhogyan is, Borzos János telepi mesterember, akinek mérőszalagra van szüksége.

S nem is lehet utolsó mesterember. A telepírodán első kérdésemre tudják, ki ez a Borzos János, pedig egy telepen nem nagyon ismerik név szerint, fejből – csak a névsorokból, kimutatásokból – a munkásokat. Hozzáteszik, hogy jókor jöttem, éppen most érkezett vissza a telepre,

otthon töltött rövid szabadságáról. Mihályi Domokos csapatában keressem, igazítanak el. Csakhogy most, az építkezés befejező napjaiban, a hústagú csapat húsz helyen dolgozik, s egy órába is beletelik, amíg Borzos Jánost valahonnan előkerítik. Addig Mihályi Domokost faggatom, hadd lám, az ő véleményének tükrében milyen is ez a Borzos János.

– Valami panasz volna ellene? – kerülgetőzik félig kíváncsian, félig bizalmatlanul a tagbaszakadt, barna férfi.

– Miért? Lehetne? – kérdezem vissza. Mihályi Domokos bögözi, én meg uzoni vagyok, székeltek mind a ketten, s így hát ha estig kerülgetjük egymást szavakkal, akkor sem jutunk előbbre.

– Attól függ, ki kérdezi... – s láthatóan élvezzi a játékot.

– Hátha valamiféle főnök vagyok ebben a szakmában?

– Igazán nincs semmi panaszom Borzosra. És a másik négyre sincs. Mert összesen öten vannak a csapatomban Rekecsényből. Borzos, a három Duma testvér meg Komsa György.

– S ha rokona vagyok Borzosnak?

– Akkor annál inkább nincs panaszom ellene... S ha volna is, elintéznék mi azt egymás között. Tizenöt székely csak elbír öt csángóval, nem igaz?

– De hát, mondom, esetleg a rokona vagyok.

– Most már inkább hozzánk tartozik... Egy kenyeret eszünk, az az igazi rokonság...

Komolyra fordítom a szót, mert nehéz lefőzni a kerülgetőzésben egy bögözt:

– A csángóival is így szokott beszélni?

– Látja, velük nem lehetne – és változtat a hangján, nem lesz komorabb, inkább tűnődőbb. – Olyanok ezek az emberek, mint a lepkék. Ha szél érinti őket, hűvösebb szél, riadtan röppennek fel. Vagy magukba csukódnak, mint esténként a tulipán. Meg kell tanulni bánni velük...

Egy esztendeje tanulja Mihályi Domokos, hogy miként „bánják” a rekecsényi csángókkal. Dehogyan egy esztendeje! Akkor vette be csapatába a csángókat, de életüket, viselkedésüket és főleg a keze járásukat azóta figyeli, hogy az építőtelepeket járja. Ennek pedig betelt húsz esztendeje. Utánaszámolok: most harminchat éves, tehát tizenhat esztendősen indult neki, ahogy ez náluk, Bögözben szokás lett, az építőtelepeknek. Dolgozott Galacon is, Oneştiben is, Moldvában, s annyi más helyen, hirtelen nem is jut eszébe, hol és meddig. A moldvai csángó-magyarokat mindenütt megtalálta.

– Eleinte csodálkoztam is, hogy úgy húzódnak oda az én csapatomhoz, mint csirkék a kotlós köré – meséli.

– Kubikoltak, napszámoskodtak, de úgy rendezték, hogy lehetőleg a mi csapatunk körzetében dolgozhassanak. Hát csak dolgozzanak, gondoltam. Tetszett a sebes beszédük, meg egy-egy szavuk, amelyet olyan furcsán ejtettek, s mégis jól megértettem. Tetszett a szorgalmasságuk is. Úgy dolgoztak ezek, mint a masina! Megmondom én magának kereken, hogy a lusta embert ki nem állhatom. Az olyan csak húzza vissza a csapatot, mint megkötött kerék erdőlésnél a szekeret...

– A szorgalmuk kedvéért vette be a csapatába Borzósékat?

– Azért is, meg hogy úgy ragaszkodtak hozzám, mintha a testvéreim lennének. Nem tudom én az ilyent kimagyarázni. Tetszettek nekem, s annyi. Kellett még öt ember a csapatba, mondom ennek a Borzosnak, aki a kubikosokkal dolgozott itt, Feketehalomban: „Eljön-nél-e hozzám?” Meglepődött, s csak bólogatott sűrűn, hogy a sapka is a szemébe hullott...

Az öt csángót előbb a csapatban tanították meg az ács-munka fogásaira, aztán tanfolyamra mentek. Ehhez a tanfolyamhoz a telepirodán ragaszkodtak, hogy hivatalosan besorolhassák Borzosékat az ácsok közé.

– De az ácsmunkát úgy lehet igazán tanulni, ha fejsze van az ember kezében – véli Mihályi Domokos. Nem ellenzője ő semmilyen iskolának, az a jó, ha minél többet kijár valaki, de hát a gyakorlathoz elsősorban mégiscsak fejsze kell. Őt is az tette mesteremberré. S Borzosékat is. Egyszerre tanulták azt, hogy miként fogják meg ügyesebben a fejsze nyelét, és miként ejtsék ki tisztábban magyarul a szavakat. Ebben is, abban is a székely csapat lett a tanítójuk.

Ezt a szót, hogy *ács*, Borzos János itt, Feketehalomban, a bögözi mesteremberektől hallotta először. Most a rekecsényi kubikosok is így mondják (mert egy részük továbbra is a kubikosoknál maradt), ha Borzost vagy Dumáékát keresik: „Merre lettek el a rekecsényi ácsok?”

Kínéz Mihályi Domokos a barakk ablakán, s azt mondja, hogy ott jön végre Borzos János. Az egyik Dumát is magával hozza, mintha félne egymagában

tőlem, az ismeretlentől, aki őt név szerint keresi. Caplatnak a havas-sáros telepi úton.

Belépnek. Elöl Borzos János, soványkás, sima arc, fél-szemű. Mögötte Duma János, valamivel magasabb, de ugyanolyan sovány arc, zöldes szeme riadtan rebben, körülpillant, láthatóan Borzos a bátrabb, de a bizalmatlanabb is. Előhúzzom a mérőszalagot. Előbb csak nézik csodálkozva, aztán Borzos János megérti a helyzetet, és félig kiáltja:

– Az enyém, ugyé? Halász Péter küldte nekem...

S mintha ennek az egyszerű acélszerszámnak varázserije lenne, gyanakvó óvatossága egyszerre bizalmas őszinteséggé oldódik. Halász Péter neve olyan, mint egy jelszó bezárt várkapu előtt: a csángók életét kutató krónikást otthonról ismeri, Rekecsényből, ott komásodtak össze.

Szinte gyermekember még Borzos, húsznál alig mutat többet. Huszonnyolc, feleli, két gyermeke van már.

– Mióta dolgozik a szakmában?

Csönd. Látom a szemén, hogy nem érti a szót: szakma.

– Mióta dolgozik ebben a mesterségben? – ismétlem meg a kérdést.

– Hatvannégytől, izé, a telepen. Előbb a betonistáknál, azután itt, az ácsoknál.

Nyelvi bonyodalmak tovább már nem támadnak közöttünk. Jól értjük egymást mindenben, pedig néha egy-egy „nehezebb”, nem annyira közhasználatú magyar szót is belekeverek a beszédembe. Nem akad fenn rajtuk. Bizonyosan a székely ácsoktól hallotta már

ezeket a szokatlanabb szavakat, nem is egyszer, s megtanulta őket. Borzos János hangsúlya is székelyes, alig különbözik például a Mihályi Domokosétól.

Többet aztán nem nyelvészkedünk egész beszélgetésünk alatt. Rekecsényi társairól faggatom, hogy hányan jöttek volna el a falujukból, és hol dolgoznak.

– Vagyunk itt úgy körülbelül húszan.

– Öten ácsok, a többi betonista, napszámos?

– Látom, jól tudja.

– Ezen a telepen kívül, máshol dolgoznak-e rekecsényiek?

– Hogyne dolgoznának. Itt mindjárt, Vidombákon is. Azután Csíkszeredában vagy tizenheten. Betonisták.

– Betonisták, napszámosok mind?

– Csak mi lettünk ácsok... Néztük az ácsokat, s gondoltuk, jó lenne átjönni – és Mihályi Domokosra les.

– Több itt a kereset, mintha napszámoskodnának?

– Most még nem sokkal. Az elején vagyunk. De mesterség. Más az, tudja, ha mesterember valaki...

Hegyes-dombos vidéken fekszik Rekecsény, téesz sem alakult a faluban. Mindenki maga műveli a földjét.

– Mi ebben olyan amerikások vagyunk – s kuncog. Aztán megszűrkül a hangja. – A más csángó faluk előbb irigyeltek minket. Most mi irigyeljük őket. Klézsén, Forrófalván otthon is megél a férfiember, ha akar.

– Magának mennyi földje van odahaza?

– Negyven rúd.

Duma Jánosnak pedig 42 rúd földje van. Kiszámítjuk, hogy ez mennyi is: egy rúd két ári, tehát a negyven rúd nyolcvan ári, egy hektár sincs egészen. Egy jó hold és még valamennyi...

- Mikor művelik meg?
- Ha otthon vagyunk. De az asszony egyedül is megbír vele.

Sok mindennel „megbírnak” a rekecsényi csángó-magyar asszonyok. Ha a vasúti jegy árát vagy a buszpénzt meg akarják takarítani (s ilyen takarékoskodásra mindig hajlamosak!), Bákóig begyalognak a hetivásárra, tarisznyájukban tojással, tejjel, tyúkokkal. Pedig harminc kilométer is megvan a távolság. Vasúton egészen pontosan 28 kilométer, országúton valamennyivel több. De a moldvai csángó-magyar különös módon érzékeli a távolságokat. Borzos János arról beszél, hogy az ő faluja Felső-Rekecsény, a néptanács pedig Alsó-Rekecsényben van. Szavaiból úgy venném ki, hogy a kettő félig-meddig összeépült település lehet, ahová csak úgy, éppen hogy átruccannak. Aztán elámulok: tizenkét kilométer a távolság közöttük. S most Borzos János csodálkozik el, hogy mi van ezen ámuldoznivaló.

Egyszerre valamelyik öregapját említi meg, aki a családi hagyomány szerint nagyon szeretett volna mesterember lenni. Mikor jobban megfaggatom, kitetszik, hogy a szépapjáról beszél, úgy, mintha az csak tegnap élt volna.

Földrajzilag is, az idő térképén is különös módon érzékeli a távolságokat. Nagy léptékkal mér, annyi bizonyos.

Visszafordítom a szót telepi életére. Az öt csángó ács nem a székely csapattal lakik egy barakkban, hanem együtt a moldvai csángó napszámosokkal. Kantinban esznek, nem drága az étel. Milyen?

- Összességés. Egyszer ilyen, máskor olyan...

Borzos János szabad idejében legszívesebben olvas. Újságot románul, könyvet magyarul. Ő egyedül tud magyarul olvasni a feketehalmi csángótelepiek közül. Magyar iskolába járt volt, az első osztályokba. Mit olvas? Első szóra megmondja, restelkedés nélkül, hogy meséskönyvet. Okos Katika történetét. Ajándékba kapta, sokszor végigolvasta, mégsem unta meg. Bele is kezdene Okos Katika történetébe... Nagy élménye lehet a gyermekmese ennek a meglett, kétgyermekes férfinak!

– Csak sokat mégsem olvasok, tudja, akinek egy szeme van, annak nagyon kell reá ügyelnie.

Gyermekkorában az erdőben egy fa ága megszúrta a szemét, éppen „a fényit érte, s kezdett hályog szállni reá”.

Feketehalomból útra készülődnek. Befejezték itt a munkát, költözködik a telep Brassó megye másik sarkába, Olthévízre.

– És maguk? – kérdezem Borzos Jánost.

– Ahová megy a csapatvezető, oda megyünk mi is – s megint a csöndesen hallgató Mihályi Domokosra les.

(1971)

Rokoni szálak

Szépvíz az utolsó „csíki” falu, a módos házak elmara-dása után a völgy sokáig továbbkísér, benne a szép vizű patak. Találó név, vajon ki ejtette ki először jókedvű ámulatában? Ki nevezi el a völgyeket, falukat, hegyeket? Ez az út jobb felé Kóstelkére vezet. Kóstelke: kosok tanyája, karámja, legelője. A terepjáró felér a tetőre. Csíkszeredában ezt a hágót Sermászonak hívják, mintha sörjutom várná itt a felkapaszkodót. Orbán Balázs Csermászó patakot emlegetett. Nyelvészkedésbe kezdek magamban, s mindkét elnevezésben kételkedem. Inkább Szermászó lesz ez, persze, nem szerpentinmászó értelemben, hol volt még a szerpentin, amikor már így nevezték. Inkább oldal, utcarész, sor jelentésben, vagyis Csíkszék egy része, darabkája kezdődik itt. A Gyimesekben sűrűn élnek a szer kifejezéssel, van Bodor-szer, Janó-szer s több hasonló.

Hát Gyimest mióta hívják s miért hívják éppen Gyimesnek? Elkezdtem kalandozásomat vissza az időben. Nehéz elkerülni az ilyesmit ott, ahol csángók élnek. Minden csángók között járó utazót, kutatót megkísértett: kik a csángók, miért hívják így őket? Izgatta ez a múlt század első felében a Tatros völgyén át Moldvába tartó Gegő Eleket, aki emlékezetes híradását hozta a moldvai csángó-magyarokról; foglalkoztatta Horger Antalt, aki brassói tanárkodása idején, e század elején, nyaranta bejárta a gyimesi csángó falukat. Horger éppen

gyimesi utazásai alapján írta meg *A csángó név eredetéhez* című tanulmányát 1913-ban, s ebben romantikamentes szemlélettel szólt hozzá az oly sok ellentétes véleménnyel nehezített, oly sokszor félreértelmezett kérdéshez. A magyar nyelvben talán egyetlen közösségnévhez sem tapad annyi romantika, mint éppen a csángók nevéhez. A csángó név állítólag már 1443-ban felbukkan; Zöld Péter csángó-magyarokról beszél 1781-es jelentésében. Csupán kuriózum lenne az, hogy 1560-ban egy Csángó András nevű ember végrendelkezik a háromszéki Maksa faluban? Orbán Balázs szerint a csángó a Székelyföldről kitelepültöt jelent, olyant, aki valamilyen okból „elcsatangolt”, „elcsángolt” a törzstől. Csángónak nevezik mindazokat, akik valamilyen esemény vagy történelmi mozgás, telepítés, csapás hatására a székelységen kívül kerültek. És sem itt, a Gyimesben, sem a Barcaságon vagy Déván, Gyorokon nem szégyellik a csángó elnevezést. Leszivárgott-e valami e tudományos vitákból magához a csángósághoz? Ha a mai gyimesi értelmiség ilyenén ismeretein akarnám mérni ezt, úgy tűnik, hogy a vita a csángók tudatán kívül zajlott és zajlik. A gyimesi értelmiség egy részét nem nagyon érdekli a kérdés. Többségük nem a völgy szülötte, lélekben csak félig-meddig tudott azonosulni. Annál inkább foglalkoztatja az „egyszerű” gyimesieket az, hogy honnan és milyen körülmények között kerültek ide az őseik. A népi eredet-tudat eleven a gyimesiekben. A felsőloki tanácsházán éppen csak előhozom ezt, s az öreg csángókat valósággal izgalomba hozza az emlékezés.

– Miért csángó a csángó? – így Tankó János-Szebeni,

aki az 1934-es nagy felkelés idején ott volt a lázadók között. – Hát amiért a bujdosót bujdosónak nevezik. Azok vertek itt tanyát először, akik valamiért szöktek a világ elől. Vagy a katonaság, vagy a hatóság üldözte őket. Bevették magukat a havasok közé, akkor őserdők voltak itt, s azok jól elrejtették a menekülőket. Egyik-másik úgy nekiindult a bujdosásnak, hogy meg sem állt a Szeret völgyéig. Ha egyszer átjött a Szermászáron, a kárpáti vízválasztón, a Tatros völgye vitte le a moldvai tájak felé. Ha pedig a Szeret, a Tázló, a Beszterce völgyében nem tudta elviselni a honvágyat, közelebb merészkedett a Székelyföldre, Erdélyhez. Főként Csíkhöz. Tehát ide, a gyimesi völgybe jött. A nevek után ítélve, sok helyről kerültek őseink e völgybe, de leginkább mégis Csíkból.

A hatvanon túl járó Ambrus István-Károlyé:

– Moldvában a bujdosók jól eltűnhettek a csángók között. Melyik zsandár ismerte volna meg, hogy ez moldvai csángó, az meg szökött erdélyi székely? A bujdosók lassan felvették a moldvai csángók öltözetét is, hogy még jobban elkeveredjenek. Ezzel a viselettel jöttek ide, a Gyimesekbe.

Feláll a székről Tankó János-Szebeni, kihúzza magát, majd hetven esztendejével is olyan, mint egy villámmal dacoló tölgy.

– Ilyen szál emberek a csángók mind. Ebből is látszik, hogy a katonaság elől szökdöstek meg. Csak a derék legényeket vitték el szívesen katonának.

Szép szál legények a madéfalvi veszedelem után és a következő évtizedekben sűrűn menekültek a völgyön

át, hol az idők rendjén annyi tatár betörés verte az utat. Utoljára 1694-ben csapott be a tatár Csíkba, s alig egy századév múltán hontalanná vált székelyek tömegei indulnak neki, fordítva, a hadak útjának... A Székelyföldön valóságos hagyomány lett, hogy aki nem akart katona lenni, vagy valami félnivalója támadt a hatóságoktól, a Gyimes völgye felé vette útját. Még e század elején, a kellőképpen megszervezett állami igazgatás és csendőrellenőrzés idején is követték ezt a szokást. Bodó Kristófot, egy másik harmincnégyes lázadót arról kérdeztem Gyimesbükkön, hogy miként és mikor került ide szülővárosából, Gyergyószentmiklósról.

– Megmondom őszintén, katonaszökevény voltam...

Menekülők útja volt ez, át Moldvába, onnan meg vissza. A gyimesiekben ma is él a „rokonságtudat”, a sorsközösség érzete a moldvai csángók iránt. A moldvai magyarlakta falvakról bennük élő ködös, távoli vagy újra meg újra felfrissülő ismeretek vonzották volna a hajdani menekülőket a Szeret felé? Később pedig az egykori szülőföld lelki hívására merészkedtek vissza egyesek legalább Csíkszék „küszöbére”, vagy éppen a „küszöbe alá”? Felsőlokon, T. László Péter úgy tudja, hogy az egyik „patakot”, vagyis falurészt, szert, fertályt egy Róka család után keresztelték volt el. A Rókák pedig alighanem somoskaiak, Klézse mellől. Ott mindenesetre maradt egy ág belőlük. Középkoron azt mondják, hogy Molnár Károly még tartja a rokonságot az egyik lészpedi atyafiával, aki veteménymagot szokott küldözgetni neki. Tovább maradnak épségben a rokoni kötelékek, ha az érdek is belefűz egy-egy újabb szálát! Ambrus István-

Károlyé jól emlékszik, hogy valamikor sűrűn bejártak Moldvába, burgonyát vittek, kukoricát hoztak.

– Meleglelkű emberek a moldvai csángók. Mindig Lujzikalagorba mentünk, ott is Farczádi Jánoshoz, a bíróhoz húztunk be, a szín alá. Ez a Farczádi még tartotta a rokonságot velünk, gyimesiekkal. A bíró apja szürke öregember volt, vállig érő haja csángósan körül-vágva. A gyimesi férfiak is mind így jártak valamikor. Talán mert egykor a bujkálók között nemigen akadt borbély. Gyermekkoromban Felsőlokon ilyen haját viselt Tankó György-Bitang, Tankó Imre-Bitang és még sokan, jól emlékszem. De hogy szavamat ne felejtsem, Lujzikalagorban egy ízben azon búslakodtunk, miként érünk haza a Gyimesekbe. „Maguk búsulják ezt – szólt bele tanakodásunkba öreg Farczádi, a bíró apja – 'Sze szekérrel vannak. Én egyedül, egy pálcával a kezemben, gyalogszerrel es hazamentem az erdőn át a Kápolnapatakra...” Így mondta: hazamentem...

Kápolnapatakon (egyik gyimesi patak völgy, falu) Tankó János-Pora másik moldvai rokonságszálat említ a saját családjából. Nagyapja mesélte, hogy közeli rokona élt Lészpeden, a Beszterce mentén. Az első világháborúig el-eljártak egymáshoz, hol ő ment Lészpedre, hol a lészpedi rokon jött Középkokra.

Igazolják-e a népi emlékezetet az írásos feljegyzések? Annyi mindenképpen bizonyosnak látszik, hogy a gyimesi völgyben az első település a Moldvához legközelebb eső Bükkön jött létre, annak is a legalsó részén, a Sánccal mentén. Talán még előbb alakult ki egy másik magyarlakta falucska a Sáncon túl, a történelmi Moldvában:

Csügés, Palánka község határában. Lakói magyarok ma is. Gyimesbükkről az első feljegyzés 1680-ból való, akkor még Sánclokának nevezték. A szentmiklósi plébánián őrzött szentszéki jegyzőkönyv rögzíti Szolga György válóperét felesége ellen. Ez a Szolga család ismert volt hajdanán, de magva szakadt. A bükki plébánián az első anyakönyvi bejegyzés 1785-ből való. A gyimesbükki iskola történetét 1823-ig lehet visszavezetni az időben. Bizonyítéka ennek nem valamilyen alapítólevél, jövőnek szánt üzenet, hanem napi ügy: a pap kéri a kántortanító fizetésének folyósítását.

Nem árt alaposabban belenézni az írásos krónikákba sem. Teleki József 1799-ben járt ezen a vidéken, s a buzgó útleíró táblabíró, guberniumi tanácsos, Torda vármegye másodkapitánya, aki az útibeszámolókon kívül oly sokat fáradozott például a marosvásárhelyi ispotály felállításán (1812-ben mint igazgató ő nyitotta meg a kórházat), a nagyszebeni Bruckenthal-múzeumban őrzött *Úti Jegyzések, melyeket a Székelyföldről tett G. T. J. az 1799. esztendőben* című kéziratos feljegyzésében (Domokos Pál Péter tette közzé először, ő fejtette meg azt is, hogy kit rejt a szignó) ez olvasható a gyimesi passzusról, vagyis szorosról: „Szépvíz előtt egy nagy hegy van, ez még tart két órát, az után egy Völgybe megyen az út, amelyet gyimesi Lunkának hívnak, ezen út mindenütt egyenesen jó egészen a Contumatjáig. A Lunkába, közel a Passzushoz, lakosokra találsz, házaik széellyel vagynak. Székellyek, Csíkból vonták meg ide magokat, némellyek Moldovából is jönnek vissza, az

ki vándorlott Székellyek. Ezen lakosokat Tsángoknak szokták nevezni: juhot és egyéb marhát is tartanak.”

Így igazolja egymást a népi emlékezet és a hajdani utazó feljegyzése, anélkül hogy tudnának egymásról.

(1972)

Csángó gazdák Moldvában

Állomások várótermeiben, vasúti kocsik zsúfoltságában akadtam össze velük. Szememnek ismerős a viseletük, fülemnek a gyors beszédük, az északi csángómagyarok és a bogdánfalviak selypítő sz-elése, különös szavaik, amelyek néha századok ízét őrzik, néha a népi szóalkotás frissességével lepnek meg. A „székelyes” csángókat ugyan a hangok ejtése nehezebben árulja el nekem, mert beszédük alig különbözik a magam tájszólásától, de a viselkedésükről őket is megismerem. Csoportosan utaznak mindig, együvé húzódva, sorsuk örökös vonulás falujuk és az építőtelepek, állami birtokok között. Faggatóztam otthoni dolgaikról, a családról, falujuk életéről. Mint az elvert madár, köröztem közelebb és közelebb a szavakkal, az időjárástól, a telepi életől ahhoz, amit igazán tudni akartam. Megéreztek egymásban a szándékot, megnyíltak: sokat elmondtak önmagukról, telepi sorsukról, családjuk életéről. De ahogy a termelészövetkezet jött a beszédbe, nagy csönd lett.

– Nincs téesz maguknál?

– Már hogyan lenne.

Mérges felelet volt ez.

– Milyen lett a termés? – próbáltam enyhíteni a hangulaton. Falusi embernek ez a legnagyobb.

– Olyan ne...

– Jól eresztett a búza?

-
- Azt mondják.
  - Hát puj lett-e elég? – érdeklődtem a legfontosabb csángóföldi gabonáról, a kukoricáról.
  - Levegetett.
  - Szűkszavúakká váltak, hallják-e?
  - Az asszonyokat kérdezze az efféléről, ha tudni akarja... Ők járnak a koperatívába.

A téeszt nevezik így, román kölcsönszóval.

Gondolataim tovaszálltak, mint az elűzött madár.

Az ötvenes évek végén a Szeret mentén vonatoztam fölfelé. Nyüzött arcú, gyanakvó tekintetű fáradt férfi szállt fel Forrófalva táján. Kitalálhattam, hogy falujáró városi „pártmunkás”, gyakran utaztak akkoriban vasutakon, alkalmi autókon, és külsőre nagyon hasonlítottak egymáshoz.

- Hogy működik a forrófalvi téesz? – érdeklődtem.

– Téesz itt? – kapta fel a fejét, és nagyot káromkodott. Bizalmatlanul fürkészett szeme sarkából, talán ismerős vagyok Forrófalván.

– Jártam a faluban. Az 1907-es felkelés ötvenedik évfordulóján. Valamikor kemény legények voltak a forrófalviak.

A nyüzött arcú férfi köpött egyet, elsúrolta a bakan-csával, aztán mintha belátta volna, hogy reám hiába haragszik, enyhültebben szólt:

– Valamikor... Most csak a hasznot nézik. Egy eszten-deje kínlódom velük. Csak hallgatnak és pisolyognak. Ki sem találhatom, mi jár a fejükben.

De mégis tudhatta, hiszen így folytatta:

- Tíz s valahány kilométer ide Bákó városa. Viszik be

a tejet, a zöltséget, mindent behordanának, amiért pénzt adnak. Még az életüket is eladnák.

– Hej-haj, nehéz dolog – mondtam, hogy szóljak valamit.

Nem is felelt.

Bákó közelében jártunk, mikor nagy óvatosan megkérdeztem, hogy hát más csángólakta falukban van-e termelősövetkezet.

– Minden közel esnek a városhoz – mondta élesen, mint valami ítéletet.

★

Egy vagy két év múlva, a „nagy roham” idején fél Bákó a falvakat járta. Mindenütt megalakultak már a termelősövetkezetek, csak a csángók között nem nagyon gyűltek a belépési kérések. Diószénben, a Szereten túl eső csángó faluban háromszáz bákói funkcionárius járta a házakat már kora hajnaltól. Beszéltek, vitáztak, s mind ingerültebbek lettek. E makacs koponyák miatt kell nekik távol élniük a családjuktól, elmaradniuk otthoni munkájukkal. Tél volt, havas február, a Szeret befagyott, de csak annyira, hogy a komp ne járhasson rajta, embert nem bírt meg a jég. Híd innen messzire északra van át a Szereten, Diószén és a város között kompjárat rövidíti az utat. De azon a télvégen, mondom, nem járhatott a komp, a bákói népnevelők a diószéni iskolában, a községi épületekben aludtak, vagy itt-ott, házaknál, ha valamelyik falusi nagy ritkán mégis szállást adott nekik. Mintha két falu létezett volna akkor egyszerre, állandóan összefonódva, és mégis annyira különválva: a helybelieké és a funkcionáriusoké.

Egyik nap üzenet jött Bákóból, a telefon engedelmesebb volt a kompnál, télen is működött: a tartomány befejezte a szövetkezetesítést, mi lesz Diószénben? Hiszen az valóságos Katanga! Akkoriban naponta írtak az újságok a szakadár kongói tartományról. Ment a válasz telefonon: holnapra mi is befejezzük. Nem lesz itt Katanga!

– Jelenthetjük felfelé? – kérdezték a tartománytól.

– Jelentsék csak, elvtársak.

De másnap reggel egyetlen férfi sem maradt otthon Diószénben. A városiak előtt keltek fel mind. Közel az erdő, valamikor sűrűn nőtt a diófa le a Szeretig. Innen a falu neve is: itt még a szemet is diófából égették a kovácsoknak. A helybeliek jól ismerik az erdei ösvényeket, rejtekeket; a bákóiak hiába mentek volna utánuk. Csak ültek nagy némán az iskolában, s ha valaki megszólalt, nekiestek... minden haragjukkal.

Aztán hirtelen szél támadt, mindjobban erősödött, mikor pedig elült, havas eső indult, sűrűn, hidegen hullott, a búcsúzó tél haragosan paskolta a világot. Fehéren úszott a hó, míg a levegőben szállt, sárrá vált azonban, ahogy földet ért. Mint a könnyű reménység. Ebben a nappali félhomályban emberek tűntek fel az utcán, jöttek fázósan egymás nyomában, behúzott nyakkal, az iskola felé tartottak.

A bákóiak felugráltak, egyik-másik kezügybevaló után nézegetett.

De a diószéniek nagyon jámboran viselkedtek. S jámbor volt a szavuk is:

– Ha már az idő is kendteket segíti...

Tavaly a Bákó megyei pártbizottságon a propagandaosztály egyik munkatársa ezekkel a szavakkal fogadott:

– Ha egy jó téeszt akar látni, Forrófalvát ajánlhatom.
– Éppen Forrófalvát? – álmélkodtam, s megbizsergett a szívem. De nem árultam el magam, még ellenkezni is próbáltam. – Nemcsak azért ajánlja a csángó falut, mert magyar vagyok?

Elnevette magát:

– Nem járatnék bolondot magával, higgye el – nyugtattott meg. – Menjen csak bátran Forrófalvára...

Idén már ravaszkodás nélkül állítottam be a Bákó megyei propagandaosztályra:

– Szeretném szemügyre venni a csángó falvak életét, termelészövetkezeteiket.

Az osztályvezető, Constantin Finder elmosolyodott, s mielőtt válaszolt volna kérdésemre, magyar neveket emlegetett. E nevek gazdáival együtt végezte a pártiskolát, nagyon jó emlékeket őriz róluk, én sokat bolyongok mindenfelé, hátha ismerek valakit közülük. Ahá, gondoltam, így akarja félrevinni a szót, s azért is megismételtem kívánságomat.

– Nem ajánlok magának egyetlen gazdaságot sem, menjen, amelyikbe akar... Bármelyik csángó faluba bátran mehet.

– Ezt nem egészen értem...

– Mindegyik csángó faluban jó termelészövetkezetet talál. Vannak közöttük, persze, nagyon kiválóak is: Forrófalva, Nicolae Bălcescu község, Lujzikalagor. De még a gyöngébb gazdaságok is jobbak a megyei átlagnál.

Ültem szemben ezzel a vékonydongájú férfival, s egy-

szerre felfedezőnek éreztem magam. Bizonyára meglátta szememben az izgalom vibrálását, sohasem tudom magamba fojtani érzelmeimet, s olyan elégtétellel folytatta, mintha maga is egyike lenne ezeknek a bákói gazdáknak:

- Miért, ez magának meglepetés?
- Őszintén megmondom, hogy nagy meglepetés.
- Hiszen mindig szorgalmas emberek voltak a csángók.
- Ez kevés.
- Gyűjtő, küszködő, kemény emberek.
- Talán ez sem elég...

S elmondtam tíz év előtti tapasztalataimat, felidéztem a nyüzött arcú, fáradt férfit meg a diószéni erdő bujdosóit. Constantin Finder túl fiatal, semmit sem tud ezekről. Ő már a téeszben dolgozó csángó gazdákat ismerte meg, akiket annyiszor emlegetett fel példaként a megye falvaiban, s akikhez bármikor elviheti az ide érkező vendégeket, a külföldieket is, nem kell – mint a többiben – előre kiüzennie... készüljenek fel a látogatásra...

Mi történt itt tíz esztendő alatt? Hol tart, hová tart, s mennyiben alakult, változott a csángó-magyar földművelő munkája és paraszti életrendje Moldvában az utóbbi tíz esztendőben? Miből élnek ma, hogyan élnek ma azok, akiket balladáikból, dalaikból oly jól ismerünk? Akiknek a szerelmet, a párválasztás szemérmes gondját is az ősi földművesmunka újrakezdése idézi eszükbe, a tavaszi szél, amely vizet áraszt, vizet száraszt, munkába hív...

Előbb az összképet szeretném látni. A diószéni születésű klézsei tanító, Gyurka László – régi ismerősöm – szívesen vállalkozik ebben kalauzomnak.

Hol élnek a moldvai csángó-magyar gazdák? Említsem fel elsőnek azt a három nagy községet, amelyeket a megye legjobb gazdaságaiként jellemeztek Bákó városában. Forrófalván s a hozzá tartozó Nagypatakon hatezer lélek él, a két falu egy termelőszövetkezetet alkot. Nicolae Bălcescu község termelőszövetkezetéhez három falu lakói tartoznak: a bogdánfalviak és a trunkiak, más néven galbeniek, s a községközpont lakói, akik Bogdánfalváról rajzottak ki ide néhány évtizeddel ezelőtt. Még él a falut alapító első nemzedék. Összesen mintegy kilencezer csángó tartozik a bălcescui téesshez. Lujzikalagor egymagában alkot községet és termelőszövetkezetet, lakóinak száma eléri a hétezeret. Klézse község tanácsánál hatezer lelket tartanak nyilván, ezek a csángók Klézsén kívül Somoskán és Kispatakon laknak, egyazon termelőszövetkezet tagjai. Ezek a legnagyobb Bákó környéki csángó települések. A többi csángó falu egy-egy román községhez tartozik, Diószén és Ketris például Tamási községhez; a csángók száma itt négyezer. Diószénhez és Ketrishez hasonlóan a Szeret bal partján találni a Parincea községhez tartozó csángólakta Lábnikot, ezer lélekkel. Az Aranyosbeszterce mentében a lészpediek a girlsiekkkel együtt alkotnak közös termelőszövetkezetet; ebbe a gazdaságba annak idején kétezer csángó iratkozott be. Élnek csángó gazdák a Tatros völgyében is, a hajdani Onești-ben, vagyis Ónfalván; és Gorzafalván, összesen vagy hatezren. S írtam ide a Dózsa György

---

nevét viselő falut – a térképeken Gheorghe Dojaként találni –, ahol ezerötszáz csángó szerepel a téesz nyilván-tartásában.

Bákó megye hegyvidéki falvaiban sem alakultak – mint sehol Romániában – mezőgazdasági termelőszövetkezetek. Két apró csángó helységben továbbra is magángazdálkodás folyik, a 250 lelket számláló Largucán és az ezer lakosú Külső-Rekecsényben.

Bákó-környék csángó gazdáin kívül mintegy tízezer magyarul beszélő téesztag van még Moldvában, elsősorban Románvásár – Roman városa – közelében, Szabófalván és a Vrancea megyei Ploszkucényben.

Többször elnéztem hajnalban a csángó faluk mezőre vonulását. Autóval mentek a távolabbi határrészekbe, gyalogosan a közelebbiekre. Asszonyok főként, vagy csak kizárólag asszonyok. Viseletük majd mindenütt ugyanaz – talán csak Diószén kivétel ebben –, mint száz vagy kétszáz évvel ezelőtt: hímzett vászoning, hozzá varrott pendely és piros csíkos fekete katrinca. Ilyen öltözetben kapálnak, aratnak és hajladoznak a zöldségesben. Ebben az ősi ruhában ülnek fel a gépekre is, ha gépekre ültetik őket. Forrófalván esztendőkkal ezelőtt (egyik barátom meséli) új kaszálógépet próbáltak ki, vagy inkább mutattak be az egész országból meghívott szakemberek előtt. A gépen asszony ült, csángó asszony, hímzett vászoningben és katrincában.

Diószénben, mint említettem, az asszonyok elhagyták az ősi viseletet, és városi anyagból készült ruhában mennek ki a mezőre, járnak a falu utcáin. Csak vasárnap veszik fel a „régit”, amely ilyképpen ünnepi öltözeté

lett. Csodálkozni csak azért lehetne ezen, mivel Diószén aránylag a legeldugottabb Bákó környéki csángó falu. Elzárja „a világtól” a Szeret vize, amelyen most is csak a komp viszi át őket a város felé, miként a termelészövetkezet szervezése idején, s ez a „mozgó híd” mégsem olyan hűséges, mint az országút. Mégis talán legelőbb itt hagyták el a régi ruhát. Ne hamarkodjunk hát az ítélkezéssel a városi, modern behatásról s egyebekről, mert ez nem mindig érkezik egyenes úton, néha különös, nagy kerülőket tesz. Minden csángó faluban más- és másképpen van jelen a változás vagy a régihez ragaszkodás.

– Mégis kell lennie valami közösnek, mindenütt fel-lelhetőnek – makacsodom.

– Van is: az igény – mondja Gyurka László.

S az igényt legelőbb a házak mutatják meg, Gyurka László a szülőfaluját említi, Diószént, ahol a szövetségi tagok kétharmada új házat épített magának.

– Bádoggal fedi a házat mindenki...

Ennek a megjegyzésnek ereje van itt. Mikecs László 1941-ben megjelent, alapvető könyvében, a *Csángók*-ban fényképeket is látni. Harminc esztendeje vagy alig valamivel régebben készült felvételeket Szabófalváról, Külső-Rekecsényből, más moldvai csángó falukból. Minden képen a csángó házat zsúptető födi vagy közönséges szalma, s úgy nyomul le a falakra, majd eltakarja az ablakokat. Mintha túl nagy kucsmát nyomnának a gyermek fejére, s a szeme sem látszik ki alóla, csak az orra tartja fenn az idomtalan fejével...

Zsúptetőt, szalmafödelet most mutatóban találni csak. A tűzoltóság jár a nyakukra azoknak, akik még a fejük fölött tartják.

Gyurka László folytatja:

– Újdonság az is, és mindegyik csángó faluban, hogy nincs többé mezítlábas gyermek. Ha tudná, milyen vas-tag volt nekem a bőr a talpamon gyermekkoromban. A tüske se ment bele, olyan kemény lett a bőröm. Aztán kevesebb most a bocskor is. Van még, de kevesebb. S az emberek többet esznek. Többet és jobbat. Igaz, hogy többet is dolgoznak. Mikor gyermek voltam, körülültük a háromlábú asztalt, fakanállal merítettük a levest, mind ugyanabból a lábasból. Ma ez is ritkaság. A városra járó csángók hozták haza a külön tányér szokását. A doktorok azt hitték, ők győzték meg az embereket, hogy egészségtelen a közös lábas, fazék. Pedig inkább az igény dolgozik az emberekben. Valaha a szükség miatt ettünk egy tálból. Szokássá vált. A pohár még most is körbe-jár...

Tölt a házigazda, előbb magának, és felhajtja. Aztán ugyanabba a pohárba tölt a vendégeinek, sorra, és oda-nyújtja mindegyiknek. Sértés lenne, ha valaki nem fogadná el. Különben öreg moldvai szokás ez. A házigazda talán így akarja megnyugtatni vendégeit, hogy ne tartsanak semmitől, nem eshet bajuk a bortól, pálinkától, amivel kínálkodik, hiszen lám, elsőnek ő iszik a pohárból.

Gyurka László megtoldja az előbb mondottakat:

– Hallgatnak a doktorokra is, nézze csak meg, mennyien gyűlnek be a rendelő várószobájába. Jönnek a fiatalasszonyok, hozzák a gyermekeiket. Egykor csak a bába előtt vetkőztek le, még a férjük se látta őket úgy, egészen... De amit az igényről mondtam, annak talán

még jobban örülök. Nagy motor az igény az emberben, hajtja az új házáért, új bútorért, rádióért, televízióért. S egyszer talán a művelődés vágyát is felébreszti bennük, úgy igazán, ahogy kellene, gyötrő szomjúsággal. A betű, a könyv, az anyanyelvű műveltség vágyát...

★

Morog a gép, kocsánt aprít a bogdánfalvi állattenyésztő farmon. Silózzák a kukoricaszárat. Por és zúgás keveredik el az őszi köddel, amelyből kocsánnal tele szekerek bukkannak elő, állnak a gép mellé. A traktoron nyurga legény ül egykedvűen, fölényesen, mint aki tudatában van annak, hogy egyetlen mozdulatával az egész sürgölődést leállíthatná. Fél szemmel pillantok feléje, a siló most az igazi látnivaló itt, a cementtel körülfogott, modern siló, s mellette egy újabb, most építik. Az állattartást, takarmányozást is gépesíteni kezdték, magyarázza a farmfelelős, egy köpcös, idősebb férfi.

– Könnyítsenek csak az emberek életén, a gondozók munkáján – mondom jóleső elégtétellel. – Száz ember dolgozik itt az állattenyésztésben, asszonyok is.

A köpcös férfi csodálkozva néz meg:

– Igen, az is... habár... tudja... arra gondoltunk, hogy nagyobb legyen a termelékenység.

Visz a tehénistállók felé. A trágya kihordását is gépesíteni akarták. Eleve eszerint építették meg az istállókat, cementvályúkat terveztek, hogy futószalag hordja ki a trágyát az udvar végébe. A cementvályút azonban most szalma és sár tölti meg.

– S a futószalag? – kérdezem.

– Nincs – és széttárja a karját. – Nincs, kérem, mert a szalag húsz centivel szélesebb, mint a cementvályú. Hallott már ilyent, kérem? A futószalag a színben rozsdásodik... Hát hol volt a tervezők szeme? Pocsékolják a drága pénzt?

S kezével veri a pantallója szarát, őszintén dühös, s a mérgét akarja megosztani velem.

– Maga is bogdánfalvi? – kérdem e gazdai büszkeség láttán.

– Nem én – néz megint csodálkozva. – Idehelyeztek... De attól még bosszanthat, ha pocsékolják a pénzt, kérem.

Most különös csönd áll be. Eddig mint légyzümmögés hallatszott a silózógép morgása, a zaj most megszakad, s ez legalább olyan felriasztó, mint amikor kiáltás hasít a csöndbe.

A farmfelelős faképnél hagy, a köpcösök szaladásával döcög a siló irányába. Aprítok utána én is. A gép áll, az egykedvű legény már nem a traktoron ül, leszállott róla, jön szembe, hadonászik:

– Hol a többi szekér, Vaszi úr? A levegőt aprítsam?

A köpcösben benne az iménti harag az elszabott cementvályúk miatt, az újabb bosszúság még jobban felingerli, kiabálni kezd a traktoroslegényre:

– Kercsuj Márton, te engem ne számoltass, hallod-e?!

– Én igen, az árgyélusát magának, Vaszi úr!

– Visszaküldlek a tehenek fenekéhez!

– Maga engem nem, Vaszi úr!

S mintha fázna a bal karja, jobbajával megdörzsöli, ola-

jos, koszos lesz egészen, sovány arcán is olajfoltokból zöldell ki a szeme. Ebben a mozdulatban valahogy erő van és elszántság; vagy csak a farmfelelős érzi ezt így? Megcsendesedik. Hirtelen haragú ember, eszébe juthatott közben, hogy neki most nem erre a traktoroslegényre, hanem a megkésett kocsánhordó fogatosokra kell haragudnia.

– Ilyenek ezek, kérem. Ha egy pillanatra elmegyek, már felborul a rend – mondja nekem mentegetőzve. – Mindjárt visszajövök, csak lássam, hol akadtak el azok a szekerek. Tessék megvárni, kérem... – mesterkéltan udvarias.

Eltűnik az épületek mögött. A traktor áll, a traktoros tovább dörzsöli a karját.

Kercsuj Márton a neve, harmincegy esztendő. Klézei lakos, onnan jár át ide, át a hegyen.

– Régi traktoros?

– Az eltelt hónap huszadikjától...

– Addig mit dolgozott?

– Mit csáltam? Fejő valék Klézsében. Azért monda ez a Vaszi úr, hogy visszaküld a tehenekhez. De kicsike ő ahhoz...

– Hátha nem ő a hibás – mentegetem félszájjal a farmfelelőst, de nagyon jólesik nekem Kercsuj Márton kifakadó önbizalma.

– Lásson a maga dolga után ő is. Nekem plánom van... gyon...

Vagyis teljesítenie kell a munkatervét, ha meg akarja kapni a fizetését. Hát még ha annál valamicskével többet szeretne keresni. Három gyermeke van odahaza, kicsik

---

mind. Ha Klézsében járok, ne kerüljem el a házát, invitál. A traktoros Kercsuj után érdeklődjek, mert Kercsuj több is van, traktoros csak ő egyedül. Kicsap szavaiból megint a friss gépészbüszkeség. A bogdánfalvi téveszben legfiatalabb a huszonhét traktoros közül. Csángó legények mind, egy egész csapatra való.

„Kicsike ő ahhoz...”

Este is hallom a szavak koppanását, a bennük feszülő szót és öntudatot, míg betérek a klézsei kocsmába, fent az országútnál, egy deci pálinkára. Égetett borra, ahogy itt a pálinkát nevezik. Öreg csángó-magyarok iddognak a pultnál, elkoccintjuk a vékony nyakú kupicát. Eszembe villan, hogy most ezektől az emberektől megkérdezhetném, biztosan emlékeznek:

– Igaz-e, hogy valamikor a logofet Klézse határában embereket fogott be az eke elé?

A logofet – tisztartó – említésére megáll kezükben a pálinkáspohárka.

– Kend ezt honnét tudja? – biceg felém egy öreg csángó.

– Olvastam...

A kezek meglódnak, az emberek felhajtják a pálinkát csöndben. Nem értem a szokatlan, közös szemérmességet.

– Nem volt igaz? – kérdezem ügyetlenül. Hiszen most hallgatnom kellene, együtt a hallgatókkal.

– Én voltam az egyik – szólal meg nagy későre a sánta. Most már beszédes: – A bojárnak megdöglöttek a marhái. A logofet azt mondta, sok parát ad, ha befogózunk az eke elé...

Hát ez a történet? Már valami roppant kegyetlenséget sejtettem benne.

– Megadta-e az ígért pénzt? – kérdezem tovább.

– Meg – felelte. Hozzám hajol: – Kérhetne még egy rendet újra...

Rendelek egy-egy decit, nyalogatom az enyémet. Erős, csíp. Vagy valami más egyéb csíp belül?

– Befogóznának-e újra? – támad bennem a pálinka sugallta ötlet.

A sánta úgy szólal meg, mintha váratlanul hozzáütötem volna.

– Miért fogóznánk be? Nincs elég traktor?

– Hátha valami filmhez kellene – folytatom. – Megfizetném én is. Több parát adnék, mint a logofet.

Kiiszom a kupicát, talán mert eközben nem kell az arcukat nézmem. Mire körülpillantatok, a sántával kettesben maradtam a pultnál. A többi csángó meg se köszönte az ingyendecit.

– Ne haragudjék meg az úr – mondja a sánta tiszteletudóan –, de effélével most nem csúfoskodnék senki Klézsében.

– Hát a logofet idejében?

– Az akkor volt...

★

Forrófalva, helyi elnevezés szerint Kákova, Nagypatakkal együtt gazdálkodik, közös termelőszövetkezetben. Dombra épült falu, templomtornya messzire állászik. Ahogy a forrófalviak mondják, tőlük rövidebb az út le a völgybe, a Szeretig, mint a Szeret medrétől fel ide, a faluig.

Előbb a községházára megyek fel, ha hosszabb is így az út, onnan ereszkedem majd alá Nagypatak széléhez, a termelőszövetkezet központjába. A tanácsház belső szobájában két embert találok csak, ülnek a padlóról felszálló friss pakuraszagban, tanakodnak valamin. Egyik a tanácstitkár, Csurár Márton, másik meg Barbus Antal, a Magyar Népi Szövetség egykori Bákó megyei funkcionáriusa, jelenleg nyugdíjas. Erről-arról kérdezgetem őket, mindegyre a téeszírodába igazítanak. Hajdanán a községháza volt a falu központja, most mintha csak azért állna itt ez az épület, kopott külsejével, rideg hivatalszagával, hogy a hajdani lázadásra emlékeztessen. Ide hozták volt az összefogott felkelőket, akik 1907 tavaszán kiosztották Exarcu bojár birtokát... Emlékeznek ma is, hogy a községháza belső szobájába vitték be a katonák a lázadás helyi vezetőit. Jajgatásuk, kiáltásuk áthallatszott a falakon, tompán, mintha pincemélyből jönne...

Csendes most nagyon a tanácsház, a szekrényekben – a festék lepattogzott róluk – némán gubbasztanak az anyakönyvek, kimutatások. Itt a számokká merevedő életet jegyzik a faluból: a hatezer lakost, ennyi és ennyi ingázót, amannyi szövetkezeti tagot, az ötven tévékészüléket, az adóhátralékokat – ezt nagy gonddal –, a házasságkötéseket, születéseket és halálozásokat. Az élet mozgását új vonzástérben, a termelőszövetkezet gazdaságközpontjában kell hogy megkeressem.

Külső képe is jó gazdákra vall. Állami birtoknak nézhetném, ahol van pénz effélére, olyan sok itt az épület: istállók, irodák, gépszínek. Masszív téглаistállók, s olyan rendben állnak egymás mellett, mint bennük

a barna foltos, apró növésű, szívós moldvai tehénkék. Igénytelen jószágok, itt ez a fajta honos, mivel kevés a legelő, ez pedig – ha muszáj – a szalmával is kitelel. De azért táplálóbba takarmányért több tejet ad ez a tehén is. Tejjel hálálja meg a jobb gondozást is, mert megérzi azt az állat, hogy milyen lélekkel áll mellette a gondozója. Forrófalván nemcsak a legelő, a szántóföld is kevés, egy lélekre hús ár jut, félholdnyi se. Az elnök, Eduárd Bálán agrármérnök, aki nyilván máshonnan került ide, de jól ismeri már a falut, azt mondja: ha kimegy a határba, egyik lábával egyféle minőségű földön áll, a másikkal másféle minőségűn. Apró parcellákra volt hasogatva a forrófalvi határ az 1945-ös földreform után, s a föld őrzi a más-más gazdagond emlékét.

– El sem tudja képzelni, mennyit kínlódtam én itt – folytatja az elnök, nagydarab, szálfá ember, dörgő hangú, de valahogy nem tudom elképzelni erőszakoskodónak. – Látja-e körben ezeket az épületeket, távolabb meg a szőlőtelepítéseket? A Szeret mentén is megnézheti öntözött földjeimet. Még sincs egyetlen lejnyi bankadóságom.

Erős gazdai öntudattal mondja mindezt – miként sok más faluban megfigyelhettem, birtokos esetben emlegetve földeket, állatokat: földeim, állataim! –, de mikor éppen erre gondolok magamban, hozzáteszi, hogy neki ezt nem köszöni meg soha senki. Nem lakik itt, Bákóból jár ki. Más agrármérnök csak ül bent a hivatalában, dirigál, s délutánonként dehogy lehetne megzavarni, elvégre mindenkinek van szabad ideje, csak a forrófalvi elnöknek nincs.

Visszaigazítom a szavakat a közös gyarapodás forrásaihoz: miből is telik?

– A jövedelemből – feleli meglepetten. – Miből egyébből?

– Hány százalékot szánnak évente beruházásokra?

– Úgy nagyjából negyvenet.

Majdnem a fele jövedelmet tehát!

– Ilyképpen aztán mennyi jut a gazdaságnak?

– Jut. Tavaly, az áradásos, nehéz esztendőben is majdnem húsz lej erő búzát, kukoricát és pénzt adtam munkaegységként. Nálam pedig sokkal több munkaegység felgyűl, ezt ne felejtse el. Jönnek ezek az asszonyok dolgozni esőben is, fagyban is, húznak ki az irodából, ha nem adok munkát nekik.

– S az idén mennyit osztanak?

– Én is osztok annyit, mint tavaly, még többet is szeretnék.

– Hát az építkezések, a beruházások aránya miként alakul?

– Mint eddig.

– Nem morognak az emberek?

– Reám? – És megnéz, őszinte meglepetéssel. – Hát magamnak építem ezeket az istállókat, gabonásokat, magamnak telepítem a szőlőt? Köszönjék meg, hogy töröm magam értük!

Nem kérdeztem meg a forrófalviakat, hogy hálások-e mérnök-elnöküknek. A hálához az is kell, hogy közel érezzük magunkhoz azt, akinek hálások vagyunk, hogy ne csak lássuk, de át is érezzük: sokat tesz értünk. A moldvai csángó-magyar lélekben távol él a mérnökök-

től, tanároktól, tanítóktól, a falvaiban tevékenykedő értelmiségiektől, s ezt a mérnökök őszinte igyekezete még nem tudta feloldani. Eduárd Bălanból az a vágy bukik fel, hogy munkáját a faluban elismerjék, tiszteljék.

De gondol-e arra, hogy csak az tud igazán tisztelni mást, aki ismeri saját munkájának értékét, egyáltalán tudatában van az értékeinek? A csángók dolgoznak, tudnak dolgozni, hiszen aki megszületett, annak dolgoznia kell, küszködni kell, így tanulták meg az élet rendjét. Ha nem dolgozhatnak, boldogtalannak érzik magukat. Ez az ösztönös munkavágy azonban úgy lett közös erő, hogy még nem vált egyéni öntudattá.

Csak munka legyen mindig, akkor a csángók nem panaszkodnak.

– A zöldséges a munkáskezek felhasználását is megoldotta – emlékezik Anatolie Untilă mérnök, a szőlőgazdaság vezetője, egy hetvenedik évében járó, de friss, jó kedélyű agronómus, aki a kezdet kezdetétől dolgozik itt, s nyugdíjasként is tovább maradt.

Az első esztendőkből jöttek hozzá az asszonyok, adjon munkát nekik. Hol adhatott volna munkát nekik? Most a száz hektáros zöldségesben még a dédnagyanyának is van mit dolgozniuk, kora tavasztól hóharmatos késő őszig. Télen aztán fonnak, szőnek.

– Sok helyen megfordultam – így Untilă mérnök –, de ilyen igyekvő asszonyokat ritkán találni. Mező, házi munka, az ingázó férj s a gyermekek ellátása. Forrófalon sok a gyermek.

– Mennyi ez a sok?

– Családonként hat az átlag.

Szemben a székházzal 25 hektáros gyümölcsös. Fiatal csemeték bekerítve, közöttük öntözőárkokat terveznek, hogy termőre fordulásuk után a szárazság soha ne tépázhassa meg az alma- és körtefákat. A Szeret mentén szintén vannak öntözött parcelláik – az elnök is emlegette –, nem is kevés: az új csatornák megásása után majdnem háromszáz hektár kap vizet a Szeretből. Az emberi okosság közelebb hozza a folyót a faluhoz. Ez a gyümölcsös pedig mintha azért állna éppen itt, szemben a gazdasági udvarral, hogy a forrófalvi csángók naponta láthassák, és a jövőbe pillanthassanak, ha a kertre néznek.

Egyik színben – pincének használják – forrófalvi borral kínálnak meg. Fajszlóból préselt bor, az új telepítésekről. Forrófalván ősidők óta természetesen szőlőt, de direkt termő, hitvány fajtákat. Csak Róka Mártonnak és Salamon Mihálynak volt valamikor oltott fajszlője. A háromszáz hektárnyi direkt termőből mostanra csak 36 hektár maradt, helyette pedig 256 hektárra fajszlót telepítettek. Kilencven hektár belőle 1970-ben fordult termőre. A forrófalviak – ha gyenge is volt az első termés – megízlelhették a különbséget.

Nem akadt egyetlen közülük, aki a „vackorbort” jobban szerette volna.

– Csak a művelődés dolgaiban szoknak hozzá nehezen a korszerűhöz, szebbhez – panaszkodik a mérnök.
– Művelődési otthon, a faluhoz illő, nincs még. Tervezik a felépítését. Addig az iskolában gyűlnek össze. A moziba ugyan eljárogatnak, de oda is gyéren és inkább a fiatalabbja. Az előadások iránt alig van valamelyes érdeklődés.

Később, míg a borospincében beszélgetünk, közelebb húzódik hozzám, s látom, hogy szeretne megtudni tőlem valamit.

– Nézze, én nem vagyok erről a vidékről... A Pruton túl születtem... Rég meg akartam már kérdezni egy igazi magyartól, egy erdélyi magyartól, mint maga, hogy kik is ezek a csángók?

– Kik lennének? Magyarok.

Várta, hogy ezt mondom. Kirukkol:

– Én azért ezt másként tudom.

– Hát akkor kik? – kérdezem, minden él nélkül.

– Nem tudom. De azt mondják, ők mondják, hogy nem magyarok... hiszen nem is tudnak magyarul...

Örülök ennek az „érvnek”, mert könnyen megcáfolhatom. Sokkal nehezebb dolgom támadt egy másik moldvai csángólakta faluban, ahol az ottani mérnök-elnök, nagy hatalmú, erélyes szavú, ellentmondást nem tűrő idősebb férfi, kereken kijelentette, hogy márpedig az ő csángói nem magyarok, nem is voltak azok soha.

– Mégis, mire alapozza ezt? – kérdeztem, mert jól ismertem a falu népének csángó-magyar tájszólását.

Meglepődött, hogy egyáltalán magyarázatot kívánok, nem elégszem meg a pusztá kijelentésével, nem volt hozzászokva az efféle okvetetlenkedéshez. Gondolkodott egy keveset, mondja-e, ne-e, de úgy látszik, a fölényérzet kibuktatta belőle a szavakat:

– Tudósok állapították meg.

– Milyen alapon? – kezdett megjönni a vitakedvem.

– Vérpróbák alapján.

– Erről eddig nem hallottam.

– Pedig így volt, biztosan így. Vért vettek ezektől az emberektől, és abból biztosan kimutatták...

– Nézze, vérből sok mindent meg lehet állapítani, de azt, hogy ki milyen nemzetiségű vagy anyanyelvű, ezt azért eddig még senkinek sem sikerült „kimutatnia”, legalábbis nem tudok róla.

– Márpedig így volt... emlékszem jól... fiatal voltam akkor, de azért emlékszem.

– S kimutatták a vérpróbák alapján, hogy nem magyarok a csángók?

– Igen, határozottan kimutatták.

– Mikor volt ön fiatal, mérnök úr?

– Ez mikor történt? Éppen harminc évvel ezelőtt.

– Vagyis a negyvenes évek elején. Mikor Antonescu marsall volt a diktátor... Az ő idejében?

– Ugyan, kérem! Fontos az, hogy ki volt akkor az államvezető? A vérpróba akkor is vérpróba marad, ha Antonescu idejében csinálták!...

Mondom, Untilă mérnökkel könnyebb a dolgom.

– Tegyük próbát – indítványozom –, hogy tudnak-e a maga emberei magyarul.

– Tegyük – egyezik bele szívesen.

Nem kell ehhez messzire mennünk. Negyvenesztendős férfi tesz-vesz a hatalmas hordók között. A pincemester, Farczădi Márton.

Untilă mérnök kérdezi tőle:

– Milyen nemzetiségű maga, Márton?

– Katolikus vagyok.

– Jó, jó, de milyen nyelven beszél otthon?

– Csángóul.

– S a csángó nyelv nem magyar nyelv? – szólok közbe.
Előbb a mérnökre néz, aztán reám, bizonytalan:
– Azt mondják, hogy nem.
– Kik mondják ezt?
– Meg hogy nem értjük meg vele magunkat a magyarokkal.

– Látom, jól megértett engem.

– Meg.

Odamegyek az egyik hordóhoz. Megkocogtatom körbefutó vaspántjai közül az egyiket:

– Ezt hogy mondják csángóul Forrófalván?

– Abroncsnak hívják.

– Na látja-e, Farczádi Márton. Olyan szépen mondta ezt, hogy Arany János is megirigyelhetné. – Eszembe jut, hogy nem nagyon hallhatott valaha is Arany Jánosról, másként folytatom hát: – Mi, székelyek, akik ugye biztosan magyarul beszélünk, ráfnak mondjuk. Mennyivel szebb szó az abroncs!

Elmondom ezt, lefordítom Untilä mérnöknek.

– Most már kezdem érteni – így ő nagyon őszintén.

Elkoccintjuk poharainkat, tele forrófalvi savanykás borral. Jókedvet ad a bor, nem folytatom a vitát, pedig hozzátehetném, hogy mások megbecsüléséhez, magunk megbecsüléséhez ez is hozzátartozik: saját nemzetiségi tudatunk.

Különben ennek éppen a fordítottja esett meg velem Klézsen. Másutt is találkoztam, éppen fiatal iskolás gyermekek, most serdülő legények körében az ébredező csángó-magyar tudatossággal. Istók Márton tizenhárom esztendőös fiával, Pévelkével jó barátságba kerültem tava-

lyi barangolásomon. Kedvenc szórakozása – miként megírtam volt róla – a gitározás. A múltkoriban elszakadt a gitár egyik húrja.

– Mind havalygattam magamat, anyám es havalygattott...

Látszott rajtam, hogy nem értem, csak sejtem a szó jelentését.

– Mit csináltál, Pávelke?

Meglepődött, egy pillanatig tanácstalan volt, majd a tizenhárom esztendőes gyermek nyíltságával kérdezte vissza:

– Hát maga nem tud magyarul?

S készségesen lefordította nekem román nyelvre, ha már ugyebár nem értek magyarul, hogy a havalygatás vigasztalást jelent.

Számára csak az ő beszéde igazi magyar beszéd.

★

Csurár Mártonnal, a forrófalvi tanácstitkárral az ingázókról beszélgetek. Kiderül, hogy a számokat és a sorsoakat egyképpen jól ismeri.

Száz kilométerekre innen találkoztam csángó ingázókkal, vasútnál, építkezéseken dolgozó forrófalvi kőművesekkel és napszámosokkal.

– Hozott-e haza, csalt-e vissza a termelészövetkezet vándorló csángókat Forrófalvára?

– Az idősebbek közül elég sokat. Akik meg is fáradnak a múlt időben.

– A fiatalabbak sorsára nem hat ki a téesz?

– Már hogyan hatna ki?

– Úgy értem, a falujuktól messzire dolgozókéra is?
– Én is róluk beszélek. Ezek régen bármilyen munkát elvállaltak. Csak munka legyen az, és pénzt adjanak érte. Most meg válogatnak. Márpedig az válogat, akinek van miben válogatnia.

– Munka is többféle akad most mindenfelé...

– S főként tudják, hogy ha akarnak, hazajöhetnek, itthon is meglesz a kenyerük. Nagy érzés ez, tudom magamról.

Később eszébe jut:

– Látott-e már rekecsényi ingázókat? Rekecsényről való napszámosokat?

– Miért kérdezi éppen a rekecsényieket?

– Náluk nincs szövetkezet. Dombos vidék, köves talaj...

– Találkoztam velük...

– Hasonlítsa össze őket a forrófalviakkal, s meglátja a különbséget.

Brassó mellett, Feketehalomban beszéltem volt rekecsényi napszámosokkal, öten közülük Mihályi Domokos székely csapatában dolgoztak. Tőlük hallottam, hogy falujukból Csíkszeredában is dolgoznak az építkezésen. Így jutottam el egy bozontos szemöldökű, erősen ráncos arcú, őszülő férfihoz. A pirosság is, amit a szél csalt az arcára, a mosoly is, a szomorúság is beleszorult a ráncai közé. Ezért maradt olyan mozdulatlan az arca, míg tekintetében az érzelmek vibrálását lephettem meg. Egy legényke is odajött hozzám a betonkeverő gép mellől, az öreg fia volt, együtt indultak el hazulról, „kettődik hete” éppen.

– Bálint Mihály bácsi mondá, hogy jó itt, csálnak nagy házakat. Mondám tátijának, jöjjön, menjünk ki oda.

A moldvai csángó „kimegy”, ha Erdélybe indul.

– Ki ez a Bálint Mihály bácsi, fiam?

– Nem ismeri? – csodálkozott, mintha a városban is úgy ismernék egymást az emberek, mint náluk odahaza, Rekecsényben. – Itt van ő es egy másik santiéren.

Kéthetente hazajárnak a rekecsényiek családot látni, pénzt vinni, tisztát hozni. Megtárgyalják ilyenkor, hogy hol milyen sora van a csángó telepinek. Rekecsényben szinte mindenki telepi lett. Ez a csupa ránc ember két esztendeig vasúti pályamunkás volt Comănești-ben. Aztán Bálint Mihály, vagy inkább a szeredai építkezések híre idecsalta.

– Hogy tetszik ezen az új helyen?

Megint a fia felelt helyette:

– Jó itt. Még minerálvíz es van, azt isszuk.

– Borvizet, zsögödit? Forrása közel a szállásunkhoz...

Helybenhagyólag bólintott az apja.

– S az emberek? – faggattam.

– Az inzsellér úr elébb nem akart béprimilni. De csak béprimilt, tátijával együtt.

Talán azért nem akarta felvenni a mérnök, mert túlságosan gyermeknek tűnik? Apja mellette mintha egy századdal volna öregebb, a nagypja, a dédapja lehetne, így, kinézésre.

– Hány testvéred van otthon?

– Éppeg haton vannak.

– Te lennél a vakarék – véltem.

– Az mi? – lepődött meg.

Nem értette a szót, csak nézett értelmes, barna szemével. Sok új szót tanult, mióta Szeredában dolgozik. A vakarék szót azonban eddig nem hallotta.

– A legkisebb gyermekre mondják – magyaráztam meg.

Most az apja szólt, úgy érezhette, hogy ez az ő dolga, nem a gyermeké:

– Nem János a legapróbb – s a legénykére mutatott. – Ő éppen a legnagyobb a hét közül.

– Hány éves akkor maga, Anti bátyám?

– Ötvenegyet töltöttem... De később házasodtam, annyi. Mikor házasodni kellett vóna, bévíttek a militáriába, utána fogság jött, s futott az idő.

Úgy mondta ezt, mintha szégyenkeznie kellene katonáskodása miatt. A korban hozzá illő rekecsényiek közül sokan nagyapák már. Az idő elfutott, s most emiatt is ő restelkedik, pedig mikor volt úr az idő fölött egy rekecsényi csángó szegény ember, akinek annyi földje sincs otthon, hogy a család kenyerét megteremje, vándorolnia kell, ha a gyermekeit el akarja tartani.

– Maga még nem felelt nekem, Anti bátyám: hogy tetszik itt? A fia először jött el a falujukból, de maga rekecsényi mérce szerint afféle „világot látott” ember.

– Magas hely ez...

– Ezt hogyan érti?

Szétmutatott a dombon: úgy, ahogy hallottam. Hegyvidék.

– Fúj örökké a szél?

– Há... – vagyis: igen, fúj.

– Koszt, lakás?

– Megvóna...

Zsögödön munkásszálláson alszanak, kantinban kosztolnak. Tizenkét para, vagyis tizenkét lej ennek az ára naponként, ezért három étkezés jár.

Várjunk, mert így sohasem fog színt vallani. Másként próbálkoztam:

– Eljönne-e ide lakni?

Felkapta a fejét, tekintetében különös fények vibráltak fel, de nem válaszolt. A fia türelmetlenül serényítette volna apját válaszra:

– Azt mondta vót, táti, hogy jó lenne itt lakni...

– Csak úgy mondtam... – védekezett, mintha bajtól tartana. – Nehéz elmutálni Rekecsényből. Ott a ház, hitvány az, de ház. S a föld is ott Rekecsényben, a Kotyorhegyen.

Úgy említette – mentegetőzősként, hogy miért nem költözhet el a falujából – az otthoni dülőnevet, ezt a Kotyorhegyet, mintha velem járt volna ki oda pityókát kapálni, tehát én is tudnám, milyen föld az. Úgy beszélt velem váratlan ötletemről, amelyet a csalafintaság hívott elő belőlem, hogy kitudjam, szereti-e a telepi életet, mintha a testvére, még inkább a fia lennék, s ezt az ügyet feltétlenül meg kellene tárgyalnunk egymással.

– János, a fiam – s mutatta is, hogy kiről van szó –, szívesen itt maradna. Ha valami iskolába bé lehetne tenni. Sofer akarna lenni, ha lehetne. Jusson neki es egy morzsa kenyér.

A „morzsa” darabot jelent Rekecsényben.

– Huszonegy augusztusban leszek tizennyolc esztendő – egészítette ki gyorsan a fia. – Azt mondják, akkor már béprimilnek.

– Jó szívvel engedné-e el a fiát?

Az ezer ránc most megmozdult, mint földrengéskor a hegyek:

– Hát... ide elengedném. Szép város, jók az emberek. Meg sok a motor, s a fiam szereti azokat...

Mégis kicsaltam hát belőle ezt a szemérmes vallomást! De akkor döböntem arra, hogy ez immár kötelez. Engem s talán még inkább a várost, amely szép, s amelynek lakói jók, őszereztük. A ráncos arcú rekecsényi és a fia szavamon foghat: na, hol kell beiratkozni ahhoz az ittmaradáshoz?

– Hány osztályt jártál, János? – kérdeztem, mintha máris a sofőriskola felvételi űrlapját tölteném ki.

– Kijárta a nyolc iskolát... – felelt az apja helyette. – Nyolc iskolát... met én csak egyet, azt se egészen. De ő kijárta a nyolcat. S szereti a motorokat...

Szinte már esdeklelt a fiáért. Ki tudja, hányszor hányták-vetették meg odahaza, hogy a János fiút valami iparra, mesterségre kellene adni. Vagy sofőrségre, sofört Rekecsényben is láttak eleget, s a sofőrségben lassan a családi vágyak és reményések sűrültek egy szálba össze, mint guzsalyról a megfont gyapjú.

Kérdeztem a nevüket, hátha valamelyik szeredai barátomnak a figyelmébe ajánlhatnám őket.

– Bulai Antal – így az öreg.

– Bulai János – így a fia.

Előbb Bitait értettem, s visszakérdeztem.

– Nem Bitai, hanem Bulai, így írják le – bizonytalanodott el az öreg. Úgy mondta ezt, mintha tőle igazán lehetne a neve Bitai is, bármi a világon. Soha nem törő-

dött sokat a nevével. Az a jegyzők dolga volt, hogy mit írtak be a községházán. Azt írtak be s úgy írtak be mindig mindent, ahogy ők akarták. A csángó ember meg a vállát vont. A falujában úgylis ismerték az apja után, nagyapja után. A névből soha nem lehetett megélni fent, a Kotyor-hegyen, azon a 75 rúd földön, ami alig tesz ki másfél hektárt, két és fél holdat. Sovány földből nagyon kevés ez, a rekecsényi föld pedig olyan sovány, hogy még szövetkezetet sem volt érdemes alakítani rajta.

Otthoni dolgokról, a családról, az apróbb gyermekekről faggatóztam, s Bulai Antal arról is meg-megfeledezett, hogy a betonkeverő gép felé lessen. A csoportvezető hagyta, hogy nyugodtan diskuráljunk, csak az elején csodálkozott el, amiért éppen ezzel a Bulai Antallal akarok elbeszélgetni, tudna ajánlani ő régebbiről itt dolgozókat...

János, a legényke közbekotyogott:

- Mondja – ez nekem szólt –, s oda para kell-e?
- Mihez kell-e pénz, János?
- A sofereskolához.

Mind oda járt az esze, visszaszállt, mint méhek a májusi virágokra.

Szép, értelmes barna szeme volt, csak parája, pénze nem.

De hát a sofőrséghez éppen jó szem kell, nagy szívósság és a gépek szeretete.

Mikor elköszöntem, ezerráncú Bulai Antal a fiára nézett, aztán reám:

- Azt az iskolát ne felejtse el...

Szaggatott beszédében, nehéz, suta mozdulataiban

benne ült, szinte felsírt belőle a gyámoltalanság. Elcszogott a betonkeverő gép felé. A fia utánaindult, tisztelttudóan ment mögötte, pedig nem is akar a nyomában járni. Jókedvűen firtgett-forgott, mint bocs a medve körül...

★

Képzeletem egy másik arcot hív elő, a bákói fémpari szakiskolában találkoztam össze vele. Mondták róla: saját autóján jár be a városba dolgozni, tanulni.

Középtermetű legény, hosszúkás, sima arc, értelmes, zöld szem. Pista Antal a neve, huszonnégy esztendő. Nicolai Bălcescu a faluja, az első község Bákótól délre.

– Hol dolgozik?

– A fabrikában.

– Mióta jár be a gyárba?

– Éppen hét esztendeje.

– És mióta jár az estibe?

– Ide négy éve.

– Nős?

Ingatta a fejét:

– Előbb az iskola.

– És az autó – tettem hozzá.

– Hét esztendeig gyűjtögettem a parát! Mióta fabrikába járok. Táti és mámi adta az ételt, én csak tettem félre.

– Tátija hol dolgozik?

– Bălcescuban, cipész – felelte, még meg is nyomta a cipészt.

– És a mamija? – kérdeztem meg az anyjáról; a szón egyébként elcsodálkoztam. A moldvai csángó-magyarok

---

az apjukat tátinak szólítják ugyan, de az anyjukat majdnem mindenütt édesanyámnak. Bálcescuban, úgy látszik, más a szokás.

– Mámi honjában van.

Vagyis odahaza, a háztartásban dolgozik.

– Milyen márkájú kocsit vásárolt?

– Daciát. Jól fut.

– Mutassa meg, hadd lám. Itt van, az iskola előtt?

Csodálkozva néz meg:

– Ilyenkor nem járok vele. Kímélni kell. Fagyos reggeleken csúszik az út. Busszal járok be. Bálcescu nincs messzire.

– A faluban van-e még valakinek autója?

– Hogyne lenne. A papunknak is, meg Kósa Demeternek.

– Kósa Demeter kicsoda?

– Sofer. De van még, vagy tíz kocsi van összesen.

Tanulásról kérdezgettem. Magabiztosan felelgetett. Könyvekről, színházról, filmekről, újságokról érdeklődtem. Akadoztak a válaszai, majd mind nagyobbakat hallgatott. Durva posztóból készült nadrágját simogatta, mint a falusi iskolás gyermekek szokták, ha nem tanul-ták meg a leckét.

Órára hívta a csengő. Megkönnyebbülten köszönt el.

Tudom, jól tudom, hogy Pista Antal példája egyáltalán nem jellemző, az autóval, a szakmai iskolával. És a nagy kulturális, műveltségbeli úrökkal, társul az autóhoz, iskolához. A civilizáció az ő életében mindenképpen jóval megelőzte a kultúrát, ha ugyan az autó egyér-

---

telmően civilizációt jelent. Nem egészen jellemző példa, de ilyen is van. Jó, hogy van. Örvendek Pista Antal autójának, még inkább biztos gyári munkahelyének.

A csángók „ingázása” régebbi, mint a szó maga, legalábbis ennek mai értelme. Szokás volt ezen a tájon régóta, hogy a férfiak felkerekedtek, csoportosan jártak az országot, alkalmi munkákat vállaltak, napszámoskodtak, résziben vagy pénzért arattak, szőlőkben dolgoztak. Különösen a szőlőgazdaságokban látták szívesen őket, nehéz kapáláskor. Forrófalva, Klézse, Bălcescu község, Lujzikalagor, Lészped csángó férfinépének java része évtizedekkel ezelőtt is ország vándora volt, mondom, s így a földművesmunka nagy része meg a ház körüli tenivaló az asszonyokra maradt.

Ez a vándor napszámoskodás továbbra is szokásban van, de a moldvai csángó falukban megjelent a másféle ingázó, aki vagy szakmunkás, vagy szakképzetlen alkalmazott a közeli üzemek valamelyikében. A Bákó környékiek a megyeszékhely gyáraiba, az északi csángók a románvásári csőgyárba, a Tatros mentiek az új vegyi üzemekbe járnak el dolgozni. A csángó faluk társadalmában ugyanaz a folyamat megy végbe, mint országosan: falun lakó, városba bejáró ipari munkásság alakul ki, itt talán még gyorsabban, mint más moldvai vidékeken. Ennek az oka pedig az, hogy a csángó falvak majdnem mind közel esnek egy-egy, időközben erősen iparosított városhoz. Az építkezéseknél, de bent az új üzemekben, a gépek mellett is szívesen fogadják a szorgalmas csángó

férfiakat. Ezek a férfiak aztán szinte teljes egészében kikapcsolódnak a falusi munkából, érdeklődési körük is alaposan megváltozik. Bizonyos átrétegeződés észlelhető közöttük, ugyanakkor mindinkább fölényben érzik magukat az otthon maradottakkal szemben.

De hát alig marad otthon férfiember! Az is traktoros vagy fejő, állattenyésztő, esetleg brigádos. Klézsén 1971-ben egyetlen férfi aratott a mezőn: Benke Zsuzska János.

A gyáristák útja szinte soha nem vezet vissza a termelősövetkezetbe. Valóságos esemény volt nemrégiben, hogy Duma János a bákói papírgyárból visszatért Bogdánfalvára, mezei munkásnak. A másikféle csángó vándoroké, a távoli szőlőkben kapásnapszámot vagy a meszsze távolban vasúti pályamunkát végzőké már hamarabb visszafordul. Különösen az öregebbek hagynak fel szívesen a vándorlással. Hazavonzza őket a termelősövetkezetek többségében bevezetett fix fizetés. Forrófalván egy-egy állatgondozó havi fixe tavaly 1600–2400 lej is elért. Nicolae Bălcescu községben csak ezer lej a havi fix az állattenyésztőknek, de itt többet osztnak év végén. Mindenki persze nem lehet állatgondozó, Bălcescu községben azért vannak szép számmal, s itt a mezei brigádok tagjai is fix fizetést kapnak, ha nem is havonta, de két hónaponként.

Diószén az egyetlen Bákó környéki csángó falu, ahonnan alig ingázik valaki. Vagy hat-hét férfi összesen. Akadály a városba bejárásuknak a Szeret is, amelyen most sincs híd, csak komppal lehet átkelni a vízen, ezért Diószén ma is félreeső falu. De fontosabb körülmény az, hogy a diószéniek jó építőmesterek voltak mindig, most

---

is azok, s így otthon lehettek iparosok is, földművesek is. A diószéni építőmesterek felvállalják az építőmunkát az egész környéken, az istállók, a magtárak, a székházak az ő kezük munkájával emelkednek. Diószénben – itt legalább – a férfiak a mezőre is kimennek, aratáskor, kapáláskor megfogják a munka végét.

Munkaerő-problémát különben a csángó férfiak tömeges ingázása sem okoz. Az asszonyok odahaza mindent elvégeznek helyettük.

Mindenütt nem is tudnak mindig elegendő munkaalkalmat biztosítani a csángó faluk asszonyainak, dolgozni akaró gyermekeinek. Jelentkezik egy másféle feszültség, ellentmondás, amely mindinkább megnyilatkozik a moldvai csángó faluk életében: az ingázó, gyári munkás férj, és az otthon, mezőn dolgozó feleség szintkülönbségének nagy eltolódása. A csángó házakból eddig nem hallatszott ki a családi zsörtölődések zaja, mostanság már az utca előtt sem szégyellik a veszekedéseket. S ezek nem is mindig az anyagiak miatt csapnak fel. Hajdanán a csángó házakban a pénzt a férfi kezelte, gyűjtötte, tette félre megszállottan, hogy földet vehessen rajta. Mióta a föld a közös gazdaságé, az egyén számára többé nincs értéke, a pénz kezelését az asszonyok vették át. A férfiak a termelőszövetkezet megalakulása utáni első években odadobták a gyeplőt az asszonyok kezébe: csináljatok a pénzzel, amit akartok, úgyszincs többé értelme a gyűjtésnek... Az asszonyok anyagi emancipációjukat költekezéssel kezdték. Járták a falusi és városi boltokat, vásároltak szükséges holmikat, de azt is, ami éppen megtetszett nekik. Amit azelőtt soha nem tettek

volna. Ez csak rövid ideig tartott. Most az asszonyok verik fogukhoz a garast, jobban, mint hajdanán a férfiak, csak azt nem tudják, miért és mire gyűjtenek.

Az ingázó családokban a férfi a városi civilizációt hozza haza (ami egyben még nem is kultúra!). Otthon is mindjobban ehhez szeretne igazodni. Az asszonynak ez sokszor ingerlően idegen. A csángó üzemi munkás rendszerint nem költözik be a városba, alig néhány fiatal vált állandó városi lakossá. Ha lakást kínálnak a tömbházban, akkor is ritkán élnek a lehetőséggel. Erősen köti őket a falu közössége, de ezt a faluközösséget, szokásait, hagyományait belülről akarják megváltoztatni, egyelőre inkább csak ösztönösen.

Ezt az életérzést fejezik ki Lakatos Demeter versei is. Java életét városban élte le, versei mégis akkor igazán üdék, őszinték, szépek, mikor a falusi világ képeit festi, az *Ómagyar Mária-siralom* nyelvi bájával, hamvasságával. Magyar nyelve ilyenkor pompás virágokat terem.

*Kacag a mező, mint egy nagy lány,
Egy szip himesz ingvel hátán.*

Ő maga költői tudatossággal

*Fűzi a csillagokat koszorúba
Ész illatot keresz minden burjánba...*

Szabófalva fölött – az ő víziójában – a „*Napnak patakban úszik képe*”. S a gyári fűtő, ha munkából hazatér, virágokkal beszélget a pataknál.

Legnagyobb haladás a csángó faluk közül az anyagi gyarapodásban, a műszaki fejlődésben, a korszerű gazdálkodásban Nicolae Bălcescu községben tapasztalható, a hajdani Újfalú, továbbá Bogdánfalva és Trunk együttes szövetkezetében.

A csángó szorgalom, a megszállott munkavágy aratott itt igazán jelentős, de ösztönös győzelmet.

– Itt voltam az indulásnál is, tíz esztendővel ezelőtt. Ide neveztek ki agrármérnöknek – emlékezik Dumitru Asaftei, a termelőszövetkezet elnöke. Negyvenéves, szemüveges, sovány férfi, barna szem, félrefésült haj, elkeskenyedő áll. Nyílt, őszinte ember benyomását kelti. Mérnöki pontossággal és a kívülálló, városi ember – Botoşani városában született, ott nőtt fel, Bákóban él, onnan jár ki Bălcescu községbe – tárgyilagosságával idézi fel az indulás körülményeit. Hová, merre fordítsák a falu szekerének rúdját? A mérnököktől, a városról kijáró pártmunkásoktól függött ez, a tagságnak valahogy mindegy volt, merre kell most már mennie. A négyezer hektár földre 1450 család jutott, de e földterületből csak 1900 hektár a szántó. Ezenkívül: terméketlen domboldalak, leromlott legelők, vízjárta Beszterce-mart, szalmatetős házak, s valami bénító rövidzárlat az emberekben.

Mire is lehetett itt igazán építeni?

Asaftei mérnök jó emberismerő, hamar látta, hogy a legnagyobb lehetőség, a legértékesebb közös vagyon nem is a föld, hanem az emberi szorgalom. Próbát tett, és meg is döbbsent tőle: ezek az emberek akkor is önkínzó igyekezettel dolgoznak, ha nem látják a célját, vagy ha

éppen értelmetlen, amit csinálnak. Századokon át idegeikbe ivódott a mindennél előbbvaló munka fegyelme és alázata.

A mérnök tehát a csángók, illetve mindinkább a csángó asszonyok két kezére alapozott, a férfiak innen is ingázni kezdtek be a városba. Jöttek a termelészövetkezetbe dolgozni még a szoptatós anyák is, letették a föld végébe pólyába bugyolált gyermeküket, időnként oda-szaladtak, hogy „seset adjanak” nekik. Lakatos Deme-ternek van egy szép verse a szoptatós asszony aratásáról. Rózsa, a csángó asszony aratás közben, míg a sarlóval hajladozik, szinte a munka ütemére csitítgatja síró fiacskáját, hogy hallgasson el, ne bőgjön, a kenyeret kell most sajnálni. S mikor lefogy a búza:

*Kacagva szopik buba
Kacagva
Zanyja gyönyörködik
Kévékbe...*

Immár a búzát nem sarlóval aratják a csángók földjén sem, de például kapálás idején – ott a kézi munkára szükség van most is – ez a kép újra meg újra ismétlődik.

Három mérnök dolgozik Bălcescu községben, az elnökkel együtt négy. Bármilyen merész tervük támadt, a csángó asszonyok megvalósították. A közös vagyon 1971-ben már 21 millió lej volt – asszonykézzel összehordani nem kevés. A környéken egyetlen termelészövetkezetnek nincs ekkora állóalapja. Igazi „csángó szorgalom-

mal” végzett tízesztendei munkája után – reggel 7-től este 11-ig tart a napi munkaideje, télen is – Dumitru Asaftei jogos elégedettséggel nézhet szét az újfalui és bogdánfalvi határban. Öntözőárkok mellett megyünk, megjegyzi, hogy egész Bákó megyében náluk természetek először öntözött kukoricát, 1969-ben. Négy kilométeres vezeték hozza a Beszterce vizét a földekre, a fele nyílt árok, másik fele földbe ásott csőrendszer, összesen 219 hektárt öntöznek, az egész zöldségest, továbbá a kukorica-, a búza- és a répaföldek egy részét. Az öntözött kukorica 80–90 mázsát ad hektáronként, az addigi 30–60 mázsával szemben. Igaz, az öntözés hektáronként mintegy 500–550 lejmel megdrágítja a kukorica termesztési költségét, de ugyanakkor 1500 lejmel növeli a jövedelmet. Asaftei mérnök belemelegedik az érvelésbe, mintha a termelőszövetkezet vezető tanácsában vagy a közgyűlésen bizonygatná a nagy beruházások hasznosságát. A közgyűléseken nincs is szükség ilyen heves érvelésre, alig támad vita, a vezető tanácsban még igen néha. Igazi vita csak a mérnökök között szokott kialakulni, a tanácsbeli falusiak alig-alig szólnak közbe. Mintha nem is az ő pénzükről döntenének, nem is az ő falujuk jövője körül csapnának össze a vélemények. Szemük ide-oda rebben, mintha nem tudnák követni a számok, érvek röpködését.

Bălcescu község termelőszövetkezetében 1971-ben a jövedelem 36 százalékát fordították építkezésre, szőlőtelepítésre, állatvásárlásokra. A búzatermesztést teljesen gépesítették. Különösen nagy összegeket költöttek az utóbbi időben a bogdánfalvi szőlészetre. Három év alatt

250 hektár szőlőt telepítettek, Leányka és Rizling fajtákat. A termelőszövetkezet előtt is szőlő termett a bogdánfalvi dombokon, a talaj és az éghajlat nagyon alkalmas erre, de direkt termő, oltatlan szőlőt termesztettek. Az oltott szőlő kétszer annyi termést ad, a jövedelme pedig négyszer akkora. 1971-ben több mint hatmillió lejt a bogdánfalvi telepítések emésztettek fel, felét a saját alapjaikból állták, másik felét bankkölcsönből. Visszaérünk a gazdaság üzemközpontjába, az állattenyésztő részlegre. Modern istállók, ahová csak köpenyben, lábbelinket fertőtlenítvé léphetünk be. Tíz marhaistálló épült Újfaluban és Bogdánfalván. A termelőszövetkezetnek ezer szarvasmarhája van, ebből hatszáz fejőstehén. Külön farmon tenyésztik a „piszlenyeket” – ahogy a csángók a csirkéket mondják. A termelőszövetkezetnek hét teher- és egy személyautója van, két traktora, belső vontatásra. (Mert a mezei munkát az állam erőgépei végzik továbbra is.) A jövedelemből nemcsak idehaza építkeznek, hanem betársultak három szövetkezetközi megyei vállalatba is. Az egyik ezek közül marhahizlalda Szászkúton, a cukorgyár mellett, a másik gépjavító vállalat Bákóban, a harmadik tojástermelő gazdaság lesz, a telephelye nincs még kijelölve. A közös marhahizlalás a cukorgyár mellett jó üzletnek ígérkezik (nem a melaszt szállítják el a gyárból a gazdaságokba, hanem az állatokat hizlalják a gyár közelében), távlati hasznot ígér a tojástermelő vállalkozás is. A gépjavító vállalatra azonban Asaftei mérnök erősen bosszankodik. Negyedmillió alapítórészvényt fizetett be a téesz, a gépeit mégis drágábban javítják meg, mint más hasonló vállalatban.

– Miért vagyok én akkor részvényes ott, mondja meg nekem? Miért fizettem be a negyedmilliót? – vitázik velem is, mintha tehetnék róla. Egyes szám első személyt használ ő is, de nála ez nem fölény, hanem azonosulás a termelőszövetkezet érdekeivel, a tagság pénzével.

– Ön tíz esztendeje dolgozik ebben a termelőszövetkezetben. Láttam, tapasztaltam, hogy jól ismer mindenkit, valamennyire magyarul is megtanult.

– Szinte mindent megértek. Csak válaszolni nem tudok. Az asszonyok sokszor magyarul szólnak hozzám.

– Szeme előtt futott el tíz esztendő. Mit tart legnagyobb változásnak a falu népének életében?

– Felsorolhatnék egy hosszú kimutatásra való adatot. De az ilyen kimutatások nem mindig mutatják meg a lényegét. Habár a számok is igazak, például az, hogy a község lakóházainak egyharmada az utóbbi évtizedben épült. Minden házban láthat rádiót, sok helyen televíziót. Az aragázkályhát nem ismerték, most a háztartások 97 százaléka ezen főz. Gyakorlatilag az egész falu. Csak egy-két öregasszony nem tud megbarátkozni vele. Mikor idekerültem, két varrógép volt az egész községben, most az asszonyok egyharmada saját gépén varr. Mert a ruhaneműt maguknak is, részint a férfiaknak is, a csángó asszonyok – egy-két évi kiesés után – ismét maguk varrják. Csak már nem kézzel, hanem géppel. Próbálja az ember meggyőzni őket, hogy a gyári ruha, a bolti holmi olcsóbb. Nyomban kiszámítják, hogy viszont drágább. Kipróbálták.

– Csakugyan drágább a bolti holmi?

– Ha a saját munkájuk értékét nem számítják bele az

előállítási árába, akkor igen. Úgy számítják, hogy ha nem dolgozik az ember, akkor is telik az idő, akkor is szalad a nap, szalad az élet, hát inkább teljék munkával. Nézze meg a háztáji teheneiket...

– Elfelejtettem megkérdezni, pedig lényegesnek tartom: hány tehen van egyéni tulajdonban, háztáji gondozásban?

– Pontosan ezer.

– Tehát 1450 család, ezer tehen.

Minden harmadik családnak nincs saját tehen.

– Szerintem mindenkinek volna gazdasági ereje, hogy tehenet tartson. Aki nem tart, az nem szeret bajlódni vele, vagy nincs hozzá munkaerő a házban, mindenki ingázik, csak az asszony jár a téeszbe dolgozni. Mert olyan család nincs, amelyikből valaki ne dolgozna a gazdaságban... Érdemes lenne megnézni a háztáji teheneiket. Tizenkét liter tejet is megadnak, falusi átlagban.

– És a téeszben mennyi az átlagos tejhozam?

– Hét liter. Csakhogy a saját istállóiban valósággal babusgatják a teheneket. Jobban, mint a pólyás babát. Tejet azonban nem isznak, csak a gyermekeknek adnak. Beviszik a tejet Bákóba, három, három és fél lejt kapnak literjéért. A csángó asszonyok napkelteig már megjárják a várost, ellátják a ház körüli tennivalókat is, és jönnek dolgozni a mezőre.

– Más vidékeken az a panasz, hogy nyolc órára jön a kapás népség, mintha hivatalba járna.

– A szorgalom itt változatlan. Az átlagnorma száz, de a legtöbben négyszer ennyit dolgoznak évente. Nem tudom azonban, hogy ezzel közelebb kerültek-e úgy iga-

zán, lélekben a közös gazdasághoz. Néha az a benyomásom, hogy egyik-másik nem érzi: a magáén dolgozik, nem a bojár földjén. Az emberek többsége magába forduló, csigaéletet él, mint régen. Látja, ezekre nincs rubrika a kimutatásokban.

Klézsén is ugyanezt a csigaélet-hasonlatot hallhattam a tavaly...

– Úgy tűnhetnék, hogy nekünk, mérnököknek még jó is ez a közöny – folytatja a Bălcescu községbeli elnök, sovány álla idegesen megrándul. – Hát én nem szeretem a közönyös embereket. Inkább veszekedjenek, inkább legyenek igazságtalanok velünk, mérnökökkel. Kinek jó az, ha bármit megparancsolhatok nekik?

– Lélek görcse, az oldódik nehezen...

Egy pillanatra meglepődik ezen, hallgat. Nézzük egymást csendes békével, őszinte szándékkal, de gyanakodva.

– Lélek görcse? Lehet, hogy igaza van... Amit eddig felmutattunk, azt csak a szorgalom érte el itt. Mennyivel többet érhetnénk el itt, ha öntudat is társulna melléje.

Most már meg sem tudnám állítani, úgy nekimelegedett:

– Mert a szorgalom, amire kezdetben oly biztosan építettünk, akadállyá is válhatik. S ha nincs öntudat, nehezen tudjuk az ilyen akadályokat legyőzni. Jöjjön el a raktárba, tele van vegyszerrel. Gyomirtó vegyszerrel. Nem használjuk. Egyszerűen azért, mert akkor nem kell kapálni, és milyen munkát adjak az asszonyaimnak? A saját földjükön, a saját falujukban, a saját gazdaságukban mégiscsak joguk van ahhoz, hogy dolgozzanak.

Újfaluban, Bogdánfalván kézzel kapálják a kukoricát, a krumplit, nem vegyszerrel irtják a gyomot. A világ jó néhány tudósa mind nagyobb aggodalommal beszél arról, hogy a mezőgazdaság kemizálása, a vegyszeres gazdálkodás állandóan, rendszeresen és mindjobban mérgezi az élelmiszereket. Ennek pedig meglesznek a következményei, ha nem is most, a következő nemzedékek életében valamikor...

Mondom ezt Asaftai mérnöknek.

– Ez így igaz, csakugyan világjelenség. De a modern mezőgazdaság nem jövedelmez vegyszerek nélkül. Az idén 35 lejt fizetek egy munkaegységért, jövőre 40 lejt szeretnék. De egyszer majd nem emelhetem tovább a munkaegység értékét, mert a kézi kapálás és sok egyéb hasonló megeszi a jövedelmet.

– Ön szerint mi hát a megoldás?

– Ha én azt tudnám! Én csak azt tudom, nekem csak az a mindennapi gondom, hogy ennek a rengeteg asszonynak munka kell. A fiatal csángó lányok közül is kevesen mennek el a faluból, talán kevesen jutnak be szakiskolába, ide-oda. Maradnak itthon, a gazdaságban. Ha nagyobb szakképesítést kaphatnának! Vagy ha meg tudnám értetni velük, hogy kevesebb munkaegységgel többet kereshetnek, ha a gép, a vegyszer dolgozik helyettük. Nem értenék meg. Ehhez is nagyobb tudás, öntudat kellene. Ők csak egyet tudnak, de azt nagyon: dolgozni.

A bogdánfalvi utcákat nem autóknak készítették. Jobban döcögünk, mint egy szénásszekér. Megbámulnak erősen, hogy kihez igyekszünk lefelé hol a keskeny utcában, hol meg a patakmederben, amelyben az út folytatódik.

Baráti üdvözetlet kell átadnom egy idősebb csángó-magyar gazdának, Andor Jánosnak. Úgy hallom, magába forduló ember ő is, amolyan csigaéletet élő, akikről Asaftei mérnök beszélt. Éppen egy percre jöttünk, mentetgetőzöm már a kapunál.

A gazda, hatvan felé közeledő, közepes termetű, hosszúka, sima arcú férfi, szőlőt présel az udvar közepén. Piros lé csurog a prés alól, bele a cseberbe. A gazda abbahagyja a munkát, törli a kezét, hogy megszoríthassa a miénket. Az üzenetet átadtam, még beszélgetünk a prés mellett. Kerüljünk bennebb, hív Andor János. Köszönjük, sietünk. Csak nem sértjük meg azzal, hogy nem kóstoljuk meg a mustját?

– Sokan vagyunk ehhez – mondom, mivel négyen leptük meg az Andor-portát.

– Egy pohárkával azért jut mindenkinek – mondja, s a konyhából elősiető Andorné, testes, mégis fürgé csángó asszony, hozza is az üvegpoharat. Ősi moldvai szokás szerint: egyetlenegy. A gazda megtölti, jó egészséget kíván, kiissza. Aztán sorra tölt mind a négyünknek. Majd kezdjük előlről. Háromszor kínál meg egymás után.

– Így hamar elfogy – mondom. – Hány liter bort szokott készíteni esztendőnként?

– Százat, százötvenet, mikor hogy. Már mióta a kope-ratívában vagyok.

- Bementek a szőlőföldek is a szövetkezetbe?
- Csak egy részük. A kertünkben is maradt szőlő...

Invitál be a konyhába. Megsérténők a visszautasítással. Ha a mustot elfogadtuk, a meghívást is el kell. Körülüljük a konyhaasztalt. A főzőkálya csempés, a fal is az körülötte. Naptár a falon, román nyelvű katolikus naptár, Jászvásáron adták ki. Kopott énekeskönyv az egyik polcon, ez magyar nyelvű, nagyon rég nyomtathatták, nem tudni, hol, hiányzik az első oldala. Mellette Biblia, magyar nyelvű Biblia, újnak tetszik. A gazda észreveszi, merre kalandozott el a pillantásunk, talán hirtelen odalépne, eltakarná a Bibliát – ki tudja, milyen kalandos úton, bizalmas, baráti kézből jutott hozzá? –, aztán látom rajta a megbékülő nyugalmat. Andor János hamar felismeri, ki elől kell rejtegetnie a magyar Bibliát, a magyar betűket. Vajon nem a mindig rebbenésre kész gyanakvás, az idegekbe ivódott félelem az oka a kárhoz-tatott csigaéletnek?... Sorsát, gondjait is hamarosan megosztja velünk a házigazda. Ismerkedünk. Andor János vasutas volt a termelőszövetkezet előtt, két és fél hektár földje került be a közösbe. Ő maga kertfelelős lett a Héthatár dülőben. Így mondják, így írják, románul is: Héthatár... Előbb zöldséget termesztettek ott, aztán szőlőt telepítettek. Andor János keze alatt asszonyok, lányok dolgoztak, vagy ötvenen. Megunta. Jobb az, ha csak magamagáért felel az ember.

– Nem is kell már oda az olyan, mint én. Van mérnök, aki eligazítsa a dolgokat.

Keserőséget hallok ki a szavaiból.

– Úgy mondta, hogy maga akart eljönni.

– Így isz vót, csakhogy... Nehéz az öregeknek, nehezen szoknak. A fiataloknak mász, könnyebb.

Elnyom egy sóhajtást. Tölt, iszik, kínálgat.

– Hány hektár szőlőt telepítettek a Héthatár dűlőben?

Meglepődik a kérdésemre:

– Vagy négyszázat, ötszázat... Honnan tudjam én azt?

– Nem maga volt ott a kertfelelős?

– Csak vótam.

– Azóta nem is járt arra felé?

– Járnai jártam. De ami nem az én dolgom, azzal nem bajlódom.

Fordulna be a csigaházba.

– Nem dolgozik már a közösben?

– Hát hogye – mondja, mintha védekeznék. – Moszt isz van százötven normám. Az asszonyoknak kevesebb, vagy százhusz. Fájnak a lábai.

Nem azt mondja, hogy siér a lába, ahogy a bogdánfalvi csángók a fájdalmat kifejezik. Andor János alig használ tájszavakat, csak a hangsúlya csángós, és az s hang helyett ejt sz-et, mint falubeli társai valamennyien. Vasutas életében sok helyen megfordult, s idehaza magyarul olvas.

– Mit kaptak ketten, maga és a felesége, a kétszázhetven normáért?

– Puji vagy tizenkét kintált – a mázsát nevezi így.

– Abból élünk... Krumplit két kintált.

– Pénzt nem?

– Vagy kétezer parát. Ennyit. Apránként adták ezt is, nem szoktáltuk össze.

(A kétezer para, amit nem számítottak össze, kétezer lej.)

- S a kertje is termett, igaz-e?
- Dolgoztunk benne, hát kellett hogy teremjen. Pujt, zöldséget, szőlőt.
- Tehenet nem tart?
- Régen kettő esz vót. Eladtam őket. Minek? Az isztállót esz lebontottam.
- Kitől veszi most a tejet?
- Ki vesz tejet? Nem vagyunk gyermekek...

Nagy fiai vannak már. Antal fia tanár idehaza, Bogdánfalván. Éppen most nevezték ki a felső iskola igazgatójává. Pista fia is tanít, Gyimesfelsőlokon, Hargita megyében, magyar iskolában, Mihály fia esztergályos, ahogy a gazda mondja, „metszi a vaszat”. János fia a gyergyótölgyesi szanatóriumban gyógyul.

Saját családja dolgairól szívesen, őszintén beszél, de ha a kapuján kívülre fordítom a szót, bújik be a csigaházába. Öreg ő már, elegendő a házi baj és vesződés, a világ hagyjon békét neki.

– Használják a musztot – biztat, mert van még a pohárban. Ötödikszor jár körül az egyetlen pohár, a házigazdán látszik, hogy cseppet sem sajnálja tőlünk.

A kapuban, az autó körül gyermeksereg a szomszédságból. Ahogy kilépünk, közrefognak, rimánszkodnak:

– Adjon egy parát! Adjon egy parát!

Meglepetten nézem őket. Egyik sincs mezítláb, egyik sincs bocskorban. Jó lábbeli, jó ruha rajtuk. Szemük csillog, hiúszszemek, arcuk piros, tatáros-kunos arcok, nem látszik rajtuk a szegénység.

– Adjon egy parát! Adjon egy parát! – éneklük.

Andor János mosolyogva áll a kapujában, és nem szól

---

a kölykekre, hogy eltakarodjatok, haszontalanjai, nem vagytok koldulásra szorulva. Áll a kapuban, mosolyog.

– Adjon egy parát!

Belenyúlok a zsebembe, kiszórok minden aprópénzt. Egymást lökdösve kapkodnak utána, keresik a földön elgurult pénzeket. Pirosuló arcok, tatáros-kunos arcok, hiúzszemek, új lábbelik is, és rimánkodó szájak. Andor János áll a kapuban, integet és mosolyog.

Egy csángóasszony-csapat közepén találkoztam vele, a szőlődomb aljában, őszi délután. Egész pontosan Nagyográda szélénél, így hívják a bogdánfalvi szőlőhegyet. Szüreteltek az alig termőre fordult telepítéseken.

Bákó vidékén messze idők óta megterem a szőlő. A legnagyobb moldvai román prózaíró, Mihail Sadoveanu írta, hogy a XVI. század második felében Nikora Potkova vitézeit Jorgu Számszon „a bákói csángók szőlőjében termett savanykás borral” kínálta meg. S hozzátette Jorgu Számszon: „Lám, ezekkel az idegen nyelvű és vallású csángókkal jó egyetértésben élünk. Ők is szántóvetők, mink is szántóvetők, mintha csak atyafiak volnánk. Bezzeg a bojár, noha velünk egy a nyelve és a vallása, ellensége a népnek s a fejedelemségnek. Mikor a föld népe felkél ellene, velünk együtt gyülekeznek a csángók is, hogy kiirtsuk őket gyökerestől.”

Jorgu Számszon jóslata e század első évtizedében csakugyan beteljesedett. A csángó-magyarok 1907-ben legbátrabb felkelő társai voltak a moldvai falusi népnek. Mihail Sadoveanu regényhőse nemhiába emlegette

a csángó szőlősgazdákat: már a XVI. században Moldvaszerre ismertek, becsültek voltak.

(E Sadoveanu-idézet mellé sok másikat lehetne még összegyűjteni román íróktól, tudósoktól, őszinte elismerő szavakat a moldvai csángó-magyarokról: nyelvi, etnikai, emberi integritásukat mindegyik elismeri. Talán érdemes is lenne egy ilyen gyűjteményt összeállítani.)

Az új szőlőtelepítés, amelyről Asaftei mérnök is beszélt, Bogdánfalva szélénél kezdődik, belefut a Gödrök és a Boczáta dűlőkbe, összefüggő nagy szőlőerdőt alkotva. Ennek az új bogdánfalvi birodalomnak a számvévője, normázója Farczádi Ilonka (Ilinek szólítja mindenki), egy bogdánfalvi csángó család sarja. Különben ezt felesleges is hozzátennem, hiszen a mérnökökön kívül csángó itt mindenki.

Farczádi Ili a szüretelő asszonyok között állingált. Engem és társaimat bámulták mind, akik bukaresti rendszámú kocsiból szálltunk ki, és magyarul beszélünk. Kocsival sokan érkeznek ide naponta, szüret idején szinte minden órában – a kocsik csomagtartója idejövét üres, hazafelé szőlővel tele –, de ilyen látvány, mint a miénk volt, megbámulni való ritkaság. A szüretelő asszonyok katrincában, fejkendővel, csángó népviseletben, csak Farczádi Ili városi ruhában, hajdonfótt. Előbb tréfálkozva kérdeztem meg tőle, hogy talán elszakadt a katrincája? „Ő mán csak vasárnap veszi fel” – felelte helyette egy idősebb szüretelő asszony, s még büszkeség is csengett a hangjában. Vagy csak így hallottam? Mintha azt mondta volna: ő már kinőtt közülünk,

parasztasszonyok közül. Csángóföldön ez is ritkaság, így hát megakadtam a témánál. S tovább faggattam Farczádi Ilit: azért még tudna énekelni egyet, igaz-e? Csak rázta a fejét bosszúsan, ő aztán nem, magyarul kiváltképpen nem. Mindezt csengő magyarsággal, csángó nyelvi ízekkel mondta, de mintha nem nézett volna bele a szemembe. Miért kerülgeti a pillantásomat, miért fontosabb látvány számára az autónk, és miért fürkészi inkább eddig meg nem szólalt kenyeres társaimat? Valahogy egyszerre nagyon idegen lett a saját szőlőjében. Mi zavarta? Félszájjal felelgetett, elmondta, hogy Roman városában végezte a hároméves könyvelőiskolát, majd visszajött ide. Ő tartja számon a szüretelők teljesítményét. Igen jól halad a munka, nincs semmi panasa.

Csak éppen azt nem mondta: miért jöttetek ide!?

Lassan kenyeres társaim is megszólaltak, tréfásra melegeedett a hangulat. A szüretelő asszonyok még nótába is belekezdtek volna, ha valami nem tartja vissza ettől őket, s mindegyre elismételték, hogy maradjunk ott vasárnapra Bogdánfalván, hét „nunta” lesz egyszerre. Nem vagyunk hivatalosak egyik lakodalomba sem, mentegetőztem. „Én moszt meginvitálom magikat – így Erdei Péterné, egy negyvenhat esztendőszüretelő asszony, életkoránál jóval fiatalabb hangulattal –, én vagyok a nyírásza keresztmámija.” Évődtem az idősebb asszonyokkal, közben pedig végig Farczádi Ilit néztem. A tekintetét, amely előbb riadt madárként rebbent ide-oda, aztán lassan megtelepedett rajtunk, a végén kíváncsian fürkészetett.

Mikor szólókerülni indultunk, megkérdezte:

-
- Kentek csakugyan Bukuresztből jöttek?
Bizonygattam, hogy éppen onnan.
  - Kentek csakugyan magyarok lennének?

Mit felelhettem volna erre? Ha nem hisz a beszédemnek, ugyan minek hinne? Hirtelen eszembe jutott egy bogdánfalvi ballada, a Marinka, vagy a kegyetlen anyós története. Kallós Zoltán jegyezte fel itt. Belém ragadt volt néhány sora, most mondani kezdtem, igazolás-képpen:

*Iffjú Ráduly Piéter.
Házaszodjál fiam!...
Vedd el, fiam, vedd el,
'z urak lihányikat!*

Megállt hirtelen. Ketten álltunk a szőlők között, az ösvényen, közös anyanyelv távolra szakadt gyermekei. Mintha az idő fala választott volna el eddig, s egyszerre leomlott e fal. Nézett reám, mintha legféltebb titkát kitudtam volna. S egyszerre elkezdett nevetni, felszabadult leánykanevetéssel.

Úgy beszélt azontúl hozzám, mintha a nagyapja vagy a nagyobb testvére lennék. Kicsi gyermekéről szólt, alig négy hónapos, a férjéről, aki üzemi munkás volt Bákóban, de hazacsalta, legyen sofőr a gazdaságban. Beszélt a falujáról, amelyet nem hagyna itt, pedig nyílt volt az útja másfelé is a könyvelőiskola elvégzése után.

- Még Bákóbe esz mehettem vóna...
- S miért nem ment? – kérdeztem. Újra megálltunk az

ösvényen, a szőlő közepén. Leánykás csengéssel mondta tovább a balladát, mibe az előbb én belekezdtam s amivel jókedvét megnyitottam:

*Anyám, iédeszanyám,
Mintsább azt elvegyem,
Hamarább elveszem
Jobbágyom lihányát,
Románul Marinkát,
Magyarul Margitkát.*

Józan egyszerűséggel, őszinte nyíltsággal végig kell gondolnunk Asaftei mérnök aggodalmát. A moldvai csángó falvak gazdasági élete hamarosan ugyanolyan választút elé kerülhet, mint tíz esztendővel ezelőtt: merre tovább, hogyan tovább? A szorgalom fel tudta virágoztatni a termelőszövetkezeteket, jó alapnak bizonyult az első évtizedben. De a szorgalom csupán nyers erő és tulajdonsággá lett munkaszeretet. A mezőgazdaság fejlődése mindinkább megköveteli a műszaki ismereteket, az üzemi munkával egyenértékű vagy annál jóval fontosabb intellektuális erőfeszítést. A gazdaságok műszaki szintje s az idő követelményei ellentétbe kerülhetnek – vagy már abba is kerültek! – a moldvai csángó falvak mezei munkásainak értelmi-tudati-tudásbeli szintjével. Ennek az ellentétnek a feloldása nemcsak a csángók szempontjából fontos, hanem osztársadalmi érdek is, hiszen a további haladás gátjává válhat.

A csángó falvakban sem gyarapszik egyképpen mindenki. A brigádosok, állattenyésztők, szőlészeti szakem-

berek, traktorosok vagy a mezei kapások teljesítménye egyáltalán nem egyazon értékű. Nem is egyképpen keresnek. A nagyobb műveltség, a több tudás az egyéni boldogulás kulcsa, a közösségi termelésben még inkább, mint a magángazdálkodás világában volt. Klézsén Benke István brigádost az építőcsoport vezetőjét vagy Benke János mezei brigádost, „szerencsés emberként” emlegetik. Szerencsájuk a tudásuk s a hozzá társuló szorgalmuk. Mint ahogy például Benke Zsóka György „balszerencséje” a kevesebb tudás. Utóbbi nem tanulással, kései – sohasem késő! – önképzéssel próbál eleget venni sorsán, hanem a közöny és az ital köde mögé rejtőzködik, s tele panasszal, méltatlankodással.

A tudás erejét a csángók is mindjobban látják, mégis aránylag kevesebben tanulnak közülük, mint a környező román falvakból. Így az otthon maradó, a mezőgazdaságot életcélként vállaló csángó férfi nem nagyon viheti többre a brigádosi hivatalnál. Csak egyetlen csángó faluban, Lujzikalagorban helyi ember a termelőszövetkezet elnöke. Bákó megyében is, mint sok más vidéken, szokásos az elnök-mérnök funkciók egyesítése, de ezt a szokást maga a szükség alakította ki. A gazdaság paraszt elnöke nem nagyon tudja megállni a helyét pusztán azon az alapon, hogy a tagság megbízik benne. Teendői oly bonyolultak, hogy – éppen a tagság érdekében – nagyobb, szélesebb ismeretkört követelnek meg. Tanulást, iskolát. Ilyképpen a csángóság lemaradása saját falvain belül is elkezdődött.

Különösen a csángó lányok közül tanulnak kevesen tovább. A fiúk még elmennek szakmai iskolákba, építő-

---

telepekre, a lányok nagy többsége azonban idehaza marad. Belőlük válnak a munkát habzsoló, munkát követelő, munkában telhetetlen újabb asszonynemzedékek.

Farczádi Ili megvallotta a szőlőskert ösvényén, milyen nehéz szívvel ment el a középfokú iskolába. Nem a tanulástól félt, hanem magától az iskolától.

Első találkozás az iskolával: döntő élmény a gyermek életében. A moldvai csángó faluk többségében, Forrófalván, Lujzikalagorban, Nicolae Bălcescu községben, Bogdánfalván, Klézsén, Diószénben a gyermekek anyanyelvükön, magyarul tanulnak meg odahaza, az édesanyjuktól, nagyanyjuktól. Amíg iskolába nem kerülnek, csak magyarul tudnak.

Ilyképpen lesz elsős a csángó gyermek. Láttam egy őszi délelőtt az elsősök tornaóráját Klézsén. A tanítónő, Bákóból kijáró jószágos román néni buzgón vezényelt románul: jobbra át, balra át, a gyermekek pedig forogtak ide-oda, mert semmit sem értettek. A jószágos tanító néni válluknál fogva fordította helyes irányba a különben nagyon jámbor és megszeppent gyermekeket.

De ha kevésbé jószágos a tanító néni? Ha idegesen a gyermekekre kiált, mert nem értenek románul, vagy éppen hazaküldi őket, mint Klézsén, megfenekeli, mint Somoskán? A somoskai tanítónőt felelősségre vonták. Az idegeire panaszkodott...

A mérnökök körében nagy megértést, együttérzést tapasztaltam a felnőtt csángó lakosság, a téessztagság iránt. Asaftei mérnök (s nem csak ő) magyarul is szívesen megtanult, ha nem is tökéletesen. A gyermeki lélek még

több megértést és együttérzést kívánna meg a tanítótól, hogy valóban meg is szeresse az iskolát, a tanulást...

Egy oklándi tanár, Kovács László múlt nyáron a moldvai csángók között töltötte vakációját. Kíváncsiságból, rokonszenvből barangolta végig a csángó falvakat. Jó pedagógus, az oktatás dolgaira is közelről odanézett. Útinaplójában ezt írta (a *Falvak Dolgozó Népe* 1971. augusztus 25-i számában): „Több e vidéken tevékenykedő tanítótól hallottam, hogy az iskolába lépő gyermek éveken keresztül nyelvi nehézségekkel küzd. Az utcán, a családban ugyanis csak »csángós magyarsággal« beszélnek. Így vetődött fel a kérdés, hogy ezekben az iskolákban valamelyik idegen nyelv helyett heti két-három órában miért ne taníthatnának magyart. Sokan az életbe kikerülve önszorgalomból tanulnak meg magyarul írni és olvasni, míg az idegen nyelv beszajkózott szavait teljesen elfelejtik.”

Apáczai Csere János és Gheorghe Lázár s egyben a modern neveléstudomány elveinek szellemében fogant ez a gondolat. Anyanyelven könnyebb az ismereteket elsajátítani, a más nyelvet vagy nyelveket is könnyebb az anyanyelv alapján megtanulni. S aki jobban tanul az iskolában, az jobban dolgozik majd az iskola után. Így kapcsolódik össze a pedagógiai tapasztalat és a gazdasági érdek, az egyének és a közösség érdeke.

Minderre pedig, az anyanyelv – legalábbis – fakultatív oktatására az iskolákban mindenütt megvannak a törvényes lehetőségek. Moldvában másféle törvény érvényesül?... Az ösztönös csángó kívánságnak, miként Gyurka László tanító nevezi ezt, meglenne a módja.

Moldva csángó-magyar földművesei szorgalmukkal, jó munkájukkal megbecsülést szereztek maguknak a megyei vezetők körében. Vajon nem adhatna ez lehetőséget nekik arra, hogy iskolák tekintetében is jobban érezzék magukat, otthonosabbakká váljanak – a saját falvaikban.

– De lenne-e, aki tanítsa a magyar nyelvet? – kérdezem Gyurkától.

Sorolni kezdi:

– Sok csángó értelmiségi, tanár, tanító elment erről a vidékről, Erdélyben dolgoznak. De azért vagyunk még így is. Lássuk csak. Diószénben Huszán Vladimir, ő magyar képzőt végzett, Huszán Zseni és Kerekes Irma Székelyudvarhelyen jártak képzőbe, Kerekes Teréz a gyergyószentmiklósi középiskolában tanult. Aztán itt van Paraschivescu-Erdélyi Irma és Páll Róza, Klézsén Csicsó Antal és Csicsó Róza, Nicolae Bălcescu községben, illetve Bogdánfalván Bálás-Bartos Margit és Andor Antal, az iskolaigazgató, Lészpeden Zudor Attila, Csergő Irén, Szabó Juci... Meg Demse Márton, aki mozgonyvezető lett, tanítói diplomával.

Gyurka László megnéz, lám, mennyien taníthatnák a magyar nyelvet Moldvában. S gyorsan hozzáteszi:

– Itt volnék én is. Engem se hagyjon ki...

★

Lakatos Demeter így énekli a csángó legény epekedését, a csángó lány vonzó szépségét:

---

*Lelkemet isz odaadnám
Életem isz nem számít
Berepülök az ablakán
Mikor álmában említ...*

Ez a csángó lány, csángó asszony nemcsak a család összetartó, erős oszlopa, miként hosszú időn át mindig is az volt, hanem a csángó falu központi alakja lett. Milyen vonásokat fedezhet fel ezeken az arcokon a sorsuk mélyéig látni kívánó krónikás? Gegő Elek, aki 1836-ban járt Moldvában, s az első írott híradást hozta a csángókról, azt tapasztalta már akkor, hogy a csángó asszonyok roppantul sokat dolgoznak. A munka elfonnyasztja az arcukat, írta, míg kezük férfiasan nagy lesz és durva. Elnéztem én is a csángó asszonyok kezét, és nem találtam nagyobbnak a megszokottnál, pedig most jóval több munka jut nekik. Igaz, valamelyes „érdesség” látszik az arcukon, de nem több, mint mondjuk a csíki lányokén, mint a szeles-hegyes vidékek lányainak arcán, s ennek az érdességnek is megvan a maga szépsége, bája; csodálkozom, hogy ezt éppen Gegő Elek nem vette észre. És látni a csángók földjén kecses, szinte már „tipegő” lábú lányokat, csak még mindig erősen térd alá eresztik a katrincát. Errefelé egy rövidebbecske szoknya – hol van a minitől! – nagyobb feltűnést kelt, mint egy modern gép a határban, vagy hogyha a mentőszolgálat helikoptere száll le a falu szélén. Csak az irodákban dolgozó csángó lányokon láttam szoknyát, városi szabását, amely alól kivillantak a térdek.

Bălcescu községben, a gazdaság központjában három

---

lány a vetőbúzáat csávázta: Kósa Mária, Káta Mária és Gyurka Mária. Három Mária, szélfúttá piros és barna arcok, fekete és barna szemek, igazi csángó szépség mindegyik. Az énekük csalt a raktárba, a gép zúgásából is kihallatszott csengő jókedvük. Katrincájuk, blúzuk poros. Egyik a gépet kezelte, ketten a zsákokat hordták és öntötték fel a gép tartályába.

– Nem nehéz?

– Segíteni akar? – összenéztek, kuncogtak, kötekedő, kedves nevetéssel.

Szinte valószínűtlen volt ez az ösztönös, ártatlan kacérság. Mélyebb s nehezebben oldódó a szemérmességük. Petrásku Mária 23 éves csángó lány három éve dolgozik a Bălcescu községbeli termelőszövetkezet tyúkaszatában. Egymaga 4600 tyúkot gondoz, etet, takarítja a ketreceket. Naponta 1600 tojást gyűjt össze. Munkájáról szívesen, kedvvel beszél. Családjáról már akadozva mondja el, hogy hat testvére közül ki hol dolgozik. Mikor pedig egyéni életéről vagy éppen falusi legényekről kérdezem, szemét elkapja, majd elfordul egészen, nem is válaszol. Sötétbarna a szembogara, törékeny, karcsú, szép leány, biztosan nem kerülik el a legények. De mi közöm nekem mindehhez, gondolja sértődötten, és becsukódik a lelke.

Bákó városának egyik apró térségén, ahová háromfelől is összefutnak az utcák és háromfelé indulnak szét az autóbuszok, ki a falukba, késő délután ingázók várakoztak. Valamivel hátrább egy középkorú asszony állingált, szőke arc, kék szem, bekecse fölött, a nyakánál előtűnt a hímzett, fehér ing, a jellegzetes csángó viselet. Mozgá-

sából, szavaiból – odafigyeltem – kitetszett, hogy ingázó ő is, együtt a férfiakkal. Magabiztosan beszélgetett, egyszer fel is nevetett, félszeg, gyorsan elapadó nevetéssel. A busz késett. A türelem kezdett fogyni. Egy férfi megverte a pénztár ablakát, a pénztáros morgott valamit. A csángó asszonynak a busz késlekedése az éhségét juttatta eszébe. Kiszakadt a csoportból, átment a térség másik felébe, az élelmiszeres bódéhoz. Odahúzódott szorosán a nyitott üveglakocskához, amelyből meleg pára szállt ki a téli fagyba, vásárolt valamit, egy kiflit, egy zsemlét, nem láttam, mit, mert hátat fordított a buszra várakozó csoportnak, tehát nekem is, odaállt az egyik közeli kapuhoz, a falnak fordult, s úgy evett. Mintha szégyellné, hogy megéhezett, mintha lopta volna azt a kiflit, azt a zsemlét vagy talán nápolyi szeletet. A falnak fordult, mintha azt mondta volna: számomra megszűnt a világ, én is szűnjek meg a világ számára, legalább, amíg ezt az ételt elmajszolom. Bezárta előlünk, ha néhány pillanatra is, a lelkét, szemérmes félszégét, egész belső önmagát.

Szerénységük még a gyámoltalanság idejében vált természetükké. Megmaradtak szerénynek akkor is, mikor már a faluk sorsát vállalták magukra. A kapujukon belül a csángó asszonyok érzik saját fontosságukat. Említettem, hogy a pénzt szinte minden családban az asszony kezeli. Nem egy ingázó férfi havonta egyszer jön haza csak, pénz azonban mindennap kellhet. És a csángó asszonyok meg is szokták azt, hogy ők is pénzt keresnek, vagy inkább mondjam így: hogy munkájuk értéke pénzzel is mérhető. A magángazdálkodás világában a család

jövedelme egy zsebbe gyűlt, az asszonyok valahogy úgy érezték, hogy a férfi munkája az igazán fontos, a pénzt termő, az övék amolyan kisegítés a családi munkamegosztásban, a család létfenntartásában. Most azonban az otthon dolgozó asszony néha akár többet is keres, mint az ingázó férfi – legalábbis több marad meg az asszony keresetéből –, s ez a családokon belül nagyon megnövelte az asszonyok tekintélyét.

De a faluk életében nem nagyon érezni az asszonyoknak ezt a fontosságtudatát. Ők maguk sem igénylik. Asszonyokat mindenütt beválasztanak a szövetkezetek vezető tanácsaiba, de csak éppen egyet-kettőt, „mutatóban”. Forrófalván két nő vezetőségi tag, de alig szólnak bele a gazdaság ügyeibe. Másutt se nagyon hallani a hangjukat közügyekben. Ahány férfi azonban a falukban marad, az mind valamilyen „hivatalt” kap, s a hangjuk is olyan nagy, mintha még mindig egyedül a férfiakon fordulna meg a falu élete.

Igaz, a fiatalabb asszonyok, lányok kezdik keresni kényelmesebb helyüket a termelőszövetkezetekben. Az öregebbek, a gyámoltalanabbak a mezőn, a zöldségesben maradnak, a fiatalabbak, ügyesebbek számvevők, nyilvántartók, gépíróknők, könyvelők lesznek. Hej, de sok „hivatal” van immár a termelőszövetkezeti falvakban is!

Farkas Magdolna huszonegy esztendejével állategészségügyi technikus, érettségivel egyenértékű iskolát végzett, utána hazakéredzkedett Forrófalvára. Barna szeme van, karcsú, szép lány, szakértő módon magyarázza, mit szeretnének tenni a tehénfajták feljavításáért. Szívesen hallgatom, értelmes, okos, talpraesett, saját ereje és

tudása révén emelkedett ebbe a sorba, de azért nem került távol a faluja népétől. Kukoricát osztanak éppen a gazdaság udvarán, a szekerek mellől egy idősebb csángó asszony odahúzódik hozzánk, kíváncsian figyeli Farkas Magdolnát, mintha személyében érintené, érdekelné, amit a technikusnő mond.

Meglátja, hogy észrevettem, figyelem, erre megreb-ben a szeme, alázatosan előre köszön, csángósan:

– Adjon a Mária!

Szeretném közelebb hívni, belevonni a beszélgetésünkbe. De csak áll gyámoltalanul.

– Édesanyja? Rokona? – kérdezem meleg rokon-szenvvel Farkas Magdolnától.

Erre a csángó asszony ijedten megfordul, mintha tilo-sat tett volna, gyorsan visszamegy a szekérhez. Bánom, hogy akaratlanul elűztem. Itt annyira kell vigyázni min-den szóra, mint éneklő madarak között az erdőben a gallyroppanásra. Ezek az erős, szívós, oly sokat kibírt csángó asszonyok mindentől olyan könnyen riadnak...

(1972)

Anyanyelv és kölcsönszavak

Majdnem másfél évtizedes nyelvészeti kutatómunka jelentős eredménye vált közismertté ezzel az igen fontos, újabb *Kriterion*-kötettel: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Fontosságát mindjárt előjáróban hangsúlyozni szeretném, méghozzá nem csupán a szerző, Márton Gyula, de az egész ország tudományos élete, a romániai magyarság, a moldvai csángó-magyarok önismérete, öntudata szempontjából egyképpen.

Márton Gyula professzornak, a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem magyar nyelvtudományi tanszékvezetőjének tudományos pályáján új távlatokat nyitó határkő ez a kötet. Most kezd ugyanis ilyen horderejű önálló könyvekben is beérlelődni hosszú, gazdag, sokrétű munkássága, amelyet a romániai magyar nyelvjárások kutatása terén végzett. A nyelvész sorsához tartozik az is, hogy sok előtanulmány után mutathat fel igazán számottevő eredményeket. Régi okmányok böngészése, vagy – a nyelvjáráskutató esetében – sok-sok vándorlás, „terepjárás” után születnek meg a folyóiratoknak közreadott dolgozatok, s még később a nagy, szintetizáló művek. A kolozsvári magyar katedra vonzáskörében két fontos tudományos kutatói tevékenység bontakozott ki az utóbbi évtizedekben: a nyelvtörténet búvárlása, amelyet Szabó T. Attila neve fémjelez, s ezzel együtt a nyelvjáráskutatás, amelyben döntő szerepe volt és van Márton Gyulának. Márton professzort érdeklődése eleve erre

---

a kutatóterületre predesztinálta, indulása óta mindig szívesen foglalkozott nyelvjáráskutatással, elméleti és gyakorlati síkon egyaránt. Tudományos és nevelő munkáját küldetésszerűen összekapcsolva, újabb és újabb nemzedékekben keltette fel az érdeklődést a nyelvjáráskutatás iránt, fiatal munkatársakat vont maga köré, s ugyanakkor olyan neves kollégáival működött együtt ezen a területen, mint amilyen a jelenkori magyar nyelv tanára, Gálffy Mózes. Tehát nemcsak Márton Gyula professzor egyéni tudományos munkássága szempontjából döntő jelentőségű, hanem nyelvészek egész sora számára fontos, serkentő az, ha munkájuk eredményeit nyomtatott könyvekben is láthatják, közkinccsé válhatnak, s így nyelvészeinket is további kitartásra, aszkétaáldozatokra lelkesíthetik.

Az ország tudományos élete, a romániai nyelvészet szempontjából azért tartom számottevőnek Márton Gyula kötetét, mert meggyőzően igazolja a kolozsvári magyar nyelvészek rangját, méltó jelenlétét nemcsak az oktatásban, de a kutatásban is. A romániai magyar nyelvészek munkásságának kellő tudatosítása országosan, tehát a román közvéleményben is, nagyrészt még elvégzendő feladatunk. Bizonyos mértékben magától értetődő akadálya ennek éppen tudományuk tárgya, amely a magyar nyelvhez kapcsolja őket. De éppen az ilyen kötet, mint a Márton Gyuláé, feltétlenül kell hogy érdekelje a román nyelvészetet is. Hiszen a román nyelv hatását vizsgálja a moldvai csángó-magyarok nyelvjárására. A magyar és a román nyelvészet érdeklődésének, kutatásainak egyik összekapcsoló láncszeme lehet(ne) ez

a könyv. Természetesen, vizsgálódása tárgyánál fogva, elsősorban a magyar nyelvjáráskutatás szempontjából állapít meg döntő fontosságú tényeket, nyelvfejlődési tendenciákat, s egészében a más nyelvű hatásnak kitett anyanyelv szívós életképességét, biztató vitalitását igazolja.

E vonatkozásban mutat túl Márton Gyula könyve tudományága szakmai keretein, s válik tanulságossá az egész romániai magyarság számára. Úgy mondhatnám, hogy babonákat oszlató könyv a Márton Gyuláé. A moldvai csángó-magyarok körül, mint minden olyan kérdésben, amiről indokolatlanul megfélemezünk, babonák alakultak ki. Romantikus túlzók és kishitű kételkedők egyképpen növelték a ködöt. A romantikusok úgy képzeltek – különösen, ha soha nem jártak a moldvai csángók között –, hogy valami ősrégi, érintetlen etnikum található a Szeret mentén, olyan emberek, akiknek nemcsak nyelve, de életösztone és műszaki szintje is megrekedt jó századokkal ezelőtt. Mások, ha éppenséggel csángókkal találkoztak, s a csángók beszédében sűrűn előforduló román kölcsönszavakat hallották, készek voltak magukban azonnal temetni a moldvai magyarságot. Még egy nemzedék, legfennebb kettő... (Érdekes módon jó száz esztendővel ezelőtt is ez a két végtel jellemezte a csángók iránt mutatkozó érdeklődést, nyomtatott nyomai olvashatók mindkettőnek.) Márton Gyula könyve perdöntő bizonyíték amellett, hogy a leg-erősebb más nyelvi hatásnak kitett magyar nyelvjárás, a moldvai csángó dialektus a magyar nyelv törvényei szerint fejlődött, a román kölcsönszavakat legtöbb esetben

e törvények szerint illesztette a magyar eredeti szavai közé, s noha a tartós és erős hatás nyomán román eredetű jelenségek is meghonosodtak, ezek a jelenségek alig érintették a nyelvjárás struktúráját. A moldvai csángó-magyarok tehát, az erdélyi magyar fülnek szokatlan hangzással, nagyon sok román kölcsönszót használva ugyan, de magyar nyelven beszélnek, százados kétnyelvűség körülményei között is – ez a kétnyelvűség inkább a férfiakra vonatkozik –, a magyar maradt az anyanyelvük, amelyen gondolkodnak, énekelnek, örülnek vagy szomorkodnak.

Történelmi sorsuk alakulása folytán éppen a csángók tudják ezt legkevésbé – saját magukról. Illetve, csak a fogalmak körében jártasabbak tudják. Mások esetleg önmaguk körül sűrűsítik a ködöt, táplálják a babonát, mikor egymás közti mindennapi érintkezésük nyelvét valamiféle „csángó nyelvnek” nevezik. Ezért tartom az önismeret jelentős könyvének Márton Gyula professzor kötetét a csángókról keveset tudó vagy téves ismeretekkel rendelkező magyarok, a román nép s tartanám elsősorban a moldvai csángó-magyarok számára, ha ez a mű kellőképpen eljutna közéjük. Ennek is vannak immár jelei, csángó-magyar fiatalok, diákok, munkásfiúk köréből érkezik rendelés a könyvelosztóhoz. A csángó-magyarok érzik, hogy szükségük van józan önismerettel látni saját magukat, helyüket az országban és a világban, nyelvüket, szokásaikat, egész valójukat, köd és babona nélkül, a tudomány megbízható fényében.

A moldvai csángó-magyarország nyelvjárása iránt az érdeklődés egyidős a csángó lét tudatosulásával. De ele-

inte inkább romantikus híradások érkeztek, csak száz év óta járják tanult, tudós nyelvészek a Szeret, az Aranyosbeszterce, a Tázló és a Tatros mentét. Szarvas Gábor, Munkácsi Bernát, Rubinyi Mózes, Wichmann György, Csüry Bálint után, ezek kutatómunkájának eredményeit tovább gazdagítva, immár kolozsvári magyar nyelvészek is érkeznek Moldvába. Feltétlenül jelezni kívánnám itt azt is, hogy idők rendjén a román nyelvészek is több ízben érdeklődtek a csángó-magyar nyelvjárás iránt. Pop Sever és Drimba Vladimir tanulmányát említhetem példaképpen, vagy a század elejéről származó más román munkákat, például a felemelően tudományos tartású, tárgyilagos Radu Rosettiét. De a moldvai csángó-magyarok nyelvének kutatása magától értetődő módon elsősorban a romániai magyar nyelvészekre várt, s több mint egy évtizeden át, a folklórkutatókkal egy időben, mondhatni, minden vonatkozásban „feltérképezték” a csángó nyelvjárás sajátosságait. Elkészült, kiadásra vár a csángó tájnyelvi atlasz, roppant munkát összegező mű. Részlet-tanulmányok jelentek meg egy-egy nyelvjárási sajátosságról, most pedig kezünkben Márton Gyula kimerítő monográfiája, egy hatszáz oldalas kötet, olyan tudományos mű, amely méltán számíthat a szakmán kívüliek érdeklődésére is.

A nyelvi kölcsönhatás, vagy ilyen esetben, mint a moldvai magyarság nyelvileg elszigetelt helyzete, a nyelvi hatás szükségszerű velejárója a nyelvek történetének. A moldvai csángók századok óta élnek a románok között. Ősi nyelvállapotukon kívül újabb és újabb szavakra volt szükségük a változó, fejlődő világ fogalmainak

megnevezésére. Az ipar, a kereskedelem, a közigazgatás, a katonáskodás a csángó nyelvjárásban lassan mind meghonosította a maga román kifejezéseit. Ne feledjük, hogy időközben a magyar nyelv egészében végbement Kazinczyék újíto mozgalma, amely éppen a szűkké vált szókészletet nyitotta meg a modern kifejezések előtt. A moldvai csángó-magyarok vagy belső szóteremtéssel alkottak szavakat maguknak az új fogalomra, vagy leginkább átvették a készen kapott román szót, s azt a saját nyelvük törvényei szerint a beszédükbe illesztették. Márton Gyula kötetében 2730 román kölcsönszó szerepel, az élet minden területéről, ami önmagában nagyon hosszú és erőteljes román nyelvi hatást mutat. Román kölcsönszavakkal nevezi meg a csángó-magyar az ipar, a kereskedelem, a közigazgatás, a technika fogalmait, de sok esetben a növényeket, állatokat, hónapokat, rokoni kapcsolatokat, az emberi testrészeket, az öltözködés, a táplálkozás fogalmait. Tehát az alapvető szókincsbe is jócskán bekerültek román szavak. Igaz, hogy nem gépies átvételről van szó, hanem az átvevő csak akkor folyamosodik a román szóhoz, ha addig ismert szavaival a felbukkanó új fogalmat nem tudja biztonságosan megnevezni. Így például a *ház* szót minden csángólakta moldvai faluban használják, de a ház részeinek a megnevezésére már sok román szót hívnak segítségül. Ezért állapítja meg Márton Gyula, hogy „a legfontosabb, alapvető fontosságú fogalmaknak a legtöbb esetben eredeti nevét használják a csángók ma is, a román kölcsönszók inkább a részletjelenségekre vonatkoznak”. A román kölcsönszavak döntő többsége, mintegy nyolcvan százaléka

főnév, de a többi szófaj is képviselve van, kivéve a számneveket, a névelőt és a névutót. Mindig jellemző egy nyelvjárásra (egyáltalán a nyelvre) az igék eredete, hiszen mindennapi beszédünkben az ige a mondat lelke, a mondat motorja, amely dinamizálja. Az ige önmagában is megél, önmagában is képes mondattá válni, mondatot alkotni. A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai közül 2000–2100 a főnév, s csak 220 az ige. Alig több, mint egytized. Találni a románból kölcsönzött igék között fontos cselekvést jelölő szavakat, de a legfontosabb emberi cselekvések, állapotok jelölésére a csángó ember magyar szavakat használ: amit *kipróbál*, azt *megcserkálja*, ha *szeret*, akkor *jubil*, de magyar szóval fejezi ki azt, hogy *él*, *hal*, *jön*, *megy*, *jár*, *kel*, *eszik*, *iszik*, *alszik*, *fekszik*, *ül*, *csinál*, *dolgozik*, *kaszál*, *vet* vagy *arat*.

Márton Gyula tudósi figyelme a moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavainak vizsgálata során kiterjed a szóképzéstanra, a jelentéstanra, a hangtanra és az alaktanra, tehát a nyelv felépítésének egészére. Azt kutatja, hogy az átvett román szavak miként illeszkednek be az átvevő magyar nyelvjárásba, milyen jelentéssel honosodnak meg (eredeti vagy módosult jelentéssel-e), miként viselkednek a román kölcsönszók mássalhangzói az új nyelvi összefüggésben, például érvényesül-e a magyar nyelvre oly jellemző tendencia, a mássalhangzó-torlódás feloldása, vagy, mondjuk, az eredetileg román igék ido-mulnak-e a románban ismeretlen magyar alanyi és tárgy-as ragozás szabályaihoz. Márton Gyula meggyőző példákkal igazolja, hogy noha a csángóban a mássalhangzó-torlódás feloldására aránylag ritkábban került sor, mint

más magyar nyelvjárásokban, vagy éppen a köznyelvben, az alapvető törvényszerűségek, a magyar nyelvfejlődés törvényei itt is hasonlóan érvényesültek. A román ige a csángó nyelvjárásban a magyar alanyi és tárgyas ragozásban jelenik meg: *primilek* és *primilem*, vagyis *befogadok* és *befogadom*. A személyragok rendszerében megéppenséggel nem honosodott meg egyetlen román eredetű elem sem, igazolja Márton professzor, „az teljes mértékben megegyezik az össznépi magyar nyelv igei személyragjainak rendszerével”. A nyelvtani rendszer egészére kiterjedő vizsgálódás alapján láthatjuk meg tehát, hogy a moldvai csángó nyelvjárást érő román hatás a szókészletben a legerősebb, a kölcsönszók beilleszkedése jelentéstani következményekkel is jár, a román hatás bővítette a csángó nyelvjárás hangrendszerét, ugyanakkor csökkentette „a nyelvjárás hagyományos szóalkotási módjainak funkcionálását”, és sok egyéb változást idézett elő. De egyben láthatjuk azt is, hogy a román nyelvi hatás nem érintette lényegesen a mondat-tani rendszert, a nyelvjárás hagyományos szóalkotási módját (rendkívül gazdag például a csángó-magyar nyelvjárás képzőrendszere), egybefogva: a csángók magyar nyelve a maga sajátos törvényei szerint él, fejlődik, alkalmazkodik a változó körülményekhez, s mindenképpen nagy vitalitását, életerejét mutatja, a sokszázados nyelvi együttélés keretében is.

Ha szabad személyes vallomást fűznöm ehhez a kötet-hez, nekem, a csángó-magyarok között oly szívesen, rokon lélekkel járó krónikásnak, hadd mondjam el, hogy megnyugodva tettem le Márton Gyula kötetét.

Amit a tudós moldvai fejedelem, Dimitrie Cantemir 1716-ban feljegyzett, hogy tudniillik a moldvai csángók románul mind tudnak, de megtartották nemzeti nyelvüket, a magyart, amit magam is annyiszor tapasztaltam a Szeret mentén, a nyelvhez való ragaszkodás, a nyelvi megmaradás lehetőségeit, most íme, Márton Gyula tudós érvekkel és meggyőző szóval tudatosítja. Tudományos értékeiért méltán tisztellem ezt a munkát. Ez utóbbi erényeiért nagyon szeretem.

(1972)

Baka deák úr betűi...

Gomolygó ködben baktat az autónk. A szembejövő teherautók alig méternyire tűnnek fel, az erős reflektor fénye is belevész a tejsűrű nappali szürkületbe. Mintha zord hangulatunkat akarná enyhíteni, egyszerre véget ér a ködfüggöny. Téli verőfényben utazunk a moldvai országúton. De az időjárás tovább incselkedik velünk, néhány kilométer után ismét köddel borít be. Így tart ez Brailától végig. Elhagytuk Foksányt, de még mindig magunkkal hurcoljuk a Duna páráját. Játékosnak tarthatnám e bújócskázást a köddel, csak hogy a játék tőlem függ, akkor hagyom abba, amikor akarom, itt azonban egyedül a köd az úr: akkor ereszkedik fölénk, amikor kedve tartja.

Ploszkucényba igyekszünk, a legdélibb csángólakta faluba Moldvában. Vrancea megye egyik kicsiny szögletében bújik meg, Adjud és Tecuci városok között. Hajdanán Tecuci volt számukra a megyeszékhely, a ploszkucényiek egyes-bajos dolgaikat intézni meg vásárolni (esztendőnként egyszer-kétszer) oda jártak le, délkeletre. Most Adjud felé jobb az út, a Szeret hídján túl már aszfaltos. A falu arca teljesen nyugatnak fordult.

★

Braila Nagy Szigetén találkoztam először – olvasmányélmények után – ploszkucényiekkel. 1965 nyarán, amikor döntő szakaszába érkezett a szigeti láp lecsapo-

lása, a gát már állt körös-körül, a belvizek elvezetése lett a legfontosabb feladat.

Idemácsolom akkori írásom néhány sorát, a kolozsvári *Utunk* 1965. július 2-i számából:

„Reggel várom a traktorokat, a gát szegélyén létesített kikötőnél. A gát alatt, a szárazföldön óriási csövek. Ezen emelik át a szigeten rekedt vizeket a folyamba. Épül a szivattyúállomás. Keszonisták sürgölődnek. Velük ismerkedem. Babuska István, 1939-es születésű ploszkucényi brigádossal. Az egész brigád a falujából került ki. Itt van a sógora, a barátja, az ismerőse. A távoli Bákó-környék fiai ott találtak maguknak jó kenyérkeresetet. Ploszkucényiak dolgoznak Galacon is, vagy hetvenen, a fetești-i lápon jó negyvenen.

– A maguk falujából mindenki keszonista lett? – kérdezem.

– Meg ferár. * Jó meszterszég az. Egy elment, a többi utána. Úgy mozgatjuk moszt a folyókat, mint tekenőben a vizet. Kell ez a meszterszég mosztan.”

A Nagy Szigetről jövünk, ez az emlék adott kedvet és biztatást a kerülőhöz a téli ködben. Bent, a faluban Babuska István brigádjáról érdeklődöm. Valahol telepen, építkezésnél dolgozik, felelik. De nem Babuska, hanem Bakuska, mondja egy idősebb csángó férfi. Megcsalt volna a fülem, mikor először lejegyeztem – nyilván, hallás után – a nevét? Előveszem Domokos Pál Péter úti-könyvét, *A moldvai magyarság* 1941-es, harmadik, bővített kiadását. A moldvai csángók sorsának apostoli lelkü-

* Kovács (román kölcsönszó).

letű, szelíd és mégis konokul harcias, szívós kutatója feljegyezte Ploszkucény lakóinak családneveit mind. Akkoriban, harminc és egynéhány évvel ezelőtt 245 családban 900 lélek élt itt, valamennyien magyarok. A Gergelyek, Törökök, Lukácsok, Jakabok, Benedekék, Áronok, Kocsisok, Keresztesek, Barabások, Baranyák, Mártonok, Báránkák között három Bakuska családdal találkozhatom. Így hát ennyiben régi írásomat ki kell igazítanom – ha ugyan egyáltalán számít ez valamit Bakuska Istvánnak.

De a valóság mindig és mindenkitől pontosságot kíván!

Egy névnél felkapom a fejem a Domokos Pál Péter összeírásából: Gyeride István.

– Megvan még ez a Gyeride?

– A fia megvan. Sántieren.

Vagyis: valamelyik építőtelepen dolgozik. S hogy miért nevezték el így ezt a családot? Egy csupa ránc, kucsmás öreg, aki kukoricacsöveket önt keskeny ölü tehénszekerébe, halványan mintha emlékezne valamire. Egyik logofet, bojári tisztartó szavajárása az volt, hogy „gyeride”. Tudott valamicskét magyarul, ezt mindig magyarul mondta, ezzel nógatta serénységre az embereket.

(Domokos Pál Péter: „A templom előtt kőkereszt áll, rajta magyar írás: It nyugszik Sab Matyasnő Demeter Anna Sírhyantját említi sírkereszt, aki született 1826 és kimúlt 1865 szeptember 13-án. A kőkereszt mellett fakereszt a következő felírással: Jézus világ megváltója Irgalmaz nekünk. Állította Béres György Éva társával 1908. márc. 16.

Ploszkucény lakói csángó-magyarok. Sz-szel beszélnek, mint a Szeret partján fennebb lakó testvéreik. Érdekesség elszigetelt falujukban a kemence és a zsindeellyel fedett házak. Az osztovátának részei: likasztott fa, labító, nyüszték, szolgáló nyüszték – nyüsztkarika helyett –, csipkék; a szekér tengelyét szüvnek is mondják, a keréken falfa, fentő, kerékfej nevű részek vannak.”)

★

Arról a csupa ránc emberről hamarosan kiderül, hogy egyáltalán nem öreg: negyvenesztendős, Bodnár János a neve. Nemzedékéből a legtöbben elmentek telepi munkára, ő itthon maradt.

- Szép puja – veszek ki a kosarából egy kukoricacsövet.
- Kapálgattuk.
- Jó termés lett belőle?
- Há... – bólintja az igent.

S a domboldalra mutat, hogy ott, a lejtős részen termelt a kukorica. A nap mindig süti azt a helyet, s ha kevés is az eső, a tetőről azért alászivárog valamennyi nedvesség az aljba is. Már a nagyapja is oda ültette legszívesebben a kukoricát.

- Hogy hívják azt a dűlőt?

Nem érti a dűlő szót, megmagyarázom.

- Csorba.
- Az a neve?
- Há.

Vagyis igen. Megtelt a szekér, indul vele. Ez még az ő része a tavalyi termésből, eddig itt tartotta a közös kasban. Kucsmáját leveszi, megrázza, hogy vegyem észre a köszönését:

– Hát akkor jó egészséget kiednek isz...

Talán ez a leghosszabb mondat, amit beszélgetésünk során kiejtett. Sok ilyen kurta beszédű csángó élhet ebben a faluban, majdnem mind ilyenekkel akadtam össze. Az a Bakuska István, akivel a Nagy Sziget szivattyúállomásánál találkoztam, az se volt valami bő szavú, jut eszembe. Megkeresik azt a szót, amelyik egy mondatnál ér fel, vagy hailyent nem találnek arra, amit mondani akarnak, akkor is ritkítanak a szavak között. Míg a kukoricakasnál egy nagyobb csapat férfival beszélgettem, megfigyeltem, hogy egymás között néha egy-egy mozdulattal értekeznek. Nem is szóval, hanem kézlegyintéssel, szájrándítással. S minden kiejtett szavuk – fontos vagy jelentéktelen – koppan, mint a kö.

★

Utánuk jött a köd, mint nyári záporosó. Újabb megújabb hullámokban fut végig a tájon, a falmm. Eltakar és megint kienged néma fátyolából.

Ködcsendes pillanatban keresem a kökeresztet a templom előtt, Sab Mátyásné Demeter Anna sírhantja felett... Már nem tudom kibetűzni a nevet, az idő elkopottatta a felírást. Vagy a köd? A köd is koptathatja a követ, vagy csak eltakarja az emlékeket? Ha Domokos Pál Péter nem jegyezte volna le a feliratot, talán azt hihetnők... vagy azt is állíthatnánk... miért ne?...

A falu története felé fordul beszélgetésünk a kukoricakasnál, majd később az országúton, mikor Jakab Péter szövetségi alelnök homokfutóját megállítjuk. Ploszku-

cény csángóinak sz-elése alapján a nyelvészek rég megállapították, hogy ez a falu amolyan apa-fiú viszonyban áll az északi csángók nagy településével, Szabófalvával. A ploszkucényiak többsége arról a tájról rajzott ide. Weigand Gusztáv nyelvtudós, aki 1894 és 1902 között járt Moldvában, székelyeket is jelez Ploszkucényban. A falu mai lakói nem tudnak székelyekről, noha a telepítés, a falualapítás mozzanatai még elevenen élnek az emlékezetükben. Míg más moldvai csángólakta falukban hosszú századokkal mérik az időt, itt csak nemzedékek jelzik a falu történetét. Legbiztosabban ennek a moldvai csángó falunak az alapítását ismerjük, írásos emlékekből és népi emlékezetből. András Péter raktáros édesanyja, a most 85 esztendőös András Demeterné úgy tudja, hogy összesen négy család települt volt ide Szabófalváról. A bojár hozta ide őket, munkáskézre volt szüksége, s a csángó-magyarok jó dolgú emberek hírében álltak akkor is. De csak felnőtt, munkabíró embereket fogadott a bojár, bontja tovább az emlékezés fonalát Jakab Péter, a téesz alelnöke. Az ő nagyanyja olyan kicsi volt, szülei egy hordóban hozták, elrejtve, hogy a bojár emberei ne vehessék észre...

Úgy megtelt közben a kas, újabb meg újabb rajokat bocsátott ki innen is. Varga Mihály azt mondja a szövetkezet udvarán (forгатják a közös kukoricát), hogy 1907-ben Simon Demeter és néhány társa Dobrudzsába vándorolt el, hátha ott könnyebb lesz a megélhetésük. De két esztendő múlva visszajött az egész csapat.

Villanásnyi jókedv a kukoricakasnál. Jakab Péter alelnök után érdeklődöm. Nézzek be a bufétba is, mondják. Nem italos az alelnök – ő a legnagyobb rangú a faluban –, de egy kupica pálinka védi az egészséget.

- Maguknál a kocsma bufét lett? – kérdezem.
- Há... Új a neve. De az üvegek benne régiek...

★

– Tudnak-e a kirajzottak unokái hajdani falujukról, Szabófalváról?

- Andrász Rózsi moszt ment oda.
- Férjhez?
- Há.
- Sokszor jön odavaló nyirel, vőlegény ide?
- A sép fátáért elmen az ember...

András Péter körülmutat karjával nagy ívben: innen huszonkét kilométer Gajcsána, másik irányban jó húsz Szászkút... A csángó legény, ha házasodni akar, nem rest elmenni legalább odáig „sép fátáért”, vagyis szép csángó-magyar leányért...

– Anyám csak magyarul tud, és mind a kettő nyelven, a leánykáim, Ágneske, Lucsika, Gemácska többet románul.

– Ágnes lánya hogy értekezik akkor a nagyanyjával, ha jobban tud románul? – kérdezem a raktárost.

- Tud annyit magyarul Ágneske.
- Otthon tanult meg? – kérdem tovább, hiszen magyar iskoláról hiába kérdezném.
- Egymásztól tanolnak...

Különös kalákában... A kaláka hagyománya most is él

itt, mint egynémely zártabb székely faluban. Az új házak (sok van belőlük, már a falu szélén, Homocea község felől jövet frissen emelt szép ház fogad) rokoni, baráti összefogással épülnek, a nagyobb munkáknál „megszólitják” egymást.

★

Baka János hajdani tanító és kántor Háromszékről jött át valamikor Moldvába. Domokos Pál Péter emlegeti idézett könyvében. Barangolásai során hol itt, hol ott akadt a nyomára. Domokos egy visanteai (újszántói) kántornak Baka János énekeskönyvét küldte el. *„Nem is képzeltem volna, hogy a két utolsó foltatás a Baca János Enekes könyvből ily hamar megkerül s fő tanár úr kedves akaratával. En már nem is tudtam volna, hogy honat kerem. Még sok szep utilizálni (használni) való »Magyar« koneket olvasna a czángóság, de már háború után nemis tudja honan kéne, hogy rájuk akadjon”* – válaszolta „köszönettel s tisztelettel” a deák, vagyis kántor, név szerint Antal István Visanteáról.

Domokos Pál Péter a harmincas évek végén Baka János családját is felkereste, akkor már Diószénben laktak. Baka bácsi, az öreg kántor nem élt. „Csupán öreg feleségét találom meg. Nála lepakolódom. 1 óra tájban megérkezik az öreg Baka fia: Baka András, ki most Diószénben diák és egyben »agent sanitar« (halottkémféle orvoskiszegítő).” A teljesség kedvéért fűzöm hozzá, hogy Kovács László fiatal tanár, fotóriporter, lelkes csángóbarát hozta a legutóbbi hírt a Baka családról, mégpedig özvegy Baka Andrásnéről, tehát a kántor menyéről és annak fiáról, az ezermesterkedő Gergelyről. Diószénben laknak.

– Ennek a Baka iskolamesternek van-e nyoma a faluban?

– Olyan deák volt az, máig emlegetik mindenfelé – mondja a csupa ránc negyvenesztendős Bodnár János.

– Mit mondanak róla?

– Ha régi írász kerül a kezünkbe, az öregek azt mondják reá, hogy a Baka deák úr betűivel írták...

Magyar betűkkel.

★

Jakab Péter alelnököt, említettem, nem az ivóban találjuk meg, hanem az országúton. Homocea községből tart hazafelé, egylovas homokfutón. Mellette félrecsapott kucsmában Lőrincz Mihály, a hajtó. De a gyeplő az alelnök kezében. A falu közigazgatásilag Homocea községhez tartozik most, ott van a szövetkezet székhelye is, Jakab Péter ott volt éppen, valami gyors gyűlésen. Negyvenegy esztendős férfi, hét éve vezetője a gazdálkodásnak Ploszkucényban. A téesz még 1954-ben alakult volt, 14 családdal. Most tagja az egész falu. 1972-ben a munkaegység értéke a mezőn 18 lej volt, a zöldségesben 24 lej. Külön említi az alelnök, a falu népe is így tartja észben, s morgolódnak a férfiak, hogy az asszonyok munkája a zöldségesben, lám, többet ért, mint az övék.

– Férfi nem mehet el dolgozni a zöldségesbe? – kérdezem.

– Még csak az kéne – néz meg csodálkozva Jakab Péter. – A cűfszág nem száradna le róla. Ha egy férfi gyomlálni kezdene.

-
- Marad a férfiaknak az állattenyésztés.
  - A gondozók kereszete havonta átlag kilencszáz lej. A környéken jó gazdaságnak tartják a miénket.
  - Nem is csodálkozom, mikor mondják, hogy osztáskor egy asszony kapott legtöbbet: Lukács Veta.
  - Egy tele karuca pujt vitt haza egymagában – sorolják a tele szekér kukoricát. – Meg péncet és egyebet esz. De ha télen isz lehetne dolgozni a zöldségeszben, kéccer annyit kereszett volna. Nem lehet győzni ezeket az asszonyokat munkával.
  - S a fiatal férfiak?
  - Nem marad itthon egy sze közülük. Mennek az építkezészekhez, meg gyárba, Brasszóba.

Legutóbb Pál Mihály indult neki a brassói országútnak. Előtte jó nyolcvanan. Adjúd városától gyors járatú busszal lehet utazni egészen Brassóig, az Ojtozi-szoroson át. Lerövidült nagyon a távolság. Az itteni házakban ott-honosan emlegetik a brassói üzemek, a traktorgyár, a teherautó-üzem, a „Hidromecanica” nevét. Még senkit se küldtek haza onnan, mert alkalmatlan, tökéletlen vagy hanyag, lusta.

(1973)

Tavaszi szíél utat száraszt...

Megjelent egy szemet gyönyörködtetően szép, lelket szorítóan megindító könyv. Borítólapján moldvai csángó-magyar varrottas mintába ékelődik a címe: *Új guzsalyom mellett*. Egy csángó nótafa teljes repertoárja. „Éneklettem én, özvegyasszon Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa, hetvenhat esztendő koromban, Klézsén, Moldvában.” Ez áll a kötet belső címlapján, s utána: „Lejegyezte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Kallós Zoltán.” Megjelent 1973-ban, a *Kriterion* Könyvkiadó gondozásában, 6800 példányban (a magyarországi rendelés ebben nincs benne), kottákkal s egy, a könyvhöz kapcsolt hanglemezen, Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa hangjával.

Tudományos életünk eseménye ez a kötet, olyan, mint felszínre tört, ismertté vált bővizű forrás, amelyből ezentúl mindig meríthetünk magunk, valamennyiünk épülésére, frissülésére és igazolására. Folklórtudósok, nyelvészek, irodalomtörténészek értékelése jelöli ki – bizonyosan – az *Új guzsalyom mellett* helyét a magyar népköltészetben, nyelvtörténetben és nyelvjárástudományban s nem kevésbé irodalmi művelődési gyarapodásunkban. E kötettel végképp megszilárdult az a rang és tekintély, amelyet Kallós Zoltán, ez a különös sorsú, önmagát megszállottan elégető tudósunk már a *Balladák könyvé*-vel nálunk és mindenütt, ahol magyarok élnek, méltán kivívt magának.

Kinek kívánom ajánlani Kallós Zoltán új kötetét

---

most, hogy a *Falvak Dolgozó Népe* szólásra kért fel? E hasábkon nyilván elsősorban a falusi olvasóknak, noha legalább ennyire fontosnak vélem, egyenesen nélkülözhetetlennek, hogy a városiak is megismerkedjenek Szályka Rózsa balladáival, keserveseivel, tréfás dalaival, egész lelki habitusával, gazdag műveltségével, a moldvai csángó-magyarok folklórkincseivel. Ajánlom hát tiszta szívből mindenkinek, amíg még kapható könyvesboltjainkban, mert sok helyen már nincs belőle; erdélyi magyar olvasóink körében minden néprajzi, történelmi témájú kiadvány iránt az utóbbi időben soha nem tapasztalt érdeklődés nyilatkozik meg.

Két oka is lenne annak, hogy elsősorban a falusi olvasóknak ajánlanám e kötetet. A két ok tulajdonképpen egybe is kapcsolódik.

Ezen a télen olvasó-író találkozón vettem részt – a többi között – a Kovászna megyei Szentkatolna községben. Az állami mezőgazdasági vállalat székházában nagyrészt a gazdaság alkalmazottai gyűltek egybe. Miként másutt is annyiszor mostanában, a szentkatolnaiak közül sokan érdeklődtek tőlem a moldvai csángó-magyarokról. Sűrűn járok feléjük, írok róluk, szóban is adjak hírt az életükről. Mindig szívesen vállalkozom ilyen rögtönzött „csángó szemináriumokra”. Egyik felszólaló az első pillanatban talán furcsának tetsző kérdést tett fel: miként is viselkedjenek ők, szentkatolnaiak a napszámos munkára idejáró moldvai csángókkal? Több százan is dolgoznak itt közülük nagy munkaidények idején. Különös emberek ezek a csángók, folytatta a felszólaló szentkatolnai férfi, egy-egy szót másként

ejtenek, mint a székelők, elhadarnak vagy elselypítenek szavakat, s ha valaki emiatt kacagni kezd rajtuk, vagy éppen megkérdezi tőlük, hogy „miféle magyar nyelven beszélnek maguk?”, azonnal elhallgatnak, becsukódik a lelkük, mint a hideget érző virágkehely. Miként viselkedjenek hát velük Szentkatolnán? Rég érlelődött bennem a válasz erre a kérdésre, mert másutt is tapasztalhattam efféle idegenséget, kuriózumkeresést a csángók nyelvjárásában, hát sokak meglepetésére azt mondtam: Úgy viselkedjenek velük szemben, ahogy a szentkatolnaiak elvárják, hogy velük viselkedjenek más faluban, ahová a munka kényszere hajtotta őket! Vagyis: érdeklődéssel, megbecsüléssel, vagy – miért ne? – testvéri szeretettel. Hiszen hazajönnek ezek a moldvai csángók, valamelyik ősük talán éppen innen vágott neki a Moldvába vivő havasi utaknak. Gondoljon arra – fordultam a szentkatolnai kérdezőhöz –, hogy ha a madéfalvi nagy meneküléskor az ő szépapja futott volna ki Moldvába, most ő jönne ide haza napszámos munkára. Ne beszéljük különös hangzására figyeljünk, folytattam, hanem azt nézzük, hogy mit is hoznak haza a tarsolyukban. Erről pedig azonnal felismerjük bennük a legközelebbi testvért. S még valami... Önmagát csapja be az a székelő falusi földim, aki azt képzei talán – mert persze hogy ezt képzeik nagyon sokan –, hogy ezek a csángók műveltelembek náluk. Azért, mert egyben-másban a műveltségük eltérő, más jellegű.

Itt kapcsolódik az ajánlásom első oka a másodikhoz, nevezetesen ahhoz a tévhithez, amely fölényes sommázással a falusi ember egész lelki világát, ismeretkörét,

---

kultúráját a „műveletlenség” bélyegével látná el. A falusi ember eleve műveletlen, minden szokása babonás naivság, minden tudása pusztán tapasztalati, s így képtelen is bármilyen szintézisbe emelni azt, amit tanul és tapasztal. Falusiaktól is hallottam igen lebecsülően szólni saját műveltségükről. Ez a bosszantóbb és aggasztóbb. Félreértések elkerülése végett: nem valamiféle falunosztalgíát, múltba fordulást, megrekedést szeretnék idealizálni! A műszaki fejlődés, a falu kulturális életének igazodása a városéhoz, a sok jóval (s persze, nem mindig csak jóval) járó utánpótlás kétségtelenül lényegében átalakítja a mai és holnapi falu műveltségét is. De ami értéket kigyöngyözött a falu a maga múltbeli életében, annak mindenképpen bele kellene épülnie ebbe az új műveltségbe. Ismernünk kell, biztos érzékkel megkülönböztetnünk, hogy mi is az a kincs, amelynek az elkótyavetyélése nemcsak a falut, de egész kultúránkat nagyon megszegényítené.

Íme, egy hallatlanul izgalmas műveltségkör jelentkezése egy írástudatlan moldvai csángó-magyar falusi asszony énekeiben! Hatoljunk bele, és nemcsak a nyelv évszázadok mélyéből feltörő hangulatát, ízeit érzékelhetjük, hanem a balladákat, keserveseket, szerelmi vagy tréfás dalokat őrző, éneklő, alakító falusi asszony lelki gazdagságát, erkölcsi tisztaságát, érzelmi kulturáltságát is. Mert, ha nem is Szályka Rózsa szerezte, ő csupán „éneklette” kedvenc darabjait, az is jellemző, hogy mi ragadja meg egy nótafa lelkét, szívét s vésődik be az emlékezetébe. A válogatás az ízlés, igény és felfogás vizsgálja. De még mennyire az! Egy előadóművész önmagá-

ról is vall, amikor költőket műsorába vesz vagy mellőz. Egy nótafa ösztönösen válogatja ki a hatalmas folklórkincsből a lelkéhez illő gondolatokat, érzéseket, érdeklődési kört leginkább kifejező énekeket. Éppen ezért az ilyen egyéni repertoár, mint a Szályka Rózsáé, bizonyos mértékben szűkebb a falu vagy a vidék egész folklóráját bemutató gyűjteménynél, ugyanakkor azonban az egyetlen megnyíló lélek kapuján át mélyebb betekintést enged a közösség érzelmi kultúrájába, műveltségi körébe, erkölcsébe, szokásaiba, örömeibe és szomorúságaiba. Összegez is, mint egy jól tipizált irodalmi hős; Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa nemcsak „adatközlő”, nemcsak nótafa, a gyűjtőnek éneklő öregasszonyok egyike – akiknek a nevét legtöbbször csak a szakmabeliek ismerik –, hanem egész valójában előttünk álló, élő, bajait, gondjait, szorongásait, örömeit és bosszúságait megvalló egyéniség, egy műveltség képviselője, megtestesítője.

Faluja pedig, amelynek népköltészetéből merítette a maga egyéni „műsorát”, a moldvai csángó-magyar folklór ismert gyűjtőhelye, ahol századok óta él és éltet az ősöktől örökölt ének. Véletlen lenne-e, hogy éppen innen indult el a múlt század közepén a csángó folklórgyűjtés? Hogy itt bukkant a roppant kincsre először a falu papja, Petrás Ince János? Az ő nyomdokaiban jártak a következő gyűjtők. A Faragó József és Jagamas János szerkesztésében 1954-ben megjelent *Moldvai csángó népdalok és néballadák* című gyűjteményben harminc klézsei lejegyzés szerepel (minden más moldvai csángólakta falu közül a legtöbb!). A *Balladák könyvében* harmincöt klézsei balladát találunk. Még a román

közönség is a magyar folklór egyik fontos lelőhelyeként ismerheti ezt a falut: az itt énekelt *Ifjú Mátyás király* balladát Haralambie Grănescu felvette az *Intrecerea florilor* (Virágok vetélkedése) című, a romániai nemzetiségek folklóráját bemutató fordításkötetébe. Ebben a faluban élt Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa (még véletlenül se mondta magát másként, csak így, a magyar névszokásnak megfelelően, amiről másutt nagyon sűrűn megfedkezünk!), szült kilenc gyermeket, négy maradt életben, felnevelte őket, főzött-mosott a helybeli bojárnál béreskedő urára, tehát jellegzetes szegény rendű, csángó parasztasszony sorsa volt az övé. Nemcsak iskolába nem járatták, de szülőfaluját is csak a legközelebbi megyeszékhelyig, Bákó városáig hagyta el, vagy a szomszédos csángólakta falukba ment át. Valamennyi éneke – ballada, keserves, szerelmi vagy tréfás dal – ilyenképpen szervesen beletartozik falujának csángó-magyar folklórkincsébe, nem másutt hallott és „hazahozott”, továbbmondott népköltési alkotások. Szályka Rózsa számára az éneklés az önkifejezés nélkülözhetetlen formája volt. Megható őszinteséggel vallott erről Kallós Zoltánnak: „*Sze nem es hallgatok soha, met ha magamra vagyok, alhatnám. Örökké dünnögök valamit. Amég elalitom e bubát es, örökké mondok. Máccor iénekelni fogok, s büögésre menen ki. S szeretem es iénekelni. Met ha nem tudniék iénekelni, nem es tudom, mi lenne velem.*”

Énekei szinte kivétel nélkül azonnal ismerősen csengnek a fülünkben. Ez a dallam, ez a történet, ez a fordulat így vagy nagyon hasonlóan él nálunk is, kiálthat fel a csíki, udvarhelyi vagy éppen szilágysági magyar, aki

hallotta már az ének saját szülőföldjén élő változatát. Jómagam a Feketeügy mentén, Alsó-Háromszéken hal-
lottam és énekeltem őket először, a magam – magunk
– örökségeként ivódtak belém. „Gyere velem, Molnár
Anna”, vagy „S ehol ién elmegyek”, vagy „Sír ez út előt-
tem, Bánkódik ez ösvény”, vagy „Hej, páva, hej, páva,
Császárné pávája”, vagy „Mejek ez úton lefelé” – bele-
kezdhetnék nagyok sok klézsei énekbe. Egy-egy sor
vagy szó különböznék, de hát azért népköltészet, hogy
az éneklők állandóan alakítsanak, csiszolgassanak rajta.
Ezért írhatta nyugodt lélekkel, tudományos hitellel Kal-
lós Zoltán az előszóban, hogy e hajdani klézsei csángó
asszony „dalai között a magyar nép költészetéből ismert
szövegek megközelítőleg minden változatára találunk
példát”. Mivel pedig Klézse – mint többször ismétlem
– az első moldvai magyar népköltészeti gyűjtőhely volt
a múlt század közepén, a hajdani és mostani népköltési
termékek egybevetése a folklór egyazon falun belüli vál-
tozásait is megmutathatja. Kallós Zoltán össze is vetette
a maga lejegyzéseit Petrás Ince János itt paposkodó
ferences barát 1840 után leírt szövegeivel, s kitűnt, hogy
Szályka Rózsa (apróbb eltérésekkel, amiket az időbeli
távolság magyaráz) lényegében ugyanazokat a dalokat
énekelte, mint szépanyja vagy annak is az anyja,
nagyanyja. Ezt az időbeli távolságot minden erőszakolt-
ság nélkül meghosszabbíthatjuk évszázadokkal is vissza-
felé, ezért hatnak úgy, sokak számára szokatlannak,
másoknak meghatónak ezek a dalok, mintha az *Ómagyar
Mária-siralom* nyelve szólalna meg a csángó asszony
ajkán.

Szályka Rózsával már a *Balladák könyvé*-ben találkozunk, akkor más nótafákkal együtt. Énekeinek jó része ugyanis ballada. Majdnem kizárólag úgynevezett klasszikus balladákat énekelt. Kallós Zoltán megjegyzi, hogy a balladaéneklés a moldvai csángó-magyarok körében ma is gyakori, s nemcsak az öregek, a fiatalok szintén ismerik és éneklük a klasszikus magyar balladákat. Tehát azok a csángó lányok – a legények kevésbé –, akik a modern gazdálkodási rendben élnek, akik kijárták az évtizedek óta csak román tannyelvű iskolát, s így közeli kapcsolatba kerültek, igaz, nem anyanyelvükön, az írott művelődéssel, a román kultúrával – a balladaénekléssel ösztönösen is ragaszkodnak saját ősi kultúrájukhoz, önmagukhoz. A csángók évszázados együttélése a románsággal kétségtelenül hatott a moldvai csángó-magyar folklórra. Ragaszkodásuk anyáiktól, nagyanyáiktól halott, tanult ősi folklórkincseikhez egyben az anyanyelvhez való hűségük is, mivel tudatuk mélyén él az, hogy a nyelv jóval több szavak összegénél, a nyelv lélek, szellem, az emberi egyéniség kifejeződése, akárcsak szemük színe vagy arcuk ráncai. A mai fiatalok balladaéneklése, amit magam ugyan nem tapasztaltam, de Kallós Zoltán tanúsítja, s hiszek neki, a saját értékeikre való ráérzés bizonyítéka: csak a magam lelkén át ismerhetem, szerettem meg mások lelkének szépségeit is.

Szerepel a kötetben harminchat keserves, bujdosást vagy rabságot panaszló ének. Minden moldvai csángó-lakta falu tele van az idők során idemenekült székelyföldi vagy más erdélyi tájakról jött magyar bujdosóval. „Mikor Csíkból kiindultam, Szinnyem sem vót, úgy

búsultam” – énekelte Szályka Rózsa az anyjától hallott bujdosó éneket. Jól felismerhető ezen, hogy az 1764-es madéfalvi veszedelem egyik menekültje alakította át egy ismert vagy ma már ismeretlen népi keservesből a maga fájdalma és sorsa szerint, s aztán szállt nemzedékről nemzedékre, míg Szályka Rózsához eljutott.

*Hazám, hazám, iédes hazám,
Bár csak határodát látnám –*

sírt a madéfalvi öldöklés számkivetettje. Az 1967-ben lejegyzett bujdosó ének befejezése tömörségében, meg-
rázó átéltségében, hasonlataival és meghökkentő képei-
vel művészi remeklés.

*Iédesanyám ha most iélne,
Hozzám látni mind eljönne.
Csontjaimat összegyűjtné,
Koporsóba biététetné,
Keservesen elsíratná,
Senki azt meg nem kacagná.
Keservesen elsíratná,
Senki azt meg nem kacagná.*

Ezek a keservesek a madéfalvi dráma után majdnem két évszázaddal is annyira megrendítették az éneklőt, hogy – a lemezről jól hallatszik – elcsuklott a hangja. Erre az érzésre mondta maga Szályka Rózsa: „*Máccor iénekelni fogok, s büőgésre menen ki.*”

Elég egy szó, hogy a csángó nótafa könnyei eleredje-

nek. Egy olyan szó, amely a génekbe ivódott rettenetet idézi. Hiszen a csángó népballadák is néha egy-egy szóval mindent elmondanak. Az a *Kőműves Kelemen*, melyet Kallós Zoltán 1955-ben Klézsén lejegyzett, még a székelyföldi változatoknál is szaggatottabb, gyorsabb iramú. A moldvai csángók ajkán még a magyar népballadákban amúgy is kevés epikus elem is megritkul. Míg például a moldvai román népballada ráérősen részletez, örömet leli a körülmények felsorolásában, a szereplők alakjának, ruházatának leírásában, a csángó falukban minden szót sajnálnak, ha nem viszi a drámai kifejtet felé a cselekményt...

Ez persze nem jelenti azt, hogy a román népi, nyelvi környezet nem hatott a moldvai csángó-magyarok folklórára. Kallós Zoltán nem egy csángó balladánál, népdalnál mutatta ki a termékenyítő román forrást. A *juhaiért megölt pásztor* minden bizonnyal a román *Miorița* (Bárányka) magyar változata. Ennek egyik formáját már az 1840-es évek elején lejegyezte Petrás Ince János. Az egyik csángó keservesben Kallós Zoltán joggal ismeri fel a román költő, Mihail Eminescu *Mai am un singur dor* (Csak egy vágyam maradt) című versének „népi fordítását”. Az eredeti harminchat sorából a csángóság tizenkét soros keservest alakított, sokkal darabosabban, népi hasonlatokkal fejezve ki a költő romantikus, zaklatott zengésű érzéseit. Szályka Rózsa repertoárjának ezek a darabjai az összehasonlító folklórtudomány felbecsülhetetlen értékei, s egyben a magyar–román egymásrataltság egymást gazdagító hagyományának népi vonulata, amelynek román párját Kallós Zoltánék román kol-

légáinak lenne mindenképpen érdekes és fontos megke-
resniük. Csángó közvetítéssel a román népi és kulturális
hatás az egész magyar folklórt színesíti, élénkíti. Talán
fordítva ugyanígy...

E gyűjtemény, amelyet én „Kallós-ajándéknak”
neveznék, hiszen más szó alig illik rá, alap hangütésében
szomorú könyv. Pedig csak szomorúságban nem lehet
élni. Szályka Rózsa repertoárjában a tréfás dalok, házasi-
tók vagy csúfolódók is megférnek a komor balladákkal és
fájdalmas keservesekkel. Élete során Szályka Rózsa
nemcsak kesergett, boldog is volt, szerelmes is volt, tré-
fálkozott is, meg párosította a fiatalokat a guzsalyosban.
Élete rezdülésének emlékei, lelki jegyei ott érezhetők
énekein, melyeket közösségtől vett át és közösségének
adott tovább. Kallós Zoltán közvetítésével pedig a na-
gyobb népi-nyelvi közösség kincsévé váltak. Mintegy
hozzám kötődő szálként keresem a moldvai csángók
folklórából oly ismeretes *Tavaszi szél-t*, a párválasztás
csodálatos énekét.

Szályka Rózsa ezt másként énekelte Klézsén, de épp-
oly reménykedő lélekkel, mint minden csángó-magyar
lány és asszony idők végtelen rendjén át Moldvában:

*Tavaszi szíél utat száraszt.
S e hóból es vizet áraszt.*

(1973)

Csángó olajbányászok

Csaknem négy évszázados az első pecsétes okirat, amely 1596-ban az észak-moldvai olaj feltörését rögzíti. A helyi lakosság az olajforrások környékén található iszapot gyógyításra használta, különösen bőrbetegségek ellen. A monda szerint Nagy István moldvai vajda hadi sebeit Aknavásár – a mai Țirgu Ocna – közelében, a Mosoarele-kút olajos vizével kenegette, és meggyógyult tőle. Egy sokat emlegetett utazó, Bandinus Márk, bosnyák származású ferences szerzetes, később püspök latin nyelvű útikönyvében, a *Codex Bandinus*-ban – amelyben leírta mind a harminchárom általa meglátogatott moldvai római katolikus egyházközséget, és név szerint felsorolt 1122 magyar családot – 1648-ban feljegyezte azt is, hogy Lukácsfalva, Mosoarele, Poeni, Dof-tána és Păcurița helységek közelében olaj buzog fel a földből. Ez a Bandinus-jelentés azonban a maga korában nem vált ismertté – Veress Endre történésznek, a magyar–román kapcsolatok bűvárlójának kezdeményezésére csak 1926-ban jelent meg először teljes terjedelmében Bukarestben –, s így a nagyvilágnak és a tudományosságnak Dimitrie Cantemir fejedelem munkája adott hírt a moldvai olajról 1716-ban. Négy évvel később Cantemir egy olyan térképet is összeállított, amelyen feltüntette az olaj lelőhelyeit (pedig akkor már száműzöttként rég távol élt a szülőföldjétől, csak feljegyzéseire és emlékezetére alapozhatott). Minden későbbi írásos emlí-

---

tés és utalás lényegében Cantemirra támaszkodik, vagy őt erősíti meg, például Andreas Wolf nagyszebeni kereskedő 1804-es moldvai útikönyve.

(„A Sós-Tázlónál, nem messze Moinești falutól, Bákó vidékén egy bizonyos forrásból vízzel elegy kátrány, azaz bitumen buggyan fel, amelyet parasztjaink közönségesen kocsikenőcsnek használnak. Az ottvalósiak pakurának nevezik, és azt állítják, hogy sokkal jobban fel tudják használni házi szükségleteikre, ha eltávolítják belőle a vizet, mint azt, amelyet fából készítenek.”)*

„Mozgó ipar” az olajbányászat, így nevezi a moinești-i kőolajipari kombinát terepjárójának sofőrje, Alexandru Petrache. Döcögünk a terepjárón, mintha csak holdbéli tájon járnánk: döccenők, emelkedők, meredek lejtők, szédítő kapaszkodók. Egyik kút itt, a másik tíz kilométernyire, s ha elfogy valahol az olaj a földben, költözik tovább a fúrótorony. Itt jóval nehezebb, költségesebb az olajkitermelés, mint a Prahova völgyében. Kopár tetők, völgyszakadékok vagy éppen sűrű erdőségek alá rejtőzik az olaj, meg kell keresni: bújócskát játszik az emberrel. Nemcsak „mozgó iparág”, amely mindegyre költözik, de majdhogynem „láthatatlan” is. A szivattyúk ütemesen bólogatnak, felkapják és lehajtják a fejüket, ennyi az ipar látható része – maga a bányászat száz meg ezer méterekre lent, a föld mélyén folyik: műszerek jelzik a mélységekben zajló küzdelmet a gépek és a kőzetek között.

* Dimitrie Cantemir: *Descriptio Moldaviae*, 1716.

Egyetlen kút irányításához, karbantartásához is nagy figyelem és szakértelem szükséges. Hát még ha valakinek 140 kút van a gondjaira bízva! A szomszédos részlegen ezt a felügyeletet és irányítást egy mérnök végzi, név szerint Ioan Lazăr. Itt, a 2-es számú üzemegységben Ádám György mester.

Tázló menti csángó-magyar férfi, aki már 1944-től a „petrolban” dolgozik, vagyis olajbányász.

– Maga volt az első olajmunkás a falujában?

– Ambrus János volt az első, ő nyitotta meg a sort Teszkányban. Mikor én kicsike voltam, ő mán a petrolban munkált. Most elment penszióba.

Olajmunkás volt Ádám György gyermekkorában, most nyugdíjas.

– Hányan dolgoznak itt a falujából?

– Mind. Mán a férfiak, ugye, azok mind. A más csángó falukból is jönnek. Van itt egy sofer, aki minket szervál, az pusztinai. Tamás Miklós a neve. Jó kenyér a petrol, szeretjük munkálni.

Ádám György mesteriskolát végzett Lukácsfalván. Munkahelye: az egész hegyoldal Kománfalva és Moinești között. Naponta hazajár a falujába, a csángó olajbányászok nagy többsége ingázó. Ragaszkodik a falujához, és éppen úgy ragaszkodik az ipari életlehetőséghez is.

– Mennyi itt a mester munkaideje?

– Reggel hatkor kezdjük el a napot. Ezt tudjuk. De hogy mikor fejezzük be, azt sohasem lehet előre tudni.

Mióta beállt olajmunkásnak, a család dolgait odahaza az asszony intézi.

Négy gyermeke van. Nagyobbik fia, György – így

mondja: György – a jászvásári képzőművészeti középiskola diákja, szépen rajzol, tehetséges, egy-két rajza már a helyi irodalmi folyóiratban, a *Convorbiri literare*-ban is megjelent. Kisebbik fia még elemista. Két lánya férjhez ment már, mindketten falubeli legényekhez. Ami azt jelenti, hogy csángókhoz.

– A vejei is olajmunkások?

– Mondtam, hogy nálunk mind a petrolban munkálnak. Egy-két férfi munkál egyebet.

Új színfolt ez a moldvai csángók között: az olajbányász, s még inkább a mester, aki 140 kút működését irányítja, ellenőrzi.

Telt arcú, barna szemű, őszülő férfi, testes, erős, magabiztos.

A moldvai olajmezők központjában felhívták a figyelmet, hogy a 2-es számú részlegen feltétlenül keressem meg Becze Demetert, a traktorost.

Becze és Demeter, ennél több *e* betű egy névben Háromszéken sem lehetne. Ki ez a nevezetes traktoros, akiről azt tartják, hogy igen bátor legény. És ugyan miért kell olyan nagy bátorság egy traktorosnak? – hitetlenkedem. Megmagyarázták, hogy szántóföldön csakugyan elegendő a figyelem és a szorgalom, de a traktor itt nem ekét vontat, hanem óriási szondákat. És nem éppen sík terepen, erről magam is meggyőződhettem. Ez a Becze Demeter a múltkor szállítás közben a szakadékból rántotta vissza a szondát. Majdnem a szonda rántotta magával őt, a traktorral együtt. Elegendő lett volna pillanatnyi elernyedés a kormányznál, elegendő, ha csak egy másod-

---

percig nem bízik önmagában, ha tétovázik – zuhan is a mélybe a megcsúszott szonda után. S az oldalban, ha felfordul a traktor, odanyomja a vezetőjét.

Becze Demeter nem lát rendkívülit az egészben. Piros arcú, barna szemű férfi, napégette arccal. Papírjai szerint harminchárom esztendő, de fiatalabbnak tűnik. Pusztinai, s miként faluja csángó-magyar lakói, serdülő fejjel beállt dolgozni ő is a „petrolba” – az olajkitermeléshez.

– Azt kérdezi maga, hogy is volt az a vontatás? A szonda lecsúszott az erdőből útról, elindult be az oldalba. Úgy nekiágaskodott a traktornak, rántotta volna magával. Én meg belekapaszkodtam a kormányba, s nekifordultam az út fölött megnyíló oldalnak, annak a meredeknek, ne, ott a túlsó hegyen. Ha nem így csinálom, visz a szonda magával, traktorostól, mindelestől. De jó traktor ez, kibírja a feszítést. Kivitt az oldalra.

A traktort dicséri, nem saját virtusát. Ő másként nem tehetett volna, hiszen akkor odavész ő is.

Székelyes hangsúllyal beszél magyarul, a csángók egy részét jellemző sz-elésnek nyoma sincs a kiejtésében. Írni azonban nem tud az anyanyelvén, csak éppen a nevét, de az aláírását sem magyarul gyakorolja.

(Domokos Pál Péter a két háború között a Tázló menti Pusztinát is felkereste, a helybeli deákkal, az akkor 68 éves Bartis József kántorral beszélgetett el a falu sorsáról. Pusztinán 300 családot talált, a kántor vagy százötven nevet le is diktált a folklórgyűjtő történelembúvárlónak. Köztük tizenkét Becze volt: János Andris, Józsi

Anti, Józsi Józsi, Péter, Józsi György, György, Józsi, megint Józsi Anti, János Józsi, újra Péter és György és Józsi...

„A pusztinai omladozó magyar templomban meghatódva ismerjük fel a főoltáron ismét Szent István magyar király képét. A búcsú napját ugyan eltették augusztus 20-áról, de szeptember 2-án is elénekelik a pusztinai magyarok a derék Bartis Józseffel élükön az *Ah, hol vagy magyarok* kezdetű éneket. Féltve őrizi az öreg Bartis énekeskönyvét, melyben minden magyar ének megvan” – *A moldvai magyarság.*)

Családjáról beszélgetünk, s egy régi virtus ködlik elő a traktoros emlékeiből. A mai Becze famíliának egyik őse Háromszékről bujdosott ki, mégpedig egy virtus miatt: bicskázás után nagyon keresték a csendőrök. Úgy megijedt tőlük, vissza se merészkedett többet.

– Melyik faluból szaladt ki?

– Nem tudom, látja... Kilencedik ősöm volt, a nevét sem tudom.

– Hát akkor kitől hallotta a történetet?

– Dédapám mesélte, Elek György, mikor nyolcvanhat esztendő volt. Ő még tudott mindent, hogyan jöttünk, miért jöttünk el. Én csak ennyit... A többit elmosta az idő...

(1973)

Karnyújtásnyira

Miért szeretjük ezt a várost, Kolozsvárt? Ismerősünk itt minden kő, amely falaiba beleépült, és ismerősünk minden hajdanvolt, aki e között élt, dolgozott, jövőt paléozott. De miért szereti ez a kicsi ember, sovány arcú, deresedő hajú, csodálkozó, kék szemű, mint egy gyermek? Erdős-Szászka Péter lenéz a Fellegvár oldaláról, valamit keres a házak rengetegében. Egy klinikai épületet, ahol – így mondja – „a tudomány él”. Mária lányának hét hónapos „bubáját” hozta el ide operálni a Szeret tájairól, Szabófalváról. Opris doktor meggyógyította Szilviát, holnap viszi haza a nagytátá, nyugdíjas ember, ráér az ilyesmire. Feljött még egyszer a Fellegvárra, búcsúzni. Pillantása most a Szamos partjára csúszik, a Magyar Színház épületén állapodik meg. Először járt életében magyar színházban. Láta Kenessey-Harangozó *Keszkenő-jét*, meg a *Peleskei nótárius-t*, Gvadányi után, Méhes György mai ízekkel teljes feldolgozásában. Nevetni kezd: otthon nem hiszik el neki, hogy minden szót megértett. Szabófalván sokan jobban hisznek a babonáknak, mint az ezer vidéket bejárt Erdős-Szászka Péternek. Pedig Péter bácsi az életét tanulta mindenütt: volt postamester a falujában, épített vasutat a bihari Székelyhídon és a tengerparton, megjárta a hadak útját, majd Románvásár – vagyis Roman városa – mellett, a felserkentő ipari óriásban, a csógyárban „munkázott”, azaz dolgozott. A tízezres lélekszámú Sza-

bófalva lakói javarészből már a csőgyár munkásai. Szászka Péter veje, a most operált leányka édesapja például esztergályos az üzemben... „Nem hiszik el nekem? Jöjjenek ide, igaz-e?” Az se lenne baj, ha a *Keszkenő*-vel mennének el Szabófalvára. Szászka Péter felmérte magában, hogy az éppen nekik való előadás lenne. Sok mindent felmért ő magában az idők járásáról, a nyelvjárásról, amelyen falubeli társaival értekezik, s amely százados ízekkel őrizte meg szépségeit; a mai tudományról, amely visszaadta unokája egészségét, épségét; a betűről, amely jó barátja, ha okosan él vele az ember.

– Először vagyok maguknál. Szeretem város ez, tudja meg.

Odahaza, Moldvában a nagy folyót, amelynek vonzásában élnek, a csángó-magyarok úgy is nevezik, hogy Szeretem vize...

Fényképeket vesz elő. Egyik a szülőházáról készült, az „előnévét” is megmagyarázza ez. „Nagyatátja” a telek belsejébe építette fel a házat – az erdészek szoktak így építkezni –, ezért ragadt rájuk az Erdős név. Melléknévvel jobban meg lehetne különböztetni egymástól az embereket. Százkából is van jócskán, a Demeterből is (ezért viselte volt a szabófalvi népköltő, szegény korán halt Demeter László a Lakatos Demeter nevet); egy Cso-bánka Demetert egyenesen „Félistennek” hívnak... Egy másik fénykép őt ábrázolja, harminc évvel ezelőtt, postássapkában. Csonka kép, látszik rajta, hogy a kicsi termetű, dőlceg tartású legény mellett még állt valaki. Elpirul öreg Szászka Péter: Deme Magda volt az a lány, akit később a felesége kivágott a képből. Az a Deme Magda

férjhez ment, ez a rendje, két gyermeke született. Ha találkozna a szabófalvi utcán, köszönnek egymásnak. Ennyi... Könnyen szakad a szerelem lánc, és Szabófalván nincsen olyan kovács... Hány erősebb szál is elszakadt már itt! Névhez, nyelvhez, családhoz, élethez fűző szálak, és Szabófalván nincsen olyan kovács... Dúdolom Szászka Péternek, de ő nem ismeri a dallamot... Különbén Péter bácsinak is két gyermeke született, aztán négy unoka teljesítette tovább a családot, amelynek minden felnőtt tagja kenyérkereső most. Péter bácsi a nyugdíj mellett eljár a téaszbe, dolgozik „az asszony nevére”, mert szükség van a keresetre. Csak most maradt ki a munkából, mondja szinte restelkedve, az unokája miatt. Míg az orvosok Szilviát gyógyíttatták, néhány napra leugrott Parajdra, a Székelyföldre, él ott egy barátja, Parajdi János, együtt végezték volt a postásiskolát Jászvásáron. Parajdi János – Parajdon? Há, vagyis igen, bólint, s nem érti, hogy miért csodálkozom ezen. Miért ne élhetne Parajdon egy Parajdi János nevű ember? A nevek nem sokat ad, falujában nem nagyon törődnek a nevekkal, hiszen azt ügyis a jegyző vezeti be az anyakönyvbe, kicsit a jegyzőtől függ, a hivataltól függ, hogy kit minek írnak be a „nagy könyvbe”. Az ember számít, aki meg tudja őrizni – ha akarja – igazi érzelmeit, tulajdonságait. Mint a barátságot harminc éven át Szászka Péter és az a Parajdi János. Meghordozta a barátja Szovátán is, „felhágtak” a hegytetőre, elnézték a mezőt, hogy „milyen szépen munkázik”. Szászka Péter tudja, hogy a mező csakugyan dolgozik: él és él, örül és haragszik. Vásárhelyen leveleket tett fel a postára,

a családjának üzent bennük. Ott a postán elveszítette az „üvegszemét”, vagyis a szemüvegét.

– Nem érdeklődött később, hátha megtalálta valaki?

– Ami egyszer elveszett, az el vagyon veszve...

Ez a lemondás, amelyet még szomorúság vagy harag sem borít be, már-már lobbantaná bennem az indulatot. De egy hatvanéves emberrel szemben? Éppen Szászka Péterrel szemben?

Megint kutat a tekintete a városi képben, s örömmel találja meg azt a helyet, ahol Mátyás szülőháza áll. Járt ott, hogyné. Úgy vonzza őt a történelem, mint gyermeket a mese. Meg akarja írni faluja történetét. Mert a nép ismerni szeretné a múltját, hogy jobban lássa a jövőndőt. Szászka Péter olyan történelmi munkákat idéz fel, történészek is becsületére válna a jártassága. Ismeri Dimitrie Cantemir feljegyzéseit a moldvai csángókról, Bandinus Márk krónikáját, amely egy történelmi sorozatban jelent meg újra. Próbát teszek:

– Miféle sorozatban, Péter bácsi?

– *Călători străini în Țările Române*. Eddig négy volumot kaptam meg, a postán abonáltam.

Idegen utazók a román országokban, ez a sorozat címe, amelyre Szászka Péter Szabófalván, a postán fizetett elő...

Most én restelkedhetek, amiért hitetlen voltam. Szászka Péter pedig újságot vesz elő, a *Falvak Dolgozó Népe*-t, amelyben éppen írása jelent meg neki. Ír verseket is, de csak magának. Falukrónikáját azonban mindenkinek szánta. Szabófalván és másutt az emberek hamar elfelejtük azt is, aki a „nagyttájik” előtt élt a sor-

---

ban. Hát még a régebbieket!... Csak a királyok családfáját jegyezték fel hajdanában is. Mint a Mátyásét, mutat le a völgybe.

Ő egy falu családfáját szeretné megörökíteni.

Moldva krónikás vidék volt mindig, lakói közel éltek a történelemhez. Egy Toader Hrib nevű földművesember olyan feljegyzéseket tett közzé Suceava megyei falujáról, Arboréról, és a maga életéről persze, hogy szenzáció lett belőle a román irodalmi életben és az olvasók körében; a könyvet másodszor is ki kellett adni.

Miért ne bízhatnék az Erdős-Szászka Péter erejében, őszinteségében és – szerencsájében is?

Nézem csontos, kidolgozott kezét. Beleképzelem a tollat.

Állunk a város fölött, amelyet először látott és örökre megszeretett. Állunk karnyújtásnyira, lélegzetközelen.

(1974)

Mostohaanya?

Csángó „nyomokon” járok megint; nincs ebben semmi különös itt, Gyergyószentmiklóson, ahol a moldvai csángólakta faluk majdnemhogy „szomszédosak”. Igaz, át kell ugrani hozzájuk a havasokon, úgy legrövidebb az út, de az áhítatos szépségű Békási-szoros, majd a Beszterce vize is gyorsan, hűségesen elvezet Lészpedre, s alább, a Szeret menti községekbe. Sokan taposták ezt az utat idők rendjén oda meg vissza, mostanában még többen. Gyergyószentmiklós szakiskolaiban, üzemekben seregestől találni csángó-magyar fiúkat, lányokat a Beszterce, a Tázlók, a Szeret mentéről; legtöbbje itt ragad, megtelepszik, családot alapít. Barátaim a lézpedi Tankó Jánost ajánlották figyelmembe, az immár országos rangra emelkedett szentmiklósi fiatal öntöde nagyon fiatal szakemberét, akiből két esztendő alatt igazi gyergyói munkásember lett. Hol keressem meg? Igazán nem nehéz, özvegy Kémenes Istvánné házában lakik, feleségestől, mivelhogy a Kémenesné nevelt leányát vette el. Kémenesné pedig a nagy temető mellett, a kicsi utcában találhatom meg, félig utca még csak, félig mező, a neve rangos: Győzelem útja, mert 1944 őszén állítólag itt creszkedtek volna alá a partizánok; ha mégis eltévednék, Amáli néniről kérdezősködjek – így ismeri a környék –, arról az asszonyról, aki öt idegen gyermeket nevelt fel.

Világoskék szem, ráncos, de nem gyűrött arc, magabiztos tekintet, de szemérmes halkság; Amáli néni kicsit félszegen ül saját házában, amelyben fényképeken, olajmásokon, apró tárgyak képében 56 esztendő életének emlékei veszik körül most is, hogy férje átköltözött az utca túloldalára, a temetőbe, s mind az öt gyermeke családot alapított. A múlt relikviái mind keze ügyében vannak, nem kell keresgélnie őket: Éva lánya, a nevelőapjának, Kémenes Istvánnak a ravatala mellett; a négy Orbán testvér, kicsi korukban... Kevés szóval felelget, faggatnom kell, nem kitárulkozó lélek. A hosszú szünetekben én következtethetek eseményekből, amelyeket futólag említ, összeköthetem a szálat a családjá történetében. Érzelmait nem annyira megvallja, mint sejteti: tetteiből kell kiolvasnom. Persze, ez még mindig jobb, mintha áradva mesélne érzésekről, amelyeket nem igazolnak a tettek.

Számba vesszük nevelt gyermekeit, életkoruk szerint. A legidősebb, Orbán István 47 éves, utána András következik, 45, majd Vencel 38 és a leány Ica 33 esztendővel, aztán az ötödik, Fülöp Éva, aki alig töltötte be a tizennyolcadik esztendőt. Első meglepetésem az volt, hogy egy 56 esztendő asszonynak legnagyobb nevelt fia 47 éves, alig kilenc esztendővel fiatalabb nála. Örökbe fogadott gyermekek és nevelő szülei között rendszerint nagy a korkülönbség, néha negyven-ötven esztendő. Gyermekekre vágyó házaspárok hosszú idő után vetnek számot azzal, hogy édes gyermekük mégsem lehet, magukhoz vesznek egy-egy kicsi árvát, mielőtt egészen elvénnének. S nem öt, hanem

rendszerint egy, legfennebb két gyermeket szoktak felnevelni az örökbefogadók.

Kémenes Istvánné története mindenképpen rendhagyó.

Krónikási élményeim között van jó néhány, amelyet akárhányszor fogalmazok meg, nem tudok végképp kiírni magamból. Esztendőkkel ezelőtt gyermektelen öregekkel beszélgettem a nagyváradi szükségkonyhán és módos lakásokban: életükről, amelynek értelmetlenségét drámai kitörésekkel ismerték el, vagy próbálták tagadni. Egyik mániákusan küzdött a magány és az öregedés ellen, kínos napi időbeosztással, állandó tornáztatással, orvosi előírás szerinti ésszerű táplálkozással, és kevély hidegen hirdette: ő így boldog, neki nincs szüksége senkire. Egy idősebb asszony életét mások házában töltötte el cselédként, nem azért, mert rászorult volna (kérték volt férjhez, nem is egyszer), de így, egymagában kényelmesebbnek találta. „Fiatal korban könnyebb egyedül. Öreg korban nehezebb. De hát fiatal korában senki sem gondol arra, hogy egyszer meg is öregszik...” Másik öregasszony „képzeletbeli” unokájáról mesélt, akit olyan szeretettel vesz körül, amely képes mindent elfeledtetni maga körül, s ha az álmok elpártolnak tőle, mert nagyon szeszélyesek, siet be a népkonyhára, segíteni a szakácsnőnek, akitől az ebédjét várja. „Egyedül nem érzem jól magamat. Nem azért született az ember, hogy egyedül éljen.” Ady városában magányos öregek, akik közül egyik-másik magyar létére sem hallott a költőről, majdnemhogy a szavait ismételték, sírták el:

*Szeretném, hogyha szeretnének
S lennék valakié,
Lennék valakié.*

Kémenesnét nem kísértette meg soha ez a reménytelenség. Magánytól nem volt miért félnie. Tizennyolc esztendő volt, amikor a négy Orbán gyermeket örökbe fogadta. Túl volt az első szülésen, édes gyermeke hamarosan meghalt, de eszébe se jutott akkor még, hogy hiába vár újabb gyermeket. Az élet elején állott, mint most Éva lánya.

– Ekkor meghalt a nagynéném, Orbán Juliska Gyergyócsomafalván. Harminchat éves volt, négy gyermek maradt utána. Juliska néném napszámos volt, nehezen élt, egymagában, két fiát, Istvánt és Andrást már előbb elhoztuk, ideiglenesen. Temetés után összenéztem az urammal: most mi legyen a gyermekekkel? Mehetnének árvaházba, ezt tudtuk. – Kettőt beadunk – mondtam ki lassan. – Melyik kettőt akarod beadni? – kérdezte ingerülten az uram. – Elszakítanád őket egymástól?... Te is mást gondolsz, Amáli, mint amit mondasz...

Igy döntöttek el az Orbán gyermekek sorsát.

Még akkor, mikor saját gyermeket is reméltek.

– István, az uram hozzátette: nem lesz könnyű sor-som, az bizonyos. De ne aggódjak. Egy-két csupor vízzel többet öntünk a fazékba, s egy tányér leves lesz belőle... Jut majd mindegyiknek... Ilyen áldott jó lélek volt az én uram...

★

Később sokszor megkísértette a felelősségérzet. Nem a kétségbeesés, hanem a gond, hogy elbírja-e az életet. Mert az élet sorra állította elébe a próbákat.

Ádáz harcok folytak volt a Gyergyói-medencében, s miután elvonult a front, Kémenes Istvánt is kirendelték holtakat temetni. Az elesett katonák elhantolása közben megfertőzte a szemét. Nem volt ideje orvoshoz menni. Szakorvos nem is volt akkor Gyergyószentmiklóson. Amikor kórházba került, már késő volt. Megvakult.

– Huszonhat évet élt még. Világtalanul. Eleinte a házban sem nagyon mert mozogni, gyámoltalan lett, mint egy járni tanuló gyermek. Később már kimerészkedett az ajtó elé, a kapuba, elbeszélgetett a szomszédokkal. Nem ült ezután tétlen egy pillanatig sem. Mindenben segíteni akart nekem, szegény. Teheneket tartottunk, ellátta, almozta őket, meg is fejte, meg fát hordott be.

Akkoriban nem itt laktak, hanem a Vörösmarty utcában, bérelt lakásban. Ezt a családi otthont úgy szerezték meg, kaparták össze a család munkájából, Kémenesné takarítónői keresetéből. Szinte hihetetlen: vak férj, öt gyermek, takarítónői fizetés mellett miként és miből takarékoskodták össze ezeket a falakat, a telket, saját házat.

De a ház itt van, bizonyít.

– Érezte-e úgy néha, hogy nem bírja tovább?

Sóhajt, nem felel egyenesen. Majd egyféle támadással védekezik a faggatózásom ellen: miben segítette volna az ilyen érzés, a csüggedés? Ha egyáltalán közel engedi szívéhez a kételyt... Ha csak ketten lettek volna, ő meg vak

---

férje, gyermekek nélkül, könnyebben összeroppannak, feladják a küzdelmet. De akinek másokról kell gondoskodnia, annak nincs joga ehhez, annak a sorsa nem egyedül az övé.

S ez a tudat az önérzet forrása lehet, hallatlan erőt adhat. Kémenes Istvánné nem boncolgatta magában az érzéseit, nem említ most sem önérzetet vagy éppen rártatíságot, csak annyit mond, hogy a négy Orbán gyermek nevelésében soha senki nem segítette, ő sem kért támogatást. Éváért már kapta az állami gyermekpénzt. Számtalan gyűjtést rendeztek a nőbizottság ügybuzgó tagjai Gyergyószentmiklóson is, felpártolták a sokgyermekes családokat ruhával, pénzzel, élelmiszerekkel. Kémenesné nem jelentkezett, pedig elegendő lett volna egyetlen szót szólnia, olyan nyilvánvaló volt a jogosultsága. Jobb anyagi helyzetben lévő családok kaptak segílyt. Kémenesné nevelt gyermekei fölött elszaladtak a tekintetek; gondosan fel voltak öltözve mindig, nem szenvedtek hiányt semmiben. Akik nem ismerték közelebbről őket, nem mondták volna meg, hogy örökbe fogadott árvák, s hogy Kémenesné csupán a mostohájuk.

Előfordult Gyergyószentmiklóson – talán másutt is –, hogy egyik-másik asszony, miután megszülte, nyomban magára is hagyta a gyermekét, mások nevelték fel, soha nem törődött vele; de mikor a gyermek nagykorúvá vált, kereső lett, az anyának eszébe jutott, felkereste, anyai jogait követelte: részesedést a gyermek munkájának jövedelméből.

– Én hoztalak a világra! Több jogom van hozzád, mint bárki másnak – mondja az ilyen „anya”.

– Könnyebb egy gyermeket megszülni, mint felnevelni! – így a replika erre.

– Hálátlan! Nem szólal meg benned a vér szava?!

Csend ül a kicsi szobán, Kémenesné zavartan mosolyog: gyermekeit a vérségínél erősebb kötelékek fűzik hozzá: a szereteté.

– Miért nem íratta a maga nevére őket?

– Nem is tudom...

Elhanyagolta ezt a formaságot, lényegtelennek tartotta? Nem akarta a gyermekek előtt ezzel sem eltagadni szülőanyjuk emlékét? Ennyivel sem szerette volna félrevezetni őket?

(Amit Kémenes Istvánné ösztönösen érzett meg Gyergyószentmiklóson, arról felzaklató történetet hallhattam messzire innen, a hollandiai Rijnburgban. Ebben a Rajna-parti, városszerű községben a helyi lap főszerkesztője, Simion Cornilius Hendrich Leenheer azt kérdezte tőlem, tudunk-e róla itt, a távoli Erdélyben, hogy a hollandok milyen bátran dacoltak a hitlerista megszállókkal? Erdélyben tudnunk kell erről, mert úgy értesült, hogy a Kárpátok belső karéja a tolerancia földje volt mindig, mint Erasmus hazája Rotterdam környékén... A második világháborúban tízezerrel hurcolták el a rotterdami zsidókat. Az emberség próbája lett, hogy mentették őket. Egy rijnburgi holland virágkereskedő – H. Heemskerk – négy zsidó gyermeket vett magához. Neki tíz gyermeke volt már. Aztán a zsidó gyermekek a virágkertész egyik rokonától a másikhoz kerültek, nevet cse-

---

réltek, és megmenekültek. Ha nem rejtik ilyképpen őket, nem maradhatnak életben. Közel ide az az amszterdami padlás, ahol Anna Frank bujkált, és ahol elfogták. E négy megmenekült zsidó gyermek a háború végén már azt sem tudta, mi az igazi neve, kik voltak a szüleik. Megmentőik lelkiismerete pedig azóta sem egészen megbékélt, amiért csak a gyerekek életét szabadíthatták meg a pusztulástól – az identitásuk árán...)

– Hogyan szólították önt a gyermekek, amíg kicsik voltak, Kémenesné asszony?

– Engem anyjának hívtak, az uramat meg apjának.

– És most?

– Miért szólítának másképpen?

Belemelegedünk az emlékezésbe:

– Bántották-e meg a gyermekei?

– Míg kicsik voltak? Hajaj, de hányszor! Milyen a gyermek? Visszafeleseltek, durcáskodtak.

– Olyankor elnadrágolta őket?

– Csak nő tőle a gyermek.

– Nem fogta el a keserűség: más gyermekeitől kelljen tűrnie?

– Más gyermekei? Soha eszembe se jutott.

Megismétli: mikor kicsik voltak, csak akkor rosszkodtak, bántották meg őt. De ahogy nőttek, mind nagyobb szeretettel fogták körül nevelőanyjukat: olyan melegséggel, amilyent talán egy édesanya sem kaphat a gyermekeitől, mintha viselkedésükkel azt akarták volna érzékeltetni, hogy legnagyobb emberi hálátlanság lenne az önként vállalt anyai szeretetet méltatlanul viszonzni.

Hol él most az öt gyermek, mi van velük? Megszakadtak-e a családi szálak, miután mindegyiknek van már külön családja, külön élete?

Kémenesné sorra veszi őket. István itt maradt Szentmiklóson, munkás a fakitermelésnél, illetve már betegnyugdíjas. Eltelt az idő, Istvánnak már nemcsak gyermekei vannak, de unokái is: négy gyermeke és négy unokája. A dédunokák számára már teljesen elmosódtak a tényleges családi kapcsolatok, nem érzékelik, nem értik, hogy nagyapjukat nem édesanya nevelte fel, hogy az ő dédanyjuk „mostoha”. Fontos-e, hogy ez tudatosodjék bennük valaha is? A sorsok nagy igazítója, az idő úgy rendezte, hogy a gyermektelen Kémenesné dédunokái már mindenképpen „igaziak” legyenek, számukra a lelki kapcsolatok szinte vérségivé ötvöződjenek.

András tizenhét évvel ezelőtt elment erről a tájról, Fogarason telepedett le. Kémenesné tud róla, de mindegyikük közül róla a legkevesebbet: munkás a téglagyárban, a szárításnál dolgozik, megnősült, született egy gyermeke.

– Nagyon ritkán jár haza. Messze van számára Gyergyó. Ez a szál gyengült meg legjobban...

Vencel annál közelebb él a nevelőanyjához: az új ház végében, egyazon udvaron. Orbán Vencelné, a Kémenesné menyé be is üti magát egy pillanatra, aztán siet „haza”, négy apró gyermekről kell gondoskodnia. Kettő közülük a kicsi kertben a házörző kutyával játszik. Nagy szemekkel bámulnak ránk, idegenekre.

Ica, a legkisebb Orbán gyermek, Csíkbánfalvára ment

férjhez, Tudor Vencelhez; ő is, férje is munkások a szentkirályi dongagyárban. Egy gyermekük született.

– Eleddig ez hány unoka?

– Éppen tíz..., illetve tizenegy; az Éváét is számítanunk kell.

Visszaérkeztem így Tankó Jánoshoz, az ő felesége a legkisebb nevelt leány, Fülöp Éva. Itt laknak, egy házban özvegy Kémenesnével. Nemcsak azért jár megkülönböztetett figyelem ennek a fiatal párnak, mert a legkisebb lány a nevelőanya számára is a legtöbb gondoskodást igénylő legkisebb gyermek, hanem mert Éva „bővítette” igazán a családot: messze vidékről idekerült vővel. Orbán András lélekben messze elkerült innen, Tankó János mintegy helyette lépett be a családba...

★

Fénykép kerül elő, esküvői felvétel; a fiatal párt csak így mutathatja be nekem Kémenesné, mivel Éva éppen Székelyudvarhelyen van, szakiskolában, mesterséget tanul, Tankó János még bent az öntödében.

Megszokott felvétel, pedig nem is egészen szokványos házasság ez: lészpedi legény, szentmiklósi leány. Kémenesné szavaiból próbálom felépíteni a történetet. A moldvai Lészpedről öt csángó-magyar fiú került be a gyergyói szakiskolába, majd öntő lett belőlük az új üzemben. A gyergyóiak szerint zárkózott, mogorva legények, nehezen barátkoznak, tüskés természetűek. Kémenesné – hogy a Tankó fiú elkezdett járni a házukba – megismerhette a lészpedi legények véleményét is gyergyói életükről. Ez pedig öröm is volt, amiért jó kenyérbe

estek, fejlődő üzemből dolgozhatnak, kellemes városban, de idegenkedés, sértettség is: nemegyszer úgy érezték, hogy a gyergyói legények nem fogadják be igazán maguk közé, valahogy lenézik őket. Ha csángó-magyar nyelvjárásuk muzsikájával megszólaltak, akadt székely, aki nevetni kezdett rajtuk:

– Miféle nyelven beszéltek ti? Nem is tudtok magyarul!

Tankó János immár meg tud felelni az efféle hetvenkedőknek: beszélnél te ilyen ősi ízekkel, szavakkal, barátom, hogy minden mondatod fényesre legyen csiszolódva, mint a mi mondataink, hogy századokat halljon ki belőlük az értő fül! Őseink innen futottak ki a zsandárok elől, csak a szerencsén múlt, vagy a véletlen, hogy nem a te őseid szaladtak ki a madéfalvi vérengzés után. Nem gondoltál erre, ugye, te jámbor?!

Indulatosan mondja, ha mondani kezdi, mert indulatos a természete.

Csángó lányok is dolgoznak szép számmal a gyergyói üzemekben. Néha összegyűlnek a leányotthonban, szülőföldjükön tanult dalokat dúdolgatnak; mintha csak Kallós Zoltán balladáskönyvéből varázsolnának élővé egy-egy ősi csángó-magyar balladát. De ha a gyergyóiak megszólítják őket, szemérmesen félrenéznek. S mivel úgy érzik – vagy nemegyszer úgy is tapasztalták –, hogy a székely legények kikacaghatnák csángó tájszólásukat, nem úgy szólalnak meg Gyergyóban, ahogy a falujukban szoktak, vagyis magyarul. Rájöttek már arra, hogy ők románul nagyobb szókinccsel rendelkeznek, helyesebben tudnak, mint a gyergyói székely fiatalok, hát így

szólnak, románul, mert így már nem érzik kevesebbeknek, félszegebbeknek magukat a gyergyói székely fiataloknál.

Hát nem szívszorító, hogy a székely kevélység miatt ezek a csángó-magyar fiatalok éppen a Székelyföldön – hová a szívük is húzta őket – váltanak át végképp a románra magyar anyanyelvükről?!

Százados mellőzöttséget, kisebbségérzeti érzést csak méltósággal, bölcsességgel, szeretettel lehet kinevelni hajdani jobbágyok utódaiból. (Dimitrie Cantemir jellemzése szerint a moldvai csángók jobbágyok voltak az ő idejében. Utána is még vagy két évszázadig.) Ez a kisebbségérzeti érzés nem szülőföldjükön, hanem itt, a székelyek között tör fel egyszerre belőlük.

Oldja ezt a félszegebséget, legjobban oldja a szerelem. Tankó János nemcsak szerelmes lányt, majd igazi élet-társat talált magának Kémenesné nevelt lányában, Fülöp Évában, hanem olyan barátot is, aki okos derűvel oszlatta el benne a lelki görcsöt, a lézpedi legényt beillesztette új családjába, ahol szeretet és megbecsülés uralkodott mindig.

– Első naptól láttam én, hogy ezek egymásnak vannak teremtvé. Nem is elleneztem... Pedig elszámítottam volt magamban, hogy ezt a legkisebbet, Évát nem adom akárkihez...

– A csángó legény „akárki”?

– Ugyan, csak úgy kiszaladt a számon...

Tankó János lép be, váratlanul, éppen akkor, mikor Kémenesné hangja aláhull a csendbe. Közepes termetű,

tömzsi, vörös képű legény, alig húszéves, még katonászkodás előtt áll. Zavartan mosolyog felém, alig akar leülni egy pillanatra.

– Kiszaladtam, anyám, hogy elhozzam a gyermeket. Hátha magának nincs ideje...

– Indultam volna én is...

Tankó János és Fülöp Éva kicsi gyermeke bölcsődében van délelőtt, kettőkor mennek érte. Míg a feleség a székelyudvarhelyi szakiskolában tanul, a csángó férj átvállalta ebben az asszony szerepét. Ketten indulnak el a bölcsődébe, anyós és veje, s velük tartok én is. Tankó János arról mesél közben, hogy egyik bátyjának, aki Lészpeden él, nem született gyermeke, kérte az övékét, de hát nem adná ő a világ semmi kincséért. A Lészpeden élő Tankónak árvaházból kellett nevelt fiút választania.

– Maga sem engedte volna, hogy odaadjuk, igaz-e, anyám?

Özvegy Kémenes Istvánné szemérmesen mosolyog; talán csak azért, hogy lám, ennyire törődik a veje az ő véleményével is, talán inkább az egyszerű, mindennapi megszólításnak örül magában, annak, ahogy Tankó János mondta: igaz-e, anyám?...

(1976)

Farkas Illés János népfelkelő

Minden anyakönyv ridegen tárgyyszerű. Születésről, halálról, az emberi élet legfőbb, legegységibb adatairól oly kimértén tudósít, hogy éppen ezáltal végtelen egyformaságba mossa össze a külön sodrású sorsokat.

Moldvában, Forrófalván 1878 tavaszán a római katolikus plébános két nevet keresett ki a vaskos anyakönyvben.

A katonai hatóságoktól érkezett értesítés alapján bejegyezte:

Farkas János, a Farkas Illés fia, a 14. népfelkelő ezred katonája: hősi halált halt a bulgáriai harcmezőn.

Antal György, az Antal Mihály fia, a 14. népfelkelő ezred katonája: hősi halált halt a bulgáriai harcmezőn.

Talán ugyanazon a napon, a domb túlsó oldalán egy másik Szeret menti faluban, Klézsén is előkerült az anyakönyv. Petrás Ince János, a tudós pap, a csángó-magyar népköltészet első gyűjtője vette elő a tollát. Nehéz szívvel ezúttal, mert most nem balladás halált, hanem falubeli jó hívének, jó emberének (mindenki jó embere volt neki Klézsén, a faluban megfordult tudósok, utazók feljegyzéseiből tudjuk ezt) tényleges végzetét kellett feljegyeznie:

Istók András, az 5. ezred katonája: hősi halált halt a bulgáriai harcmezőn.

Sűrűn érkeztek akkoriban ilyen értesítések Csángóföldre is: egy név, egy ezredszám, a halott életkora, néha

ez sem, sok minden bizonytalan volt még a nyilvántartásokban. Csak egyvalami bizonyos: az a férfi, gyermek, testvér, apa vagy nagyapa (a csángók korán nősültek, negyvenévesen már nagyapák) csupán egy név marad ezentúl, élő ember, dolgos kéz, haragos szája, megbocsátó mosoly helyett egy név mindörökre, melyet az anyakönyv őriz, meg a faluk közepén sorra felállítandó emlékoszlopok; ezek pótolják a temetőekben hiányzó kereszteteket. Igen sok moldvai faluban emeltek ilyen oszlopot, igen sok név került fel rájuk, románoké és csángó-magyaroké, az 1877-es orosz–török háborúban részt vevő román alakulatok hősi halottaié. Ha koptak a betűk, újrifestették őket egy ideig, de a dédunokák vagy éppen ükunokák meghatottság nélkül, legfeljebb kíváncsian böngészgették (ha ugyan tudtak olvasni) az egymás alá sorakozó neveket. Talán felderengett egyikben-másikban az is: milyen lehetett a háborúban odamaradt őse, milyen is volt az az ük- vagy szépapa, magas-e vagy alacsony, barna-e vagy szőke, szelíd-e vagy haragos, gondos-e vagy tékozló, s beleolvadt az idők kódéba az is – sok minden veszett ezen a tájon idők sűrűsödő kódéba! –, hogy fiatalon vagy öregedő fejjel tette-e fel a katonacsákót, s indult el a népdalaikban szereplő bákói kaszárnyába:

*Orgyint adtak a kezembe,
Orgyint adtak a kezembe,
Hogy induljak katanának,*

*Hogy induljak katanának,
Hogy induljak katanának,
Bé Bákóba darabásznak.*

Klézsén ma is éneklik, vagy inkább az emlékezet mélyén őrzik ezt a katonadalt a behívó parancssal – orgyinnal – katonának szólított darabászokról, vagyis dorobáncokról: gyalogos népfelkelőkről.

Mint ahogy a népdalok keletkezése az ismeretlenség ködében marad, úgy váltak lassan személytelenekké a 77-es csángó katonák is. Teljes bizonyossággal soha senki nem derítheti fel azt, hogy milyen ember lehetett mondjuk Farkas Illés János – katonáéknál a román nyilvántartások az apa keresztnévét is beleszövik a nyilván tartott nevének közepére – a 14. népfelkelő ezredből.

Farkas János... neve alapján tarthatjuk a „régii” csángók közül valónak, kiknek története idők homályába vész, mint folyók, síkságok keletkezése, de éppígy lehetett Erdélyből kifutott székelyek ivadéka. Vagy jöhettek ősei a Szamos mentéről Moldvába. Kallós Zoltán, majdnem egy századévvel Farkas János hősi halála után, szóról szóra egyező lakodalmi dalt jegyzett le Forrófalván és a Nagyszamos menti Magyardécsén. Hosszú időn át szoros kapcsolat létezhetett, népi érintkezésképpen, a két vidék között. Farkas nevűek ma is élnek Forrófalván szép számmal, de ők magukat a Székelyföldről eredeztetik; ködös emlékeik foszlányaiban Madéfalva rémsége dereng fel.

Madéfalva pedig, hiába kapcsolódik e névhez meggyötrés és menekülés, a kifutottak utódai között, idők

növekvő távolában, a bátorság jelképe lett. Hiszen a hajdani ősök egyenesen a hatalmas bécsi császárral szálltak szembe. Ivadékaik is megőrizték lázadó természetüket, a bojárok, a tiszttartók, a csendőrök mindig nagyon nehezen „boldogultak” velük. Majdnem minden forrófalvi évtizedre esett helyi lázongás, 1907 tavaszán pedig nagyon magasra csapott itt a láng.

Nemcsak bátor, de okos lázadók is voltak az 1907-es forrófalvi lázadók: földfoglalással a jövőt akarták kicövekelni maguknak a Szeret mentében. Éppilyen okos „lázas” volt a forrófalvi születésű Petrás Ince Jánosé, aki a nyelv, a lélek és e kettőt egybeölelő népköltés emlékeit emelte ki a feledésből, adta át a jövőnek.

Farkas János is énekelhette azokat a népdalokat, melyeket Petrás Ince János tett ismertté mindörökre. Miért ne lehetett volna nótafája Petrásnak? (Az énekesek nevét akkor még nem örökítették meg rendszeresen, mint későbbi időkben.) Énekelhetett neki katonadalokat is? Miért ne? Szerették ezeket a nótákat a csángó férfiak. Katonanótáik Erdélyből átkerült magyar dallamokhoz simultak, szövegük is változat volt. Talán még Nagy István moldvai fejedelem idejében hozták magukkal Erdélyből e dalokat; csángó szájhagyományok szerint őseik nagy csapatban érkeztek akkor a havasokon túlról, s kemény katonák voltak István vajda seregében. Törökverő bátorságukért egész falvakat kaptak jutalomképpen az Aranyosbeszterce mentében. Más obsitos magyar katonák a régi csángó falvak fészekmelegébe telepedtek. Csatákhoz, szenvedésekhez, az élet próbáihoz szokott emberek voltak, éppen katonai szolgálatuk-

kal vállaltak közösséget Moldva román népével. Vérük hullatása árán. A csángólakta faluk zárt világát a hadjáratok nyitották meg akkoriban leginkább; 1877-ben ugyanúgy indultak a hívó parancsra, mint századok során annyiszor. Mit sem tudva arról, hogy milyen viszonyok alakultak ki a világpolitikában, hogy a negyvennyolcas magyar szabadságharc menekültjei akkor inkább kívánták volna a török győzelmét a forradalmat leverő cári seregek felett, s arról is csak egyik-másik csángóföldi pap tudhatott, hogy merész székely agyak forró ábrándjai a Szeret menti csángókat is bevonták volna a nagy kalandba, a cári utánpótlás elvágása végett. Ezek a hadba vonult csángó férfiak csak egyet tudtak, de ez idegeik mélyére húzódott századok során: ha jön a parancs, menni kell, fegyvert fogni, rohamozni vagy védekezni, megsebesülni vagy éppen holtan maradni a csatatéren, ez a férfiak sorsa, mióta világ a világ...

Hol süthette el a puskáját először Farkas János gyalogos? Plevna sáncainál, a dombos bulgáriai tájakon, amelyek hasonlítanak a Szeret jobb partjához? Védekezés közben vagy támadásban érte-e a gyilkos golyó? Meghalt-e azonnal, vagy tábori ispotályba került előbb, talán éppen a magyar orvos, Fialla Lajos kózházába?... Lehetőséges az is, hogy őrségben fagyott meg, rettenetes tél volt 1877 és 1878 fordulóján, román katonák, székely fuvarosok közül nem egygel a kegyetlen időjárás végzett.

*Sirassátok magatokat,
Szép legének földre hulltak...*

Így panaszolták pártában maradásukat az otthoni csángó lányok.

Mi lehetett Farkas János utolsó gondolata, ha ugyan maradt ideje hozzá? Családja? Bizonyosan. A fájdalom emésztette el benne utolsó gondolatát? Friss lövés nem fáj azonnal. Néha a halál gyorsabban érkezik, mint a fájdalom. Egy valamire nem gondolt. Pedig akarva, akaratlan Farkas János közkatonának, Farkas Illés fiának az lett az öröksége, ami eszébe se jutott: hősi halálával egy bizonytalan jövőt próbált megváltani, az emberi igazság törvényei szerint, azoknak, akik a népdal szerint „magokat siratják”, mivelhogy a „szép legének földre hulltak”...

(1977)

Elmenő madarak éneke

Fejtsünk fel egy jelenséget. Egyéni-e vagy közösségi,
művelődési-e vagy e körön túlmutató?

★

Első rétege: egy vers. Demse Márton harmincöt esztendőös bákói mozdonyvezető vastag iskolásfüzetéből, sok-sok társa közül választotta ki – kérésemre – Kányádi Sándor.

ELMENŐ MADARAK ÉNEKE

*Énekes madarak elmenésének üdeje,
Elmennek erdőből, kertekből.
Mindenkinek marad az üres helye.
Az énekek lassan kifogynak lelkemből.*

*Bánatos mindenki, aki menni látja.
Az égen alig tetszik menetük foltja.
Elmennek erdőkből, kertekből,
Fekete foltjaik kifogynak szememből.*

*S a homályos alkonyatban
Bőg a puszta erdő bánatában.
S a közelgő fekete éj előtt
Siratunk minden szárnyas elmenőt.*

DEMSE MÁRTON

Második réteg: röpké interjú Kányádi Sándorral.

– Kedves Sándor, te jól ismered a hajdanvolt szabófalvi népköltő, Lakatos Demeter verses krónikáit, rigmusait. És elvitte hozzád tanácskérő szándékkal versesfüzetét Demse Márton. Az ember megérzi azt, hogy kitől szabad és érdemes tanácsot kérnie. Te, aki jó ismerője vagy a moldvai életnek, a csángó-magyarok sorsának, íratlan kultúrájának: látsz-e egyezéseket, illetve milyen különbségeket találsz e két csángó verselő között?

– Először is: az életérzést nem lehet elválasztani a nyelvtől, a kifejezési módtól. Lakatos Demeter lényegében táj jellegű népköltő volt, olyan értelemben, ahogyan a naiv festőkről szoktunk beszélni. Lakatos Demeter hiába élt a két háború között, igaz, rövid ideig, az akkori Kolozsváron is, hiába írta verseit írógépen, verselésének egészére az volt a meghatározó, hogy szabófalvi népköltő, ez pedig eleve az egzotikumok közé szorítja őt, a verseivel együtt. Persze, ezt az egzotikumot is jobban kellene ismernünk, ezért látnám szívesen kötetbe gyűjtve Lakatos Demeter legsikerültebb írásait.

– És Demse Márton?

– Egészen más jelenség. Ő tamitóképzőt végzett a Székelyföldön, az ő „csángósága” bizonyos mértékig szándékolt. Ez nem követendő út, még akkor sem az, ha eleinte nagyobb érdeklődést biztosítana számára. Az édes otthoni nyelvből a képi kifejezőerőt kellene átmentenie, nem pedig a tájszólásokat és semmiképpen nem a kölcsönszavakat.

– Miért éppen az *Elmenő madarak éneké*-t választottad ki?

– Tetszik nekem, mert benne valahol mélyen olyan Balassi Bálint-os ízeket érzek, amelyek szerintem járható utat jeleznek Demse Márton számára. Az én fületem nem bántja az, hogy aritmikus vers, hiszen felvillant valamit a jelenlegi versállapot előtti időkből.

– Ismerjük mindketten Demse Márton versesfüzetét. Nem tartod különösnek, hogy a mozdonyvezető éppen mindennapi munkájáról nem versel?

– Tamási Áron élete nagy részét nagyvárosokban, sőt nagyvárosok lokáljaiban élte le, műveiben mégis a székelly falu él igazán hitelesen.

– Így hát az elindító gyermekkor élményei döntik el végső soron mindenki érzelmeit, érdeklődési körét? Egy népi verselőt különösen?

– Ha csakugyan önmagát adja, és nem alakoskodik.

★

Harmadik réteg: az elindító gyermekkor...

– Van-e olyan gyermekkori élményed, Demse Marci, amelyről még nem írtál soha, de sokat gondolsz rá?

– Ha valamit megírok, mindjárt húsz másik élmény rohan meg, hogy őket is, mindegyiket beszéljem ki magamból.

– Mesélj el egyet közülük.

– Csakugyan mesés dolog volt. Korondi székelly szekeresek jöttek moldvai falunkba, Somoskára. Régóta bolyongtak már a fazekakkal, útközben beléjük szorult a szó, csak úgy áradt belőlük, ahogy beszélni kezdtek. Úgy hallgattam őket, mint kicsi elemista koromban a tamítóinkat, Asztalos Antal uramat meg Ravasz István ura-

mat. Első és második osztályban tanítottak, de a hetedik elvégzése után sem felejtettem el őket. Ravasz István uram igazi ravasz ember volt, úgy tudott beszélni, örülni vagy búsulni, hogy a gyermekek apjukként szerették. Utánozni akartuk. Elhatároztam, hogy tanító leszek én is, mint ő. Otthon el se mertem mondani, szegény apám fiatal korában mindig a bojároknál dolgozott, megijed, ha előállok, hogy tanító szeretnék lenni. Hát a korondi székelyeket faggattam. Ők meg azt felelték, hogy tőlük a fiatalok Székelyudvarhelyre mennek iskolába. Tudtam, hogy nekem is el kell jutnom oda.

– Eddig még nincs ebben semmilyen „csodás elem”.

– Már hogylene! Éppen két nappal ezután egy fiatal tanító, frissen végzett képzős állított meg az utcán, Benke István, s azt kérdezte, akarok-e magyar képzőbe menni. Csak tátogtam, hogy honnan találta ki a gondolatomat. Na, ha igen, mondta, pakoljak fel, s induljak el Bákóba, egyenesen Albu Zsigmondhoz, aki akkoriban a csángó fiatalok tanulását intézte. Öten vagy hatan gyűltünk össze az Albu Zsiga szobájában – mi már csak így hívtuk magunk között, mintha a testvérünk lenne –, jobban kikérdezett mindenről, mint az udvarhelyi tanárok a felvételin. Nem akart szégyent vallani velünk. „Mert hosszabb az út visszafelé” – mentegette faggatózását.

Mind az öten vagy hatan átalvetővel indultak el (a bóröndöt még nem ismerték), mintha csak a közeli határba vagy legfennebb Bákóba mennének, nem pedig át a havasokon. Demséné nem nagyon bízhatott a különös kalandban, Marci fia csomagjába a visszaút díját is

beletette, pedig a kicsi diákok utazását az állam állta a Szerettől a Nagyküküllőig. Csodálkozhatott azután az Udvarhelyről érkező leveleken, amelyekben a fia mind csak szépet és jót írt, hogy mennyire hálás a sorsnak meg a tanárainak. Demséné egy ideig kételkedett, hogy egyebet mondanak neki azok a fiatalabb emberek, akikkel a leveleket felolvastatta. Marci nem érkezett vissza egy hét múlva, egy hónap múlva, s ez megnyugtatta. Honnan sejtette volna, hogy fia sokszor nekieredne a visszaútnak, ha nem szégyellené? Úgy váltakozott benne sokáig a félelem és a bizakodás, mint áprilisi napfény és eső, s még elpanaszolni is szégyellte volna, magányosabbnak érezte magát ilyenkor a nyüzsgő diáknép között, mint egy sötét erdőben.

– Kinek vagy a leghálásabb, fiam? – jutott eszébe az édesanyjának, amikor Marci az első vakációra hazament.

– Én magának, édesanyám.

– Nekem ugyan miért?

– A türelemért és konokságért.

Maga is meglepődött, hogy ezt így kimondta. Talán valamelyik tanárának a véleményét visszhangozta? Orbán László, az irodalomtanára mondta neki először, hogy szereti benne a csángó türelmet és konokságot. Külön füzetet vezetett Demse Márton, ebbe az egymás után megtanult nyelvi szabályokat írta be, s az izgalmas új tudományokat a más leckénél is alaposabban megtanulta. Hiszen ezek nyitottak igazán kaput számára legkedvesebb tantárgyai, az irodalom és a történelem felé.

A betűk világába annyira belemerült, hogy írásokat kezdett küldözgetni a marosvásárhelyi magyar napilap-

nak, a *Vörös Zászló*-nak és a bukaresti *Iffjúmunkás*-nak. Volt köztük helyszíni tudósítás egy székely község, Fenyéd határából a kukorica kapálásáról, és volt vers egy diák hangulatáról, az otthoni almafákról, az utakról, amelyek oly messzire elvisznek, a kövekről és a Szeret vizéről. Amit diákélete végén osztálytársairól papírra vetett, egyben önmagáról való számadás is volt. Elmondta Fekete Endréről, akivel öt éven át egy padban ült, hogy mindegyre a matematika rideg, biztos ösvényére próbálta térítgetni a verselő diák csapongó, gyors hangulatváltásoknak engedelmeskedő fantáziáját. Felmlegette mindazokat az erdélyi magyar fiúkat, lányokat, akikhez ő, a moldvai csángó fiatalember immár testvérként ragaszkodott, a segesvári Grósz Piroskát, a csíkszeredai Lázár Csillát, Bogdán Máriát, Kányádi Irént, Gergely Máriát, Gáll Csabát...

Arról írt az *Iffjúmunkás*-ban, hogy miként képzelik el a jövőjüket ők, a végzősök, együttesen és külön-külön. Szabad lélekkel tervezgetett, és ma is hálás azért, hogy naivnak tetsző, őszinte sorai változtatás nélkül jelentek meg. A csonkító szerkesztői toll az „önkéntes pennarágónak” még jobban kedvét szegheti, mint a hivatásosnak, aki ebből él, és meg kell élnie.

„Hinni kell, hogy van tehetségünk valamihez, és hogy ehhez a valamihez mindenáron el kell jutnunk” – Marie Skłodowska-Curie.

A nagyon fiatal Demse Márton ezt a *valamit* a tamításban találta meg. Első tanítói állomáshelye Kápolnásfalu volt, Székelyudvarhely közelében, majd katonáskodása után – 1965-ben szerelt le – szülőföldjére, Moldvába

kéredzkedett, a Szeret mentére, hogy közelebb lehessen a falujához. Ahogy visszatekint: különös sorsú, rendhagyó életű ember volt mind a két helyen. Kápolnásfaluban a beszédén máig érződő csángó dialektus miatt bámulták meg, Moldvában, Sárata faluban a Székelyudvarhelyen kiállított tanítói diplomáját nézték csodálkozva. De mindezt akkor alig vette észre: minden újabb tanévet növekvő kedvvel, szeretettel kezdett el. Mindene az iskola volt, tisztelte a falu népét, és megérezte az emberek szeretetét.

Negyedik réteg: egy tanító kiszorul az iskolából.

– Megmondom őszintén, hogy elsősorban saját magam hibáztathatom, amiért kikerültem a tanügyből. Belevettem magam a tanításba, szerveztem a műkedvelő csoportokat, megnősültem, házat építettem Bákó városában, előbb egy szoba-konyhást, kéz alatt vásárolt telekre, majd megszabadultam tőle, de már városi lakosnak számítottam. Nem vettem komolyan, hogy egyszer, kétszer, háromszor is felszólítottak: álljak tanítói véglegesítő vizsgára! Mikor mentem volna, késő volt...

– Nagyon fáj?

– Még mindig fáj. Pedig a mozdonyon, elhiheted, jóval többet keresek. Szabadjegyem van, tekereghetek az országban. Szeretek járni, látni. De az iskola... az életem volt. S hogy az én hibámból szorultam ki belőle, még jobban fáj. Nincs kire haragudnom, csak magamra. Az ember néha későn döbben arra, hogy saját életét töri kettőbe.

Mikor felocsúdott, körülnézett a világban: hol is találhatna helyet magának? Hívták irodába, legyintett. Valami arra csábította: el innen, a kudarc színteréről. Erősebb volt a vonzás: a szülők, a feleség, a saját lakás. Édesanyja megérezte a benne ébredő szándékot, siránkozott, hogy ha már János öccse végképp itt hagyta ezt a vidéket – Demse János Gyergyószentmiklóson végezte a szakiskolát, most öntő Csíkszeredában –, valaki maradjon mellettük, a szülők közelében, vénségükre. Mosolygott Demse Marci. Azt is felelhette volna, hogy a faluban maradt Rózsi húga, a Groszu Ferenc felesége, meg a másik leány, Magdi, Oлару Lászlóné. És a fiúk közül is Péter, aki egy üzemhez szegődött be Bákóban. Válasz helyett a bákói megyei újságot böngészgette – szenvedélye az újságolvasás –, ott látta meg a hirdetést: a vasút jelentkezőket keres a jászvásári mozdonyvezetői iskolába.

– Na, édesanyám, ezt a hirdetést nekem címezték...

Édesanyja elkomorult, mikor meghallotta, hogy Marci milyen munkát választana magának. A bojári birtokok napszámos asszonya elhúzta a száját:

– Hiszen te tanító vagy, fiam.

Sokan mondták ezt így, csodálkozva vagy gunyorosan. Még a felvételi vizsgán is, a tanárai közül:

– Kolléga úr, a maga diplomájával... Nem fogja megbánni?

– Hiszen ez félig értelmiségi munka. Fizikát kell ismerni. Villamosságot. Miért lenne baj, hogy középiskolai bizonyítvánnyal akarom vezetni a dízeleket?

Bákó–Adjud, Bákó–Békás és Bákó–Pașcani között

jár, főként tehervonatokat vontat. A szolgálat minden idejét igénybe veszi. Bármikor szólhat a telefon: Demse mozdonyvezető jelentkezze szolgálatra! Van úgy, hogy két napig nem hívják, de előfordul, hogy hazajött, megmosakodott, lepihent, és már csereg a telefon. Valamilyik kollégája beteg lett, nincs, aki helyettesítse. Marci bedugja fejét a vízcsap alá, aztán megrázza magát, öltözködik, indul. Felesége fel sem ébred, egy cédulát hagy neki az asztalon...

– Sohasem készíthetek olyan tervet magamnak, a családomnak, hogy na, holnap vagy holnapután kirándulni megyünk. Még a szülőfalumba is alig-alig ugrok haza, pedig félóra az út busszal! Anyám szokott bejönni, felkeresni. Ha napfényben Adjúd felé vezetem a mozdonyt, kinézek jobbra, várom, hogy a dombok mögül előtűnjék Somoska. Csak a falu egyharmada látszik, a torony után igazodom el. Mintha mindig csak egyharmad jutott volna nekem ebből a faluból, gyermekkoromban is, felnőtt férfiként is.

Egyetlen „biztos” szórakozása marad: a könyv. Demse Márton mozdonyvezető bármilyen későn érkezék haza, éjjel után vagy hajnalban, úgy nem tud elaludni, hogy Petőfit vagy Jókait elő ne vegye. Rajtuk kívül a történelmi munkákat olvassa jó szívvel. Ha a Szeret menti csángók történetéről szólnak, azokat különösen: majdnem kívülről megtanulja őket. Ha egy jó könyv hírért hallja, képes feláldozni egyik vasúti szabadjegyét azért, hogy Marosvásárhelyen, Csíkszeredában vagy Bukarestben megvásárolhassa. Háromszobás lakásának belső szobája az ő „barlangja”, ahová rajta kívül alig fér

be más a könyvektől és folyóiratoktól. Vagy tíz évfolyam *Ifjúmunkás*-t őriz; mostanában az irodalmi lapokat olvassa szívesebben, az *Utunk*-at, az *Igaz Szó*-t, veszi *A Het*-et, rendszeres vásárlója a bukaresti napilapnak, az *Előré*-nek.

– Mikor az iskolából kiszorultam, azt gondoltam magamban: na, Demse Marci, neked nem lesz több szükséged könyvekre, el is adhatod őket. Egy hétig, két-tőig mintha utáltam volna őket, be se jöttem a barlangomba. Tovább nem bírtam ki. Mintha hűtlenségből tértem volna meg az igazi szeretőmhöz, olyan mohón kezdtem olvasni megint. Hiszen engem nem a tanítói hivatal, nem az iskola tart meg ezután, sokkal inkább a betű, amely anyám nyelvén szól, s amely hűséges támaszomnak kínálkozik. A betű megmaradhat számomra akkor is, ha az iskola kifut a lábam alól. Az iskola nemcsak tőlem függ, egyáltalán nem függ tőlünk, csángóktól, a betű azonban – ha akarom – egyedül csak nekem engedelmeskedik.

Ötödik réteg: Beethoven a mozdonyon.

Demse Márton évek óta nem írt semmit az újságokba. Utoljára az *Ifjúmunkás*-nak küldött be cikket a Szeret menti csángó-magyarok életéről, még 1973-ban; egy évig várta, hogy megjelenjék. Még csak választ sem kapott, hogy esetleg miért nincs neki igaza, még feleletre sem méltatták a maga csángó-magyar gondjait. Azóta csak verset ír, saját kedvére, örömére.

Játékra hívom: ha még kedve lenne levelezni az újságokkal, mit írna meg?

Elmosolyodik; egyszerre van ebben a mosolyban valami gyermekes szemérmesség és érett bölcsesség.

– Ti szeretitek feldarabolni az életet pozitívumokra és negatívumokra, szépre és csúnyára – mondja vád nélkül, inkább kuncogó cinkossággal. – Hát most a példátokat követem. Felvázolok neked egy vívmányriportot. Íme: két mozdonyvezető Beethovenről vitatkozik a mozdonyon. Az egyik – aki ugyebár én vagyok – buzgón magyarázza, hogy mi is az *Ötödik szimfónia* jelentősége, mit akar kifejezni a zeneszerző a kürttel és így tovább. Társa hitetlenkedve rázza a fejét, tekintetében ez villan: mit értesz te ehhez? Ezt a pillantást lehetetlen félreértetni. Hősünk meghívja magához, lakására a hitetlenkedő kollégát. Lemezt tesz fel, nyilván az *Ötödik szimfónia*-t. Magyaráz. Társa bólint egyet-egyet; nem tudni, hogy egyetértése jeléül-e, vagy mert a vendégnek udvariasnak illik lenni a házigazda otthonában. De napok múltán, mikor megint együtt indulnak útnak a mozdonyon, társa elismerő tekintettel nézi őt, és azt mondja: „Drága haverom, most már elhiszem, hogy igazad van Beethovennel. Az este a televízióban éppen az *Ötödik szimfónia*-ról beszéltek, és mintha csak a te szavaidat ismételték volna.”

– Kedves Marci, ez csakugyan megtörtént?

– Mondom, hogy az egyik mozdonyvezető én vagyok, a másik Ioan Diliman... Ha azt a bizonyos vívmányriportot írnám, hozzáfűzném: a tanítóból lett mozdonyvezető úgy érezte, hogy lehet tanítani az iskolán kívül is. És ez igazi elégtételt adott neki.

– Fordítsuk meg a lemezt: „rázós” riportot kérek.

– Úgysem közölnéd. Vagy megírnád-e te azt, hogy milyen összeütközései lehetnek egy magamfajta mozdonyvezetőnek? Kivel? A fűtőház főnökével, a bérelszámoló kisasszonyokkal, vagy éppen mozdonyvezető társaival.

– A fűtőházi főnököt értem, elvégre tőle függ, hogy elküldenek-e villanymozdony-vezetői iskolába. A dízelek nemsokára ezen a pályán is kimennek a divatból. A bérelszámoló kisasszonyok, ha tévednek, a ti zsebekre teszik. De mozdonyvezető társaiddal milyen összeütközésed lehet, hiszen munkátok jellege is olyan, alig-alig találkoztok?

– Akkor jól figyelj. Nem mesét mondok. Egy öreg szakí, igen jóhiszemű ember, mind arról faggatott volt, hogy miért alacsonyodtam le? Hiszen tanító lennék... Vissza akartam vágni, hogy akkor hát alacsonyrendűnek tartja a saját munkáját? De inkább elmondtam neki is ugyanazt, amit egykor édesanyámnak. Láthatóan jólesett neki, hogy a szakmáját így megbecsülöm. Váratlanul hozzátette: „Azért mégiscsak sajnállak téged.” Persze, akad olyan is, aki nem sajnál, hanem borsot törne az orrom alá. Van egy mozdonyvezető-nemzedék, amelynek tagjai egy életen át szenet lapátoltak, mozdonyt takarítottak, ezt értették, ezt szerették, de az iskolát csakugyan bekenték volna szalonnával, hogy a farkas egye meg. Nem olvasnak, nem művelődnek. Ezek aztán értetlenül vagy éppen ellenségesen néznek minket, akik olvasunk, színházba járunk, Beethovenről vitatkozunk. A mi fűtőházunkban vagy harmincan vagyunk ilyenek,

mind fiatalok. De ott vannak az öregek is. És az összecsapás nem ritka közöttünk. Persze, az ilyesmi nem téma.

– De, igenis téma! És a ti közreműködésetek nélkül meg sem lehetne írni igazán. Azoké nélkül, akik testközelből ismerik.

★

Hatodik réteg: halál a síneken...

Hányadik találkozásom is ez Demse Marcival? Összefutottunk a Székelyföldön, Bukarestben. Most a bákói estében bolyongunk kettesben. A családja a Miron Costin utcai tömbházban lepihent: a feleség reggel korán kel, egészségügyi technikus, a két leánykának iskolába kell mennie. Sétálunk a langyos, tél végi moldvai estében. Én a filmezés idegmorzsoló fáradtságát szeretném lerázni magamról: a bukaresti televízió magyar szerkesztőségének „stábjával” az 1907-es parasztfelkelés színheleiről készítünk filmriportot, Emil Lungu operatőr és jómagam. Jártunk Észak-Moldvában, Flăminziben, ahol a lázadás fellobbant, Ruginoasán, ahol megpróbálták földet osztani azon a forró tavaszon, és elérkeztünk a Szeret mentére, a szintén földet osztó Forrófalvára, majd Klézsére. E filmezés történetét azon nyomban megírta a *Falvak Dolgozó Népe* hat egymást követő számában, 1977 februárjában–márciusában, Cseke Péter barátom, pályatársam, aki velünk tartott a kimerítő utazáson. Ha valakit e rendhagyó, azóta sem ismételt filmezés részletei érdekelnének, ebben a riportsorozatban megtalálhatja őket... Éppen Cseke Péter elébe indulunk, Demse Marci meg én, az egyik új negyedbe, ahol Péter hajdani székelyudvarhelyi diáktársát látogatta

meg, aki nyilván Demse Mártonnak is jó ismerőse, s míg a sétányon baktatunk, eléggé szótlantul, arra gondolok: mennyi feltáratlan témát kínálnak a Moldvába jött, idehelyezett magyar értelmiségiek, főként orvosok, de mérnökök, szakmunkások is, akiknek sorsáról oly keveset tudunk. De vajon a közöny felmentést adhat-e, kevesebb-e a felelősségünk értük, ha nem tudunk róluk?

Ebbe a tűnődő hangulatomba szól bele, váratlanul Demse Marci:

– Nem is az a kegyetlenebb, ha valamelyik társával kerül szembe az ember. Hanem ha saját magával támad számolnivalója.

És balladás hiátusokkal mondja, gyónja riasztó élményét, gyötrődését... Ködös idő, nem látni el a mozdony elejéig, kanyargós pálya, a kerekek furcsán sikonganak... A jegyzőkönyv felvételénél nem akarja meghallani az áldozat nevét... A tárgyaláson azonnal felmentik... Önmagának azóta sem adta meg a teljes felmentést. Éjszakánként felriad, látja a kanyart, látja a ködös alakot, akit a valóságban nem láthatott meg. Ha fáradtabb, idegesebb, mindig elfogja a kétely, hogy hátha mégis megláthatta volna, hátha a kanyar, hátha a köd... nem lehet többé ugyanazt a helyzetet felidézni... nem lehet semmit előről kezdeni... csak marad a kín, a gyötrődés, az elszámolhatatlan számadás.

Egyik idősebb mozdonyvezetőnek elmondta, hogy néha szeretné megállítani a mozdonyt, mert úgy rémlik neki, hogy valaki fekszik a sínen.

– Bolond vagy, fiú. Ne mondd el ezt senkinek, mert a végén leszállítanak a mozdonyról.

Egy másik:

– Poétának való az, akinek ilyen kényes a lelke, nem mozdonyvezetőnek...

Hátha azt felelné: kicsit poéta ő csakugyan, verseket ír szabad pillanataiban, s még inkább verseket olvas.

Bátorítóan megszorítom a kezét:

– Édesanyádnak elmondtad-e?

– Nem, neki egyedül nem.

– Akkor nem írom meg én sem. Nehogy ebből tudja meg.

– Nyugodtan megírhatod. Ebből úgyse tudja meg soha. Az ő gyermekkorában nem járt iskola a csángó lánykáknak.

★

Hetedik réteg: megint a szülőfalu.

Ebben a filmriportban, amelyben Bodor Pál és Mag Péter baráti óvása mellett először szólalhattak meg a képernyőről a moldvai csángó-magyarok anyai nyelvükön, néhány epizód felidézésére volt szükségem Bákö környékéről. Kihez fordulhatna a krónikás – hetven év múltán? Méltánytalanul keveset tudunk a moldvai csángók szerepéről az 1907-es felkelésben; Balázs Péter festőművész jegyezte fel húsz esztendeje az akkor még élő résztvevők vallomásait, azután néhány okmány, foszló emlékképek maradtak, Tóth Gyuri bácsi példája, alig több.

Megpróbálkoztam a Demse Marci memóriájával. Pontosan, szépen és szenvedéllyel idézte azokat az eseményeket, amelyeknek esztendőök óta halott édesapja is csak gyermekként lehetett a szemtanúja. A szülőfalu és

a környék történelme megíratlanul él a bákói mozdonyvezető idegeiben, agysejtjeiben, még inkább a lelkében.

Biztattam, hogy írjon meg mindent, a verseken kívül prózában is, darabosan, hiányosan, de belülről kell vallania erről a tájról, ezekről az emberekről. Mindeddig örökké kívülről jöttek, jó szándékú, nemzeti felelősséget érző, csupa szív emberek, de mégiscsak más vidékiek, sok mindenben járatlanok írták – írtuk – magyarul a Szeret menti táj csángó krónikáját.

Megígérte.

Eddig egy levél született a szándékból. Tudatta benne, hogy gyűjti az emlékeket, tele is írt már több tucát oldalt. De hát a magafajta mozdonyvezető levéltárakban nem búvárkodhatik, csak ha valamelyik szerkesztőségtől, kiadótól igazolást kapna. Miként szerezhetne ilyen papirost, ezen én is fennakadok.

Levelét néhány nappal a kétrészes filmriport vetítése után írta; Demse Márton mind a két részben főszereplő volt. Nagyon várta, hogy mikor láthatja önmagát a képernyőn, mikor szólal meg a televízióban a Szeret mente, csángó-magyar szavaik muzsikájával is. Még telefonon is felhívott vagy kétszer bákói lakásáról. Megvallom, én is kíváncsi voltam, hogy e mozdonyvezető helytörténész ítélete szerint milyen is a filmriportunk.

„Hallom, hogy a kétrészes film igen jól sikerült. Beszélük ezt mifelénk. Én, sajnos, egyik részt sem láttam. Mind a két alkalommal mozdonyon voltam, ott pedig nincs televízió. Remélem, hogy a jövő hoz jobb alkalmat, és akkor majd... de erről még korai az álom.”

(1977)

Mai kódex a moldvai csángó-magyarokról

Teljes lett a boltozat. A kutatás és megismerés tudományos szintézisének megbízható mennyezete feszül a moldvai csángó népi élet fölé. A népköltészet és a nyelvjárás sajátosságainak, értékeinek felbúvárlása, rendszerezése és bemutatása után kezünkben a Szeret, a Tázló, a Tatros, az Aranyosbeszterce partjain élő, falusi magyar népesség népművészetének, tárgyi néprajzának tekintélyes mai „kódexe”. (Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.) Hasonlatom nem véletlen. Egy másik kódex, a Müncheni – vagy más nevén Jászay – kódex magyar nyelvemlékeket őriz Moldvából: a Huszita Biblia legkorábban magyarra fordított részét, melyet Németi György másolt le 1466-ban Tatros városában. Ez az új „kódex”, majdnem ötszáz nagy oldalon, színes képekkel, rajzokkal illusztrálva, a népi életmód, lelemény, kézügyesség, szépérzék, önkifejezés, vagyis századok máig elhozott értékeinek felbecsülhetetlen fontosságú seregszemléje. Bízást mondhatom, hogy a jól ismert tudóshármas, Kós Károly, Szentimrei Judit és Nagy Jenő újabb kötetének megjelenése ünnepi eseménye könyvkiadásunknak, nagyon időszerű tudományos tett, amelyre nélkülözhetetlen bizonyoságként fognak hivatkozni eljövendő nemzedékek kutatói, történészei, néprajzosai, írói és olvasói.

Ennek az impozáns boltozatnak első tartóoszlopait

még a múlt század derekán verték le. Petrás Ince János klézsei plébánosra, ferences atyára és az ő buzgó népköltészeti és néprajzi gyűjtésére utalhatok most. Őt emlegette a román folklórkutatás nagynevű képviselője, Mihai Pop is, amikor éppen tíz esztendeje Kallós Zoltán magyar balladagyűjteményét egy bukaresti újságban köszöntötte. A moldvai magyarság iránt feltámadó érdeklődés Petrás Ince János idejénél is messzibbre nyúlik vissza a történelemben. 1838-ban Gedő Elek akadémiai tag már könyvet ad ki *A moldvai magyar telepekről* címmel. Román forrásmunkák közé számíthatjuk Dimitrie Cantemir fejedelemtől *Moldva leírása*-t 1716-ból: „A magyarok, akik a római vallást követik, ehhez és az ősi nyelvükhöz ragaszkodóbbnak bizonyultak, de mindnyájan ismerik a moldvai nyelvet is.”* Összehasonlíthatatlanul részletesebb Bandinus Márk 1646-i vizitációs jelentése. Petrás Ince János válaszai Döbrentei Gábor akadémiai titoknak kérdéseire kitértek nemcsak a moldvai csángók folklórára, de a csángóság életkörülményeire, viseletére, nyelvjárására is, tehát a tudós ferences atya sokrétű képet nyújtott földijeiről, ha a következő korok szakembereinek ezt a képet – egy-egy tudományág változott igényei szerint – árnyalniuk is kellett. Előbb a nyelv tudósai vállalkoztak a feladatra, hiszen a moldvai csángók magyar nyelvjárásának sajátosságai felbecsülhetetlen adatokat nyújtottak az egész magyar nyelvtörténethez. Elegendő, ha itt most a „sziszegő kiejtésre” utalok, amely a magyar nyelvjárások

* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.

közül csak a moldvai csángóban – itt sem minden faluban – és a Szerémségben maradt meg. Ezt a jelenséget a romanista Gustav Weigand vizsgálta. A finn Yrjö Vichmann majdnem fél esztendőt töltött századunk elején Szabófalván. Nyilvánvalóan egymás után látogattak el a moldvai csángók közé a magyar nyelvészek, Szarvas Gábor, Rubinyi Mózes – népdalokat is gyűjtött Csángóföldön –, Munkácsi Bernát, Csüry Bálint, a csángó igeragozás kutatója. „Egyik útjára elkísérte az ekkor még egyetemi hallgató Szabó T. Attila is, akinek későbbi nyelvjáráskutató tevékenységére döntő módon hatott személyes kapcsolata Csüryvel és vele a csángók között végzett gyűjtés.” (Nagy Jenő.)

A Petrástól elkezdett népköltészeti gyűjtést újabb megújabb kincsekkel gazdagították a későbbi, immár szakszerű kutatók. A századfordulótól megjelennek a moldvai csángó falvakban a néprajzosok. Lükő Gábor a két világháború közötti etnográfusok, szociológusok, elsősorban Dimitrie Gusti professzor erkölcsi és anyagi támogatásával járja be a moldvai csángó telepeket, ő írja az első tudományos igényű közleményeket a tárgyi néprajz köréből. Domokos Pál Péter szintén minden irányú tájékozódással barangol, kalandos módon, hősi elszánással, Moldvában, és több fontos kötetet jelentet meg a csángók folklórjáról, néprajzáról, életmódjáról, a társadalmi és egyházi viszonyokról. Ő már a népdalok dallamait is lejegyzí. A történelemtudomány oldaláról pedig a tragikus sorsú, nagyon fiatalon elpusztult Mikecs László írja az első, máig legteljesebb összefoglalást a moldvai csángó-magyarokról. Mikecs közli a tanulmá-

nyozott szakirodalmat, illetve a moldvai csángókkal foglalkozó addigi munkákat, amelyeknek a száma 1940-ig 242 volt! Nyilván haszonnal forgatta Mikecs a román nyelvű forrásmunkákat is, amelyek közül legteljesebb Radu Rosetti 1905-ben megjelent, egyedülállóan tiszteletre méltóan tárgyilagos műve, *A moldvai magyarokról és katolikus püspökségekről*. Mikecs nemcsak kiváló történész, de felelősségteljes közéleti ember is, aki arra figyelmeztet, hogy 1918 után az erdélyi magyarságnak kötelessége, hogy a maga nagyobb tapasztalatával és kulturális szintjén behatóan foglalkozzék moldvai testvéreinek sorával. Egyébként Oroszhegyi Józsa 48-as emigráns, aki orvosi szolgálatot vállalt Havasalföldön a szabadságharc bukása után, s szerkesztette az első bukaresti magyar lapot, ebben a *Bukaresti Magyar Közlöny*-ben már 1860-ban erőteljesen hangsúlyozta a csángókért viselt magyar felelősség gondolatát. Oroszhegyi Józsa – Koós Ferencsel együtt – szerkesztett lapja az egész Kárpátokon kívül élő magyarság szellemi táplálékáról gondoskodni kívánt. „Ilyen főleg azon töredék, melynek kebelében maga a szerkesztőség él – írta beköszöntőjében –, ilyen Moldvában élő testvéreink nagyobb tömege, a csángó-magyarok, kiket szinte képviselni s javukra munkálkodni földadatunkul tűztük ki.”

Az „önkéntesek” minden tiszteletet megérdemlő úttörő munkáját az elmúlt három és fél évtizedben részben intézményesen folytathatták a romániai magyar nyelvészek, folkloristák, néprajzosok és bizonyos mértékben a történészek. Kutatók és művek impozáns sokasága jelent meg ennek nyomán! Gyűjtésüket elsőnek

a folkloristák közlik. Már 1954-ben megjelent a *Moldvai csángó népdalok és népballadák*, Faragó József és Jagamas János szerkesztésében, Szegő Júlia zenei összeállításában. A változatokkal együtt mintegy kétszáz népköltészeti alkotást fog össze a kötet, de ez csak csekély része a kolozsvári folklórintézet hatalmas anyagának. Kallós Zoltán – egy ideig maga is tanító Lészpeden – majdnem két évtizeddel később közli a maga gyűjtését, a *Balladák könyvé*-ben és az *Új guzsalyom mellett* lapjain; ez utóbbi egyetlen csángó-magyar parasztszöveg, Szályka Rózsa repertóriuma. Faragó József, hosszas kutatómunka, elméleti búvárkodás alapján is, így összegezte e gyűjtések jelentőségét: „A moldvai magyar folklór az egész magyar folklórban a legarchaikusabb, hisz alkotói és őrizői Erdélyből áttelepülve, a magyar folklórterület legkeletibb peremvidékén laknak, és vagy románokkal együtt élnek, vagy román környezetükben többé-kevésbé nyelvszigeteket alkotnak... Szoros összefüggésben archaikus jellegével, a moldvai magyar folklór az egész magyar folklórban a legélőbb és leggazdagabb... Végül harmadszor, de nem utolsósorban, a moldvai magyar folklór az interetnikus kapcsolatok egyik csomópontja: bőségesen veszi át, olvasztja magába és hasonlítja magához a délkelet-európai, elsősorban a román folklórhátasokat.” (*A magyar folklór gyűjtése Moldvában.*)

Intézeti tervmunkaként kezdték meg a kolozsvári iskola nyelvészei a moldvai csángó nyelvjárás kutatását, egy időben a folklórkutatás új lendületével. Nyolcévi kemény munkával, Szabó T. Attila professzor irányításával elkészült a moldvai csángó nyelvjárás atlasza. Sza-

bó professzor közvetlen munkatársai a kolozsvári magyar nyelvészeti tanszék munkatársai voltak, de három román nyelvész-kutató is részt vett a gyűjtésben. Márton Gyula professzor külön – megjelent – kötetben adta közre a csángók mindennapi beszédében forgó román kölcsönszavakat. Márton Gyula mintegy háromezer szót mutat ki *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai* című, 1972-ben megjelent kötetében. A könyv tudományos bizonyítéka annak, hogy a legerősebb román nyelvi hatásnak kitett magyar nyelvjárás, a moldvai csángó dialektus a magyar nyelv törvényei szerint fejlődött, a román kölcsönszavakat legtöbb esetben e törvények alapján illesztette a maga eredeti szavai közé, s noha tartós és erős hatás nyomán román eredetű jelenségek is meghonosodtak, ezek alig érintették a nyelvjárás struktúráját.

Ha a nyelvészek munkája az interferenciákat, az etnikumközi kapcsolatokat is sűrűn érintette, még inkább áll ez a tárgyi néprajz kutatóira. Néprajzi, népművészeti gyűjtés a moldvai csángók között 1944 előtt csak szórványos és esetleges lehetett, az anyag összevetésére, a szintézisre nem nyílt lehetőség. A folkloristákkal, nyelvészekkel együtt érkeztek Moldvába a népművészeti kutatók, Kós Károly, Szentimrei Judit és Nagy Jenő, hogy az építkezés, lakásbelső, anyagmunka, hímzés, szövés, öltözködés jellegét tanulmányozzák, és kijelöljék e jellegzetességek helyét a magyarság néprajzában, a környező románság és egész Délkelet-Európa népcsoportjainak művészetében. A begyűjtött hatalmas „leltári anyag” hosszú várakozás után – más tájegységek magyar népművészetét bemutató hasonló kötetek sorá-

ban – végre feldolgozásra kerülhetett, és megszületett a *Moldvai csángó népművészet*, amelynek tízezer romániai példánya napok, néhol egy-két óra alatt fogyott el a könyvesboltokból, jelezve a magyar olvasók érdeklődésének változatlan élénkségét mindaz iránt, ami tudományosan megalapozott vagy művészileg hiteles híradás tárgyi, szellemi jelenvalóságunkról ezen az *országnyi szülőföldön*” – Kós Károly szép hasonlata szerint.

Így emelkedett magasba a boltozat utolsó nagy íve, és ezzel a moldvai csángóság – létszámát, telephelyeinek nagyságát tekintve – tudományosan legteljesebben feldolgozott etnikai csoportjává lett a romániai magyarságnak. Talán csak Kalotaszeg magyar folklórja, néprajza ennyire összetetten ismert közvéleményünkben. A megismerésnek ez a szintje mindenkit, aki hajlandó odafigyelni, megkímél a tévedésektől: az eufóriás lelkendezéstől, amely a népművészeti gazdagság feltárását egyben az életlehetőségek feltárulásának véli, vagy a csüggeteg lemondástól, amely magában eltemetné a csángók magyarságát.

Hagyományainak megfelelően osztotta el egymás között a Kós–Szentimrei–Nagy hármas a népművészet-néprajz témáit. A tömör bevezetón kívül az építkezés, a lakásbelső és fazekasság fejezeteit Kós Károly jegyzi, a szöttesek, varrások-hímzések fejezetét Szentimrei Judit, az öltözetét Nagy Jenő. Gyűjtési és feldolgozási módszerük harmonikusan illeszkedik egymáshoz, ha nem is mindig azonos, de feltétlenül egyazon iskola jegyeit viseli. Szentimrei Judit talán gyakrabban hasonlítja gyűjtött anyagát erdélyi magyar népművészeti

tájegységek szötteseihez, varrottasaihoz. Kós Károly filmszerű pontossággal és lenyűgöző tárgyismerettel – meg rajztudással – vetíti elénk a moldvai csángó falvak településszerkezetét, a telkek – „életek –, utcácskák – „ulicák” –, parasztudvarok – „ográdák” – elhelyezkedését, a lakóházakat, berendezésüket, a gazdasági épületeket, a faművesség és fazekasság szerszámain. Nagy Jenő tanulmánya gazdag részletezéssel írja le a csángó nők és férfiak népviseletét, amely hajdanán egész Délkelet-Európára kiterjedő viselettípus jegyeit őrzi, ma pedig a csángóság megkülönböztető jellemzője. Célszerű, egyszerű és ízléses viselet, amelynek előállítója és használója még csaknem ugyanaz a személy, család. Egyáltalán, a moldvai csángó népi kultúra majdnem teljes egészében „nyers” paraszti kultúra, amely századok emlékeit őrzi, archaikusabb, a néprajzi dialektus is hasonlatos a megkövült nyelvállapotot őrző csángó nyelvjáráshoz. Egy olyan népi kultúrát térképeztek fel, rendszereztek és mutattak be szerzőink, amely alighanem felbomlóban van a Szeret és a Tázló meg a Tatros völgyében is, de mai – illetve inkább tegnapi, húsz-harminc évvel ezelőtti – állapotában nélkülözhetetlen kapocs idők és ízlések, lehetőségek és változások között. Kós–Szentimrei–Nagy éppúgy az *utolsó pillanatban* mentették meg a csángó népi kultúra tárgyi emlékeit – azáltal, hogy számba vették –, miként a folkloristák a népköltészetet nemcsak a csángók között, de az egész országban, egész Kelet-Európában.

Tizenhét Szeret menti (helyi csángó megnevezés szerint: mezőségi, illetve Szeret-terén lévő) faluban,

további nyolc más, távolabbi csángó kutatóponton gyűjtöttek, jegyzeteltek, rajzoltak, faggatóztak, fényképeztek kutatóink és az őket segítő képzőművészeti főiskolás hallgatók. Hétszáz lapnyi szöveges feljegyzést, mintegy ezer perspektivikus, szerkezeti, részlet- és helyszínrajzot, vázlatot, akvarellt s hatszáz fényképet hoztak haza kiszállásaikról. Ezenkívül a szerzőknek építkezésük során természetesen fel kellett használniuk a régebbi néprajzi gyűjtések anyagát, mintegy beolvasztaniuk saját kutatásaik eredményeibe. Ezek az utalások, hivatkozások is jelzik, végig az egész könyvön, hogy milyen erőteljes, hatalmas boltozat feszül tudományos tényekből, a néprajz, a folklór íveiből a tárgyalt tájak és azok élete fölél. E roppant anyagból Kós Károly, Szentimrei Judit és Nagy Jenő impozáns képét rajzolták ki a moldvai csángóság anyagi kultúrájának, széépérzékének, hagyományainak, lehetőségeinek. Olyan szaktudományi munka ez, amely az avatatlan olvasó számára is élvezetes, újabb meg újabb meglepetéseket okozó, önértézt, bizakodását erősítél olvasmány.

Néhol egyenesen lírai hangulata van a kötetnek. Pedig csak egy színes fénykép fordul élénk lapozgatás közben, rajta két csángó öregasszony és két leányka, hímzés fölél hajolva. A kép aláírása, mint egy nyelvjárási mutató, olyan életel: „Varrjuk ezeket a hímeket. Kandargó bévette a körmöt. A cseresnyék fekete körömmel tyúkszemnek béótvél” – tanította Lőrincz Györgynél unokáit Klézsén, 1978 nyarán. Mintha az élet folytonossága sugároznál erről a színes fényképről.

Maradt-e még tennivaló a moldvai csángóság népi kul-

túrájának kutatásában? Talán a történészekre várna feladat: Mikecsnek a maga idejében kifogástalan munkáját teljesíthetnék újabb kutatások alapján, éppen a megmegkísértő tudománytalan feltételezések ellenében (lapang egy kézirat, tudtommal, amelyben dilettáns történész a moldvai csángók román származását próbálja bizonygatni). Szűkösebb lehetőségeik miatt is, a történészek ritkábban nyúlnak ehhez a témához. Csupán egy-két futó vitát említhetek képzett erdélyi magyar történészek, nyelvészek részvételével: Ferenczi Géza és Murádin László eszmecseréjét a csángó népnévről, vagy Csucsuj István kutatását, amellyel anyakönyvi bejegyzésekből derítette ki, milyen sok moldvai csángó népfelkelő adta életét az 1877-es háborúban a bulgáriai harctereken Románia függetlenségéért. (Halász Péter a moldvai magyar népelet és népi termelési mód egyik-másik vonatkozását – például a kendertermesztést és -feldolgozást – kutatta.) Kétségtelenül bő tér nyílna arra, hogy az immár majdnem teljes tudományos gyűjtések anyagát az összehasonlító folklór és néprajz művelői vegyék kezükbe. Már Györffy István felhívta a figyelmet a moldvai csángókkal kapcsolatban olyan népi vonatkozásokra, amelyeket teljességükben csak interetnikus viszonylatokban értékelhetünk igazán. A kölcsönhatás, az állandó kölcsönzés nemcsak a nyelvjárásban érvényesült.

Egyvalami eszembe jut még, e nagyszerű könyv megjelenése napján. Majdnem harminc évvel ezelőtt járták be ők hárman – a szerzők – tanítványaikkal együtt a moldvai tájakat. Majdnem három évtizedig várt az

összegyűjtött anyag, amíg a Kriterion – amelynek nyitott szelleme, Domokos Géza igazgató avatott irányításával, az irodalom mellett a tudomány műhelyévé is avatta a kiadót – kezünkbe adta a kész művet. Íme, újabb igazolás, hogy minden becsületes munka, valóban tudományos erőfeszítés előbb-utóbb megszerzi a maga rangját, kivívja a maga jogos jussát.

(1981)

Beke György levele Udvardy Frigyeshez

Végre saját kötete van a moldvai csángó-magyarok népköltőjének, Lakatos Demeternek!* Örömmel lapozgatom a kölcsönbe kapott példányt, s elképzelem, hogy miként szorongatná a maga szenvedélyes módján, kirobbanó lelkesedéssel és féltéssel – a kettő testvérérzés volt nála – az a nagydarab, kicsit suta ember, aki Lakatos Demeter volt. Életének örök álma halála után tizenkét esztendővel beteljesedett. Annyi sok abbamaradt, elgáncsolt kísérlet után, az ELTE Magyar Nyelvészeti Tudományos Diákkörének tagjai vették kezükbe Lakatos Demeter kötetének ügyét, és ha csak 350 példányban is, ha inkább nyelvjárási jelenségeként is, könyvbe fogták elérhető verseit. A magam számára ismétlem most e buzgó diákok nevét, abban a hitben, hogy nem eggyel közülük tudományos dolgozatok szerzőjeként is találkozhatunk majd: Bodnár Zsuzsanna, Dobó Márta, Erdős Ildikó, Gruber Tünde, Heltai Katalin, Kovács Éva, Kovács Zita, Ladányi Ágnes, Villám Judit. A kiadványt avatott szakember jegyzi, Hajdu Mihály. (Külön öröm számomra, hogy nem sokkal ezután, e tudományos sorozat 28. füzeteként Bura László dolgozata jelent meg: A moldvai csángó nyelvjárás *a*-zása. Az örök tevékeny

* Lakatos Demeter: *Csángó strófák*. „Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok”, 26. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke és az MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp., 1986. 253 old.

összegyűjtött anyag, amíg a Kriterion – amelynek nyitott szelleme, Domokos Géza igazgató avatott irányításával, az irodalom mellett a tudomány műhelyévé is avatta a kiadót – kezünkbe adta a kész művet. Íme, újabb igazolás, hogy minden becsületes munka, valóban tudományos erőfeszítés előbb-utóbb megszerzi a maga rangját, kivívja a maga jogos jussát.

(1981)

Beke György levele Udvardy Frigyeshez

Végre saját kötete van a moldvai csángó-magyarok népköltőjének, Lakatos Demeternek!* Örömmel lapozgatom a kölcsönbe kapott példányt, s elképzelem, hogy miként szorongatná a maga szenvedélyes módján, kirobbanó lelkesedéssel és féltéssel – a kettő testvérérzés volt nála – az a nagydarab, kicsit suta ember, aki Lakatos Demeter volt. Életének örök álma halála után tizenkét esztendővel beteljesedett. Annyi sok abbamaradt, elgáncsolt kísérlet után, az ELTE Magyar Nyelvészeti Tudományos Diákkörének tagjai vették kezükbe Lakatos Demeter kötetének ügyét, és ha csak 350 példányban is, ha inkább nyelvjárási jelenségeként is, könyvbe fogták elérhető verseit. A magam számára ismétlem most e buzgó diákok nevét, abban a hitben, hogy nem eggyel közülük tudományos dolgozatok szerzőjeként is találkozhatunk majd: Bodnár Zsuzsanna, Dobó Márta, Erdős Ildikó, Gruber Tünde, Heltai Katalin, Kovács Éva, Kovács Zita, Ladányi Ágnes, Villám Judit. A kiadványt avatott szakember jegyzi, Hajdu Mihály. (Külön öröm számomra, hogy nem sokkal ezután, e tudományos sorozat 28. füzeteként Bura László dolgozata jelent meg: A moldvai csángó nyelvjárás *a*-zása. Az örök tevékeny

* Lakatos Demeter: *Csángó strófák*. „Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok”, 26. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke és az MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp., 1986. 253 old.

szatmári Bura tanár úr – ha ismernéd, te is éppen úgy szeretnéd, mint én – kétszer is nyert a Magyar Nyelvőr nyelvjárási anyaggyűjtő pályázatán, adatait sok évtizeddel ezelőtt hordta össze, de hányatott sorsú kötetemben, a *Boltívek teherbírása*-ban 1983-ban még csak azt írhattam, hogy ez a dolgozata „megjelenését várja”. Minden elfekvő kézirat „feltámadása” azt a reményt táplálja, hogy egyetlen igaz sort sem írunk le hiába!)

Lakatos Demeter jó négy évtizeden át írta a maga verseit, főként magyarul, nemritkán románul is, saját vallomása szerint negyven-ötvenezer verset, rigmust, előbb kézzel, majd géppel is. Hány jelent meg közülük e kötet előtt? A Te bibliográfiád ebben a kötetben, kedves Frigyes, feltüntet néhány közlést, ennél többre magam sem emlékszem. Úgy terjedtek ezek a versek, mint a népdalok, vagy éppen levélként, Lakatos Demeter maga küldözte szét őket, mindig a megjelentetés titkos vagy bevallott reményével. Nem volt ő az a naiv rigmusfaragó, aki pusztán „saját kedvtelésből” rója a sorokat, hiszen még laptudósító is volt 1935–36 táján Kolozsvárott, igaz, akkor románul tudósította az egyik nagy bukaresti napilapot. Ennek is érdemes lenne egyszer utánanézni: miket írt az *Universul*-ba Mitica Lacatusu? Ha ugyan névvel jegyezték a tudósításait. Egy buzgó önkéntesre lenne szükség ehhez, olyanra, amilyen Te vagy.

Már a *Honismeret*-ben közreadott bibliográfiád bön-gészgetésekor (1986. évi 4. szám) jóleső meglepetéssel nyugtáztam magamban, hogy milyen nagy feladatra vállalkoztál. Ha hivatásos bibliográfus vagy legalábbis filo-

lógus végzi el ezt a munkát, nem lenne benne semmi rendhagyó. Egy közgazdásznak azonban semmiképpen sem vág szakmájába a könyvészeti bűvárkodás, még kevésbé az ilyen fáradságos csángó kutatás. Bibliográfiád újólag bizonyíthatja, hogy nálatok is, akárcsak nálunk, s talán mindenütt a kerek világon, mennyire nélkülözhetetlenek az „önkéntesek”, különösen, ha „kívülálló” létükre is szakmai felkészültséggel látnak munkához. Nem sikerült szembetűnő hiányosságokat találnom könyvészetedben, igaz, nem is nagyon kerestem, mégis beleakadtam volna egybe-másba. Annál inkább kaphattam fel a fejem: lám, még ezt vagy azt az eléggé ismeretlen sajtókiadványt is felkutattad, ha egyetlen mondatnyi utalást remélhettél Lakatos Demeterről.

Röviden jellemzed is a kijegyzetelt írásokat, szakszerű annotáció nem is szokott ennél hosszabb lenni. Persze nem ártana elemző kedvvel is végigolvasni ezeket a közleményeket, Dsida Jenő beajánlásától kezdve a legújabbakig. Kiderülne, hogy míg egy Dsida nagyságrendű költő vagy Domokos Pál Péter, a csángók apostoli lelkületű pártfogója – aki a Te figyelmedet is felkeltette Lakatos Demeter iránt – a legmélyebb megértéssel, átérzéssel közelítettek nemcsak e különös sorsú népköltőhöz, hanem egyben az egész moldvai csángóvilághoz, addig akadtak a Te bibliográfiádban szereplő szerzők között is olyanok, akik inkább eltakarni szerették volna a moldvai csángók szorongásait, nyelvi nyomorát, történelmi emlékezését. De ez talán nem is tartozik ide.

Én most, veled együtt, örülni akarok ennek a kötetnek. Noha majdnem mindegyik benne szereplő verset

ismerem, így együtt még inkább megkapott ódon hangulatuk, sűrű szomorúságuk, ritka népi vidámságuk. E versek ízeletésében azonban, gondolom, nem mondom ezzel Neked újat, az olvasók nagy többségét feltétlenül zavarhatja az, ami egy ilyen tudományos kiadványnál nemcsak erény, hanem egyenesen feltétel: a betűhív közlés. A *Csángó strófák* filológus gondozói nem is tehettek egyebet, mint hogy ragaszkodtak Lakatos Demeter minden szavához, a szavak általa leírt alakjához, a rögzítések hibáihoz is. Ezek azonban leggyakrabban egyszerű helyesírási vétségek. Lakatos Demeter verseiben különös módon vegyülnek a moldvai magyar nyelvjárás sajátos kifejezései, fordulatai, hangtani sajátosságai és az írógéppel dolgozó, de a magyar helyesírást egyáltalán nem ismerő szerző magabiztos tévedései. Igaz, hogy a kötethez csatolt, mennyiségileg is jelentős szómagyarázatok pontosak és eligazíthatják az olvasót, ha kedve és türelme támad a keresgéléshez. Ezért találok úgy, hogy jelen tudományos kiadvány – úttörő jelentősége ellenére – nem helyettesítheti, hanem még szükségesebbé teszi a költő Lakatos Demeter bemutatását az egész olvasóközönség számára, modern „átírásban”, olyan szövegekkel, amelyeket egyébként ő maga is alkotni szeretett volna, ha csángó sorsa nem fosztja meg attól, hogy iskolában tanulhassa az anyanyelvét, annak helyesírását. Egy ilyen módon gondozott kötet megmutathatná, hogy mi lehetett volna Lakatos Demeterből, ha a legegyszerűbb jog szerint éppúgy iskolában tanulhatja anyanyelvét, mint kortársai Erdélyben vagy román sorstársai közvetlen közelében, Moldvában.

Ezek a körülmények támasztanak kételyt bennem a *Bevezetés* ama megállapítása iránt, hogy Lakatos Demeternél a „kétnyelvű személyek írásmechanizmusát” érhetjük tetten, s ez tudományos szempontból annál inkább fontos, mivel „szórvány- és szövegemlékeink túlnyomó többsége hasonló körülmények között készült”. Inkább hajlok arra, hogy a nyelvemlékeinket lejegyző személyek az akkori, kezdetleges magyar helyesírást alkalmazták – illetve magyar helyesírási szabályok nem is létezvén, saját belátásuk szerint a latin szabályokat húzták rá a magyar szövegekre –, ezzel szemben Lakatos Demeter idejében régóta létezett elfogadott magyar helyesírás, csak ő – kénytelen vagyok megismételni, tanúsítani – egyáltalán nem ismerte. Nyelvi eleme a moldvai magyar nyelvjárás volt, bőven merített ebből a forrásból, s egyben ismerte a modern magyar köznyelvet, ennek beszélt változatát. Jól használta, de rosszul írta le a magyar szavakat. Nem ő az egyedüli példa az efféle nyelvi félszekségre, amit aligha szemlélhetünk „jelenséggként”, inkább a történelem mostohaságát kell látnunk benne.

És ha már idáig jutottam el ezen a fonalon, egy ködös hiedelmet is szét kell oszlatnom. „A román irodalomtörténet is számon tartja munkásságát, és szülőfalujában, Szabófalván (Săbăoani) Mitica Lacatusu néven utcát is neveztek el róla, 1974-ben bekövetkezett halála után. Ugyanezen a néven található meg síremléke is a szabófalvi temetőben.” Ezt nem a Te bibliográfiádból másoltam ide, kedves Frigyes, hanem a lelkes és minden elis-

merést megérdemlő diákszerkesztők bevezetőjéből. A „megszépítő messzeség” ködöt vont a valóság fölé. Mert köd az, hogy bármikor is számon tartották volna Lakatos Demetert román versei okán. Engedd meg, hogy a bibliográfiádban is szereplő *Lakatos Demeter portáján* című írásomból idézzek: „Románul írt verseiből is elhoztam néhányat, szerettem volna közreadni őket, együtt eredeti csángó-magyar verseivel. Egyik legjobb költőnket kértem fel fordításukra, de Kányádi Sándor azt felelte: ne tegyük ezt Lakatos Demeterrel, mert azonnal érdektelen rímfaragó válik belőle, amilyen minden faluban akad kettő-három.” Lakatos Demeter román rigmusai ugyanis gyenge utánérzések, pontosabban átélés nélküli gondolatok, érzelmek áradása, rímek kényszerében, megverselt napi időszerűség, mondjuk a faliújságok szintjén. Az utcát pedig róla nem halála után nevezték el, hanem még életében, egyáltalán nem hivatalosan, hanem a falusiak, csak úgy, egymás között. Az ő szemükben a verselgető fémmunkás egy kicsit mindig „csodabogár” volt, s a falun szokás az ilyen emberekről akár utcát is nevezni el. Egyébként a Lakatos Demeter írói név, szerzőnk mesterségére utal, mivel családi neve szerint Demeter László volt. Sírkövére is az írói neve került fel, Mitica Lacatusuként, a népköltő és anyanyelve elmúlását egyképpen siratva.

Elárulom Neked, kedves Frigyes, hogy a jeles erdélyi magyar költő, aki még Lakatos Demeter életében így nyilatkozott volt román rigmusairól, nem más, mint Kányádi Sándor. Ugyancsak ő mondta, *Meghívó nélkül*

című kötetemben megtalálhatod, hogy nagyon szívesen látná „kötetbe gyűjtve Lakatos Demeter legsikerültebb írásait”.

Ehhez az első lépés megtörtént. Meleg kézszorítással köszönt érte Téged és mindazokat, akikkel egynek érzi magát Lakatos Demeter szeretetében.

(1987)

Tartalom

AZ UTOLSÓ ISKOLA / 7
FÖLDFOGLALÁS FORRÓFALVÁN 1907-ben / 16
ALBU ZSIGA SZOMORÚSÁGA / 21
MINTHA VÁSÁRBA INDULNA A FALU / 26
A SORS SZÁMÚZÓTTJEI / 30
DEMSE ANTAL KLÉZSÉRÓL / 36
LAKATOS DEMETER PORTÁJÁN / 83
KALLÓS-MOTÍVUMOK / 92
JÁNOS VITÉZ HOLOCSESTEN / 103
SZÉKELY CSAPATBAN / 112
ROKONI SZÁLAK / 121
CSÁNGÓ GAZDÁK MOLDVÁBAN / 128
ANYANYELV ÉS KÖLCSSÖNSZAVAK / 190
BAKA DEÁK ÚR BETÚI... / 199
TAVASZI SZIÉL UTAT SZÁRASZT... / 209
CSÁNGÓ OLAJBÁNYÁSZOK / 220
KARNYÚJTÁSNYIRA / 226
MOSTOHAANYA? / 231
FARKAS ILLÉS JÁNOS NÉPFELKELŐ / 244
ELMENŐ MADARAK ÉNEKE / 250
MAI KÓDEX A MOLDAI CSÁNGÓ-MAGYAROKRÓL / 266
BEKE GYÖRGY LEVELE UDVARDY FRIGYESHEZ / 277

EURÓPA KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST
FELELŐS KIADÓ OSZTOVITS LEVENTE IGAZGATÓ
KÉSZÜLT A KNER NYOMDÁBAN (37/55),
BÉKÉSCSABÁN, 1988. ÉVBEN.
FELELŐS VEZETŐ: HÁROMSZÉKI PÁL VEZÉRIGAZGATÓ
FELELŐS SZERKESZTŐ: KIRÁLY LÁSZLÓ.
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: KELLER KLÁRA.
MŰSZAKI VEZETŐ: MIKLÓSI IMRE.
KÉSZÜLT 14,58+0,81 MELLÉKLET (A/5) ÍV
TERJEDELEMBEN, PLANTIN BETŰVEL
ISBN 963 07 4699 9

Melléklet

